

**KONINKLIJK GESCHIED- & OUDHEIDKUNDIG
GENOOTSCHAP VAN VLAAMS-BRABANT**

**GESCHIED- EN OUDHEIDKUNDIG GENOOTSCHAP
VAN VLAAMS- BRABANT**

J. VERBESSELT

HET PAROCHIEWEZEN IN BRABANT

tot het einde van de 13e eeuw

**DRUKKERIJ G. VEYS
PITTEM**

De Moederparochie Zemst

«Semps primo lapide a Mechlinia, ad Sennam fluvium, qui eam irri- gat, dominium principis de Berghes, antiquus et vetustus pagus, quippe olim matrix ecclesiarum de Eppegem, Weerde et Kapelle opdeti Bosch».

C. VAN GESTEL. Historia sacra, dl. I, blz. US.

Zemst Sint-Pieter behoort oorspronkelijk tot de belangrijkste moederparochiën van Brabant met Meise, Asse, Merchtem, Bornem, Anderlecht, enz. De primitieve parochie liep van aan de overtocht van de Zenne te Eppegem tot aan de monding van de Zenne in de Rupel te Heindonk. Met zekerheid weten wij dat gans Eppegem, Weerde en Kapelle-op-den-Bos tot het personaat Zemst hebben behoord en dat nog altijd in de 16e-17e eeuw de pastoor van Zemst de bediening waarnam van het ver afgelegen Heindonk over Hombeek, Leest en Heffen heen. Verder staat het vast dat Kapelle-op-den-Bos volgens bepaalde teksten reikte tot *«by den Thisselt»* en een deel van Thisselt begreep. Wij weten ook dat de *«Hongarije van Zemst»* tot in de 18e eeuw tussen Meise en Ramsdonk door tot aan de grens van Wolvertem ging. Een deel van Hombeek, Op-Hombeek genaamd, hoorde eveneens onder Zemst. Langs de bisschoppen van Kamerijk om had Heffen nog in de 14e eeuw bepaalde contacten met Zemst. De grote vraag is nu : behoorden oorspronkelijk ook Hombeek en Leest tot de moederparochie Zemst, daar hiervan geen littekens zijn overgebleven ? Wij kunnen ons niet van de overtuiging ontdoen dat dit het geval is geweest in de oudste tijden, daar wij anders geen verklaring vinden voor de zo lange afhankelijkheid van Heindonk, gans afgezonderd van Zemst boven aan de Rupel. Bovendien zijn daar nog de bepaalde banden van Heffen met Zemst.

Onderzoeken wij dit in bijzonderheden.

1. DE UITGESTREKTHEID

Vertrekkend van de vaste gegevens — Eppegem, Weerde, Kapelle-op-den-Bos en Heindonk — bekomen wij een oppervlakte van : 1° Zemst met in 1686 nog een oppervlakte van 1463 bunder of 1834 ha in 1846 ; 2° Eppegem met 599 bunder of 847 ha ; 3° Weerde met 350 bunder of 421 ha ; 4° Kapelle-op-den-Bos met 330 bunder of 482 ha ; 5° Heindonk met 219 bunder of 367 ha. Samen 2961 bunder in 1686 of 3951 ha in 1846. Het verschil van 1.000 ha ligt in de bunderomzetting in hectaren, doorgaans $\pm 1,20-1,25$ ha voor 1 bunder en de grenswijzigingen na de Franse Revolutie, die aan de ene gemeente meer heeft gegeven dan aan de andere. Maar in globo stemt dit overeen met de oude

globale oppervlakte, echter niet met de oudste — vóór de 12e-13e eeuw — wanneer in het zo uitgestrekte heide- en bosgebied van Smal- Brabant de parochiegrenzen nog niet definitief waren vastgelegd. Hier denken wij aan de reeds genoemde *Hongarije* onder Zemst aan de grens van Wolvertem, aan *bij Jen Thisselt* onder Kapelle-op-den-Bos en de *Heide van HoksJonk* onder Op-Hombeek en Zemst. Hier zie nog een groot verschil van een paar honderd bunders.

Wanneer wij echter de oppervlakten van Hombeek, Leest en Heffen er bij nemen, volgens onze mening oorspronkelijke delen van de moederparochie Zemst, dan menen wij dat wij wel tot een globaal overzicht van de ruimte komen. In dit geval voegen wij bij de 2961 bunder of 3951 ha : 1° voor Nettr-Hombeek 343 bunder, voor Op-Hombeek 387 bunder of samen 730 bunder of 965 ha ; 2° voor Leest 718 bunder of 931 ha ; voor Heffen 577 bunder of 694 ha. Samen 2020 bunder of 2590 ha.

Alles te zamen : 2961 bunder + 2025 bunder of 4986 bunder ; in hectaren 6541. Dit brengt ons tot een van de grootste oppervlakten, die wij kennen ; ongeveer 5000 bunder, waardoor wij de oppervlakte van de klassieke fiscus of koninklijke domeinen uit de Karolingische tijd overtreffen. Wij moeten hier echter rekening houden met een zeer groot bos- en heidegebied, dat achteraan Zemst, Hombeek, Leest en Heffen zich uitstreckte tot aan het donkgebied van Heindonk en waarvan nog in 1250 de hertog van Brabant in blok niet minder dan 250 bunder aan de abdij Kortenberg kon uitgeven, zonder andere grote blokken van 25, 18 bunder enz. er bij te rekenen. Wij zitten hier nog in de 13e eeuw midden in een nog niet definitief afgebakende zone, die lang nadien zal aanleiding geven tot grensbetwistingen.

Het globaal beeld van de moederparochie Zemst komt hier echter wel te voorschijn : een ruimte van $\pm$ 5000 bunder. Ruimte, die best kan worden vergeleken met deze van de moederparochiën in de Ardennen, zoals wij die kennen in de Conciliën van Hozemont, Saint- Remacle, Tongeren, enz.

Het algemeen beeld van de oudste moederparochiën blijft overal hetzelfde of wij ons bevinden in de Ardennen; Limburg of de Antwerpse Kempen. Brabant hoort ook hierbij. Immers wanneer wij tot de oudste en eenvoudigste ontleding komen bekomen wij overal hetzelfde beeld : enkele kernen met daarrond zeer uitgestrekte gebieden. Dit geldt altijd in gebieden, waarrond zich nog lange tijd grote heide- en bosstroken bevinden. Alleen dient uitzondering gemaakt te worden in gebieden, die van ouds, reeds ten tijde van de Gallo-Romeinen, intense kultuurgebieden waren en wij zelfs kleine domeinen van zeer oude datum zien uitgroeien tot eigen parochiën. Enkele voorbeelden : Zellik, Kobbegem, Hamme. Maar daartegenover staan grote centra, zoals Asse met een voornaam kultuurgebied en daarnaast een *Ascerholt* ; Meise met eenzelfde beeld ; Bornem, Puurs, Lennik, enz.

Tot deze grote groep behoort ook Zemst met $\pm$ 5.000 bunder.

De grenzen van de moederparochie Zemst kunnen derhalve als volgt worden omschreven. Zemst gaat van Vilvoorde naar Elewijt-Perk

tot Mechelen. Van hier keren wij terug langs Willebroek -Vud domein Puurs - en volgen tenslotte de moederparochie Meise, waartoe ook Grimbergen behoorde. Dit beeld wordt aldus herleid tot de grenzen van enkele grote domeinen : Vilvoorde, Perk-Elewijk, Mechelen, Puurs, Meise- Grimbergen.

Is dit geen merkwaardige vaststelling ?

2. DETAILSTUDIE

1. De taxatielijsten van bet bisdom Kamerijk

Wanneer wij de bisschoppelijke taxatielijsten nagaan, hoe bondig ook de inhoud is, stellen wij vast dat nog altijd in de 14e en 15e eeuw Zemst als het hoofd van Weerde, Eppegem, Kapelle-op-den-Bos en Hein- donk wordt aanschouwd. In nota in verband met het personaat Zemst zegt steller van de lijsten : «*Nunc est personatus incorporatus capitulo Cameracensi; ET SIC EX CONCORDIA ECCLESIA IPSA CUM ALIIS ECCLESIIS SUBALTERNIS, VIDELICET EPPEGHEM, WERDA ET CAPELLA OP DEN BOSCH cum suis capellaniis sunt ad collationem domini Episcopi*» (1).

Dit is dus nog de gangbare opvatting in de 15e eeuw. Wanneer wij lezen «*cum suis ecclesiis subalternis*» mogen wij zulks echter niet opvatten in de enge betekenis van de woorden als zouden vn. drie parochiën nog afhankelijk zijn van Zemst in de 15e eeuw. Dit wordt afdoende tegengesproken door allerlei archiefstukken uit die tijd. Zij zijn parochiaal alle drie reeds lange tijd onafhankelijk. Men moet het zo zien. Vn. drie parochiën zijn alle afhankelijk van *dezelfde persona van Zemst*. Als personaat vormen ze één geheel onder het personaat van Zemst. Dit is hoofdzaak : *één persona, één personaat Zemst, waartoe Eppegem, Weerde en Kapelle-op-den-Bosch horen* en waaraan ze ook ondergeschikt zijn met Zemst als het hoofd.

Dat er van Heindonk niet wordt gesproken in vn. taxatielijsten is een gevolg van het nog steeds rechtstreeks horen onder de parochie Zemst zowel voor bediening als beheer.

Wanneer wij nu de oudste taxatielijsten uit de 14e eeuw nagaan wordt zulks eveneens bevestigd. Wij stellen vast dat *Zempse* voor 30 pond wordt aangeschreven met vermelding *persona loei* (2) ; *Werde sancti Martini* voor 7 pond en vermelding *persona de Sempts* (3) ; *Eppegem* voor 16 pond met vermelding *persona dominus Episcopus*

(4) , hetgeen op hetzelfde als Zemst neerkomt ; *Capella juxta Raemesdonek* voor 14 pond met vermelding *abbas Grimberghensis* (5). Dit laatste zou een probleem zijn indien wij niet wisten dat Kapelle-op-den- Bos met tijden bediend is geworden door de pastoor van Rams-

(1) REUSENS, AHEB., t. 28, blz. 141, nota 2. Volgens hs. Ma. 3, ± 1475.

(2) *Idem*, o.c., bl. 141.

(3) *Idem*, o.c., blz. 141.

(4) *Idem*, o.c., blz. 127.

(5) *Idem*, ó.c., blz. 126.

donk (6). Vandaar he\ /kaatsen onder de ⁻¹⁵⁵abdi Grimbergen, die sinds 1132 Ramsdonk bezat. Daartegenover vermelden de taxatielijsten van 1567 «*persona domhuis Episcopus*» (7), hetgeen op dat ogenblik met de oude toestand overeenstemde.

Voor de drie parochiën staat het dus vast dat volgens de bekende taxatielijsten vanaf het begin van de 14e eeuw tot aan de wording van het aartsbisdom Mechelen in 1567-69 ze alle drie onder het personaat Zemst hebben gestaan met uiteindelijk de bisschop van Kamerijk zelf als hoofd, als persona ; hetzij dat nu eens de Kerkfabriek van de Kathedraal te Kamerijk, hetzij dan het kapittel of ook nog de *dominus Episcopus* zelf de titel voerde.

De algemene geldende opvatting sinds wij teksten bezitten is wel degelijk deze uitgedrukt in de nota betreffende Zemst, waar gesproken wordt van «*cum aliis ecclesiis subalternis*». Dit was ook zoals wij verder door teksten uit 1362-71, 1449, 1611, enz. zullen aantonen doorheen de tijden de algemeen geldende opvatting, nog altijd uitgedrukt in de bewijsstukken van de processtukken uit de 17e-18e eeuw.

Van al de personaten in het bisdom Kamerijk, die aan de bisschop behoorden, was dit van Zemst het hoogst getaxeerd, zelfs meer dan de personae van Halle, Turnhout, Geel, nl. voor 100 pond (8). Merkwaardig in die lijst is dat de personaten van Eppegem, Weerde en Kapelle-op-den-Bos er niet werden in opgenomen, zodat moet aangenomen worden dat ze onder dezelfde titel «*Zempse*» begrepen werden volgens de geldende opvatting. Anders kan ook dit uitzonderlijk hoog bedrag voor Zemst niet worden verklaard. Alleen *Heffene* wordt afzonderlijk getaxeerd.

Dit achten wij een afdoende bewijs voor Zemst, hoofd van de drie andere personaten.

Vermelden wij ook dat nog in de laatste taxatielijsten van Kamerijk van 1567-69 bij de recapitulatie van de rangorde van de kerken «*Zempsa*» onder de «*ecclesiae integrae*» wordt gerangschikt (9), terwijl Eppegem, Weerde en Kapelle-op-den-Bos niet voorkomen noch onder de «*ecclesiae dimidiae*», noch onder de «*quartae capellae*» of andere rangorden. Het geheel gaat dus in de 16e eeuw nog altijd terug tot de eenheid Zemst.

Wat Heffen betreft ligt de zaak hier anders. Vermelden wij vooraf dat onder Heffen ook Blaasveld hoorde. In de taxatielijsten wordt dit als volgt vermeld : «*Blaesvell 10 l. Persona de Heffene*» (10). Uit

(6) J. VERBESSELT, Het Parochiewezen, dl. III, Ramsdonk. ' (7)
REUSENS, o.c., blz. 276.

(8) *Idem*, o.c., blz. 200.

(9) *Idem*, o.c., blz. 296-289.

(10) *Idem*, o.c., blz. 124.

•andere stukken weten wij verder dat de parochie Blaasveld vrij laat nog altijd als afhankelijkheid wordt aangeschreven. Heffen en Blaasveld vormen dus oorspronkelijk één geheel.

In de taxatielijsten wordt Heffen steeds afzonderlijk opgetekend voor 17 pond ; eveneens in de lijst van de bisschoppelijke personaten, maar hier staat het aangeschreven voor 33 l. (11). Dit geeft de indruk dat Heffen buiten Zemst moet bekeken worden. Dit is inderdaad zo in de 14e-16e eeuw. Maar anderzijds stellen wij vast dat 1° Heffen eveneens onder de bisschoppelijke personaten thuis hoort en 2° dat in de schepenbrief van Zemst van 1449 die *«de partijen van lande, tkienden ende andere toebehoerten der Fabrieken van Camerike in SEMPSA»* opsomt (12), dat hierin ook Heffen wordt begrepen: *«Item naervolgt BINNEN DER PROCHIEN VAN HEFFEN soe heeft men (de Kerkfabriek van Kamerijk, persona van Zemst alsdan) jaerlicx thien schellinck ende 2 penn. Brabants»*. Hetzelfde wordt herhaald in een lijst van de bezittingen en inkomsten van het personaat Zemst, toebehorende aan de kerkfabriek van Kamerijk, van het begin van de 16e eeuw : *«Item in parocchia de Heffene in certis locis habet fabrica Cameracensis decimas pro quibus consuevit»* te betalen 2 peters (13). Hetzelfde komt nogmaals voor in de *Declaratie van goeden* van het Kapittel van Kamerijk van 1611 : *«Item au village de Heffen prés de Malines où la Fabrique avoit une dime, qui donnait par an trois frinches une fois, dont il y a eu proces et la liquidation n'en a été faite avec le Chapitre de Saint-Rombout a Malines. Je devrais écrire au Chapitre de Cambray pour liquider cette affaire. Il parait que la Fabrique de Cambray y a quelque droit. J'ai demandé de vendre son droit pour des rentes.»* (14).

Wanneer wij deze stukken, die lopen van de 15e eeuw tot de 17e eeuw en waarin men steeds spreekt van *«immorabele tijden»*, overschouwt, stelt men eenzelfde eenheid van opvatting vast als voor de taxatielijsten met dit verschil dat hier ook Heffen steeds wordt betrokken bij het geheel Zemst. In al deze stukken, die als bewijsmateriaal worden aangehaald in procesbundels omtrent de bijdrage of niet van Kamerijk ter gelegenheid van herstellingen, herbouwingen, enz. van de kerken en pastoriën van Zemst, Weerde, Eppegem, enz. wordt altijd gerefereerd naar het geheel van Zemst, ditmaal met inbegrip van de bezittingen te Heffen. Dit geldt *onveranderd* zowel in de schepenbrief van Zemst van 1449 als in de andere procesbundels tot in de 17e-18e eeuw. Het is een ononderbroken traditie te Kamerijk, zelfs nadat het Sint-Romboutskapittel van Mechelen bij de Hervorming van de bisdommen in 1559 de opvolging waarnam.

Het merkwaardigste in het geval Heffen is dat het nog altijd tot het blok Zemst wordt gerekend. Bovendien gaat het er om een deel

(11) *Idem*, o.c., blz. 127 en 201.

(12) RAB., KA., nr. 5820, 16651, 16624, 16626.

(13) RAB., KA., nr. 16492: *«Sequentie terrae arabiles, prata, decima et emolumenta que fabrica cameracensis habet et possidet in parochiis de Eppegem, Werda, Zempsa, Capella op den Bosch ac HEFFENE»*.

(14) RAB., KA., nr. 16626. Procesbundel. Bewijsstukken.

tienden, die de Kerkfabriek of het Kapittel van Kamerijk als *persona* bezit.

In deze eenheid van opvatting en bezit menen wij het bewijs te moeten zoeken voor de oorspronkelijke eenheid met Zemst. Het is een onveranderde constante doorheen de eeuwen. De parochiën werden gescheiden en onafhankelijk, maar de conceptie van de eenheid bleef bestaan.

Daarom hoort ook Heffen-Blaasveld oorspronkelijk tot het blok Zemst.

* *

Hetgeen geldt voor Heffen, geldt nog veel meer voor Eppegem, Weerde en Kapelle-op-den-Bos.

In de schepenbrief van Zemst van 1449 beschrijven de schepenen, na de opsomming van de gronden en de tienden, die de Kerkfabriek van Kamerijk te Zemst bezit, de verdeling van de tienden en de offer te Eppegem : *«Item binnen der proebien van Eppinghem so deylt men alle die thienden in drieën ende dat een derde deel hoert toe her Janne Vylein metten doester van Grimberghen ende dat ander derden deel hoert toe dat doester van der Gameraen ende die van Quaderibbe ende den heren van Zellaer ende dat ander derden deel hoert toe den heren van Camericke ende in dat derden deel heeft den prochiaen van Ep- pinghem den derden schoef. Van de Vleeschthienden en de offer so heeft die fabricke van Camericke de twee delen ende den prochiaen van Eppinghem dat derden deel.»*

Ditzelfde wordt later herhaaldelijk bevestigd en aangehaald in de procesbundels van de 16e-18e eeuw, zoals voor Heffen, en steeds in hetzelfde verband met het blok Zemst.

Voor Eppegem is de toestand zeer klaar : de *persona* bezit nog altijd haar derde deel in de tienden en bovendien de twee derden van de offer, waarvan de bedienaar het overige geniet.

Deze vaststelling is een onweerlegbaar bewijs van de eenheid met Zemst, vooral wanneer dit steeds in alle stukken in verband met Zemst wordt geciteerd.

*

* *

Dit is ook het geval voor Weerde, dat nog meer dan Eppegem in de loop van de tijden afhankelijk van Zemst is gebleven door de bediening gedurende perioden door de pastoor van Zemst. Vooral de procesbundels uit de 17e en 18e eeuw komen hierop terug en Kamerijk brengt er steeds als bewijsmateriaal niet alleen de schepenbrief van ■ 1449 en de andere inventarisstukken bij te pas, maar ook de verscheidene bisschoppelijke oorkonden en pauselijke bullen van 1362 tot 1371, die de overdracht van het personaat Zemst aan de Kerkfabriek van Kamerijk regelen. Alhoewel in vn. oorkonden alleen over het personaat Zemst wordt gesproken en Eppegem, Weerde, Kapelle-op-den-Bos er

(7)

niel in voorkomen, loch refereren alle eensgezind ernaar als de eenheid ⁽¹⁵⁾).

Voor wat betreft de verdeling van de tienden te Weerde : hiervan hadden de heren kanunniken van Zellaar van Mechelen de twee derden en de Kerkfabriek van Kamerijk de derde schoof, waarvan een derde naar de parochiaan ging. «*Op al dat heylant binnen der prochien van Weerde*» hadden de Kerkfabriek van Kamerijk en de pastoor elk de helft. Van de Vleestienden had de Kerkfabriek twee delen en de pastoor een deel. Wij hebben hier dus eenzelfde verdeling als te Eppegem.

*
* *

Te Kapelle-op-den-Bos «*een cleyn dorpken deylen die Fabricke van Camericke ende den prochiaen van Zempse alle die thienden oude ende nieuwe ende die vleeschthienden ende die offerande half ende half*» in 1449 volgens vn. schepenbrief, Dit geldt nog later volgens «*de declaraties van goeden*» van het begin van de 16e eeuw en deze van 1611.

Het wordt ook nog bevestigd in een schepenbrief van Kapelle van 1559 (16).

Het wijst al op eenzelfde verdeling als te Zemst, Eppegem en Weerde.

Hier is de afhankelijkheid van Zemst dus nog zeer sterk. T.a. Kapelle-op-den-Bos is een vrij late stichting uit de 13e eeuw, zoals de naam zelf zegt «*capella juxta Ramesdunc*», zoals wij verder zullen aantonen.

*
* *

Blijft nu nog het probleem Hombeek en Leest. Hierover bezitten wij geen enkel stuk dat rechtstreeks getuigt van een afhankelijkheid van Zemst. T.a. in 1129 schonk Bulchard van Kamerijk de twee altaria van Hombeek en Leest «*libera a personatu*» aan de abdij Kortenberg. Sindsdien stonden deze parochiën zeker vrij van het blok Zemst.

Maar voordien ?

Een feit is dat de moederparochie Zemst zonder enige twijfel over Hombeek, Leest en Heffen tot Heindonk raakte. Dit alleen kan reeds doen besluiten tot een oorspronkelijk behoren tot het blok Zemst. Zonder dit is de afhankelijkheid van Heindonk niet te verklaren. Evenals Eppegem dat een oud kultuurgebied heeft en gelegen is aan een voornamelijk overgang van de Zenne door oude banen, bezitten Hombeek en Leest een oud kultuurgebied en liggen ze aan een belangrijke overgang van de Zenne. Hierdoor konden ze reeds vrij vroeg uit het geheel gelicht worden en een zelfstandige weg opgaan. Er zijn echter nog andere factoren, die ons aanzetten Hombeek en Leest binnen het blok Zemst te scharen : 1° het begrip Smal-Brabant, weliswaar een fictieve benaming

(15) Zie verder onder Zemst, het detail van deze reeks oorkonden.

(16) A. WAUTERS, Env., dl. II, blz. 570.

voor een deel van / kindschap, maar dat nader bekeken een kultuur-historisch geheel vormt met Zemst; 2" de historische gebondenheid met de twee hoofdfiguren van dit deel van het oude Brabant : de hertogen van Brabant en de Berthouts en de verdeling van het gebied tussen beiden.

V' Smal-Brabant en de Heide van Hoksdonk.

Wanneer wij het kaartje, gevoegd bij de studie van Fr. De Ridder, die de geschiedenis van Hombeek heeft uitgepluisd, aandachtig bekijken, dan zien wij dat Smal-Brabant en de heide van Hoksdonk een eenheid vormde, die zich uitstreckte vanaf Zemst tot Kapelle-op-den Bos over Hombeek en Leest heen met inbegrip van Heffen.

Verklaren wij dit nader.

Beginnen wij eerst met de verklaring van Smal-Brabant en de omschrijving van de heide van Hoksdonk. Vooral Fr. De Ridder heeft zich hiermede bezig gehouden, ook M. Sacré en J. Lindemans (17).

M. Sacré gaf voor het eerst de status questionis : wat werd door Smal-Brabant beduid ? Eerstens blijkt er in de oude teksten vanaf de 15e eeuw — vroeger kennen wij er geen tot heden — geen duidelijk onderscheid te bestaan tussen Smal- en Klein-Brabant (*Brabantia minor - Petit-Brabant*). Men citeert zelfs teksten, waarin zowel van Smal- Brabant wordt gesproken onder Bornem, Hingene en Mariekerke (het oude Land van Bornem), als onder Buggenhout en Hombeek. Het komt ons voor dat Smal-Brabant de oudste benaming is en Klein-Brabant eerst van latere datum is, slaande alleen op de streek van Bornem en Puurs, terwijl Smal-Brabant werd geprojecteerd op Hombeek, Leest en Heffen met een deel van Zemst. Ruim genomen noemt men Kleinof Smal-Brabant de streek gelegen tussen Schelde, Rupel, Dijle en Zenne.

J. Lindemans meent dat Klein- of Smal-Brabant een algemene be-, naming zou zijn voor de bezittingen van de hertogen van Brabant in de laat ontgonnen streek tussen Schelde, Rupel en Zenne, waar de landrechten van de graven van Vlaanderen, de Berthouts en andere heren bont door mekaar liepen en de hertogen de bezitters waren van de woeste gronden in de middeleeuwen, zodat zelfs de landwinningen aan deze zijde van de Schelde (o.a. te Buggenhout) hen toebehoorden (18). A. Wauters was voordien dezelfde mening toegedaan, maar beperkte het gebied tot het Land van Bornem, tot Puurs, Liezele, Lippelo, Mal- deren en Steenhuffel (19).

Was de opvatting volgens de oudst gekende teksten dat Smal-Brabant zowel toepasselijk was op het Land van Bornem en zijn omgeving

(17) FR. DE RIDDER, De Heide van Hoksdonk, ESB., jg. 1932, blz. 161-178. —

M. SACRÉ, Klein-Brabant, ESB., jg. 1932, blz. 179-181. — J. LINDEMANS, Naschrift, ibidem, blz. 181-182.

(18) J. LINDEMANS, o.c., blz. 182.

(19) A. WAUTERS, Env, dl. II, blz. 126.

als op het gebied langsheen Zemst, Hombeek, Leest en Heffen, dan menen wij dat de evolutie heden een onderscheid heeft getrokken tusschen Bornem, Puurs en omgeving en het gebied tussen Zemst en Heffen. Het eerste is duidelijk Klein-Brabant geworden ; het tweede Smal-Brabant.

Daarom houden wij het hier bij het gebied Zemst-Heffen : Smal-Brabant en zullen wij het zeer duidelijk kunnen beperken binnen een bepaalde ruimte met als hoofddaccent *het bezit van de hertogen tussen twee gebieden, die aan de Berthouts hebben behoord*.

Aldus volgen wij Fr. De Ridder in zijn studie over de Heide van Hoksdonk, die dit Smal-Brabant aan de hand van vele teksten vanaf de 13e tot de 17e eeuw nauwgezet heeft omlijnd.

Vertrekkend van het begrip dat Smal-Brabant de bos- en heidestreek is geweest tussen Zenne en Schelde, beperkt hij vervolgens Smal-Brabant tot de strook gelegen tussen Zemst, Hombeek, Leest en Heffen, enerzijds gescheiden van het oude Land of de Vrijheid Mechelen (Berthouts, Prinsbisschoppen van Luik) en anderzijds het Land van Grimbergen- Meise en het domein Puurs-Cornelimunster (Tisselt-Willebroek). Historisch, aan de hand van oorkonden, heeft De Ridder dit afdoende verantwoord.

Dit brengt ons tot de opvatting ; land van de hertogen van Brabant tussen twee gebieden van de Berthouts (Mechelen en Puurs-Willebroek, waar ze de voogdij hadden).

Voor wij echter verder gaan vestigen wij nog de aandacht op een algemene vaststelling uit onze studiën, nl. dat wij werkelijk historisch hebben kunnen vaststellen dat er een onafgebroken tamelijk brede strook heide en bossen in de Hoge Middeleeuwen gaat van Zemst, Hombeek, Leest, Heffen, Blaasveld, Tisselt, Ramsdonk, het bovengedeelte van Meise en Grimbergen, een groot deel van Puurs met Breendonk en Oppuurs, van Bornem tot Mariekerke en Sint-Amands. Zij scheidt duidelijk West-Brabant van de Rupel-Scheldeestreek. De meeste dorpen bekomen aldus een dubbel uitzicht : goede kultuurgronden naast grote heiden en bossen. Boven deze lijn vinden wij alleen verspreide dorpskernen, gescheiden van de rivieren door een lange, eerder smalle strook broek- en donkland. Men onderscheidt werkelijk twee oude kultuur- gebieden : West-Brabant en Smal-Brabant. Vandaar ook historisch een onderscheid : hertogen en Berthouts.

Vooraleer men van Smal-Brabant in de enge betekenis spreekt kent men in dit gewest alleen de *heide van Hoksdonk — ivastina de Hoxdonck, ivoestine van Hoxdonck, heida de Hoxdonck, bruierum de Hoxdonck* — in de 13e eeuw (20). «*Soe slegten grondt, dat hel maer moerassen, kuylen, heusels, onbequaeme ende verlaten woestijnen en waeren*» (21).

De oudste vermelding dagtekent van 8 mei 1250, wanneer hertog Hendrik III aan de abdij Kortenberg, die te Hombeek en Leest het

(20) FR. DE RIDDER, o.c., blz. 161.

(21) *Idem*, o.c., bh. 167.

patronaat bezat, erfeijik 250 bunder «*de wastina sive heida in Hox- donck*» schonk aan zijn lieden van 'Lernst, Hombeek en Leest en andere, die buiten deze parochiën woonden, mits 4 solidi Leuvens per bunder

(22) . Deze schenking moet eerder aangezien worden als een uitbatings-toelating, zoals dit geschiedde in andere delen van het hertogelijk domein, o.a. te Lennik rond dezelfde tijd ; systeem dat ook de Berthouts toepasten in het domein Puurs. Het maakte deel uit van een algemeen plan van ontginning van woeste gronden over gans het hertogdom. Dit was de aanloop tot de verkaveling van gans de heide van Hoksdonk.

Kort na de stichting van Leliëndaal in 1232 had hertog Hendrik II reeds «*twintigh meerkens* (mudden) *haver geschoncken aent vs. doester op de heide oft euselen van Hombeek*». Zijn zoon, Hendrik III, nam op 8 april 1250 vn. mudden haver terug en gaf «*t vs. doester in recompensie vijftwintigh bunderen heyde in de woestyne van Hombeek*» met de tienden, die er op uitgingen. Van diezelfde *woestine* had de vorst voordien reeds 28 bunder aan Leliëndaal geschonken mits een jaarcijns van 4 solidi Leuvens per bunder. Op 24 juli 1260 had Leliëdaal vn. cijnzen ten bedrage van 112 solidi Leuvens «*gequeten met tachtich ponden Lovens, daer de hertogb mede cocht de meijerije van Tbienen*»

(23) . Samen gaat het hier om 53 bunder heide.

Vestigen wij vooreerst de aandacht op het feit dat deze heide reeds vóór 1250 gedeeltelijk werd ontgonnen vermits ze reeds 20 mudden haver opbracht en dat voor de 53 bunder Leliëndaal in 1260 niet minder dan 80 pond Leuvens betaalde als kwijting voor de erfcijns.

Fr. De Ridder merkt verder op dat deze 53 bunder onder Hombeek alleen waren gelegen, niet in één blok, maar verspreid «*in loco, quod vulgariter dicitur Hoxdonck in UNIVERSO*», in diverse percelen, goed afgepaald en omringd met grachten «*prout jam limitata sunt et fossata*». Zij lagen bepaald onder Op-Hombeek in Smal-Brabant ; «*de Hombeke Heijde, woestine van Hombeke, wastina sive bruerium de Humbeke*» genaamd in de 13e eeuw (24).

Sinds 1250 hebben wij hier dus minstens met 250 + 53 of 303, bunder verkavelde heide te doen, zonder te gewagen van het overige.

Het meest merkwaardige in gans de zaak is wel de bepaling van hertog Hendrik III bij de verkaveling van de 250 bunder van de abdij Kortenbergh. Zij worden bestemd voor *zijn lieden van Zemst, Hombeek en Leest*. Het beduidt dat die 250 bunder wären gelegen onder vn. drie dorpen en dat *zijn lieden* er in eerste rang mochten van genieten. Derhalve strekte de heide van Hoksdonk zich in het midden van de 13e eeuw nog altijd uit over de drie dorpen met Zemst op de eerste plaats. Zij is nog altijd een eenheid, maar nog onbebouwd en onbewoond.

Fr. De Ridder benadert hier in zijn verdere interpretatie onze stelling dat wij langs de heide van Hoksdonk om de eenheid van het blok Zemst moeten zoeken.

(22) AA., Cartularium van Kortenbergh, nr. 410.

(23) FR. DE RIDDER, o.c., blz. 166.

(24) *Idem*, o.c., blz. 166-167.

«Vóór tic vercijsning — en dus verkaveling — moet gans het oostelijk gedeelte van de heide deel hebben uitgemaakt van de parochie Zemst. De verbrokkeling van de heide, waarvan stukken gingen aan de bijliggende parochiën, verklaart hoe vanaf de 13e eeuw Heindonk door andere parochies geheel omringd en ingesloten geraakte en toch nog in het begin van de 17e eeuw een «*appenditium ofte aenhancksd*» was van Zemst, terwijl het tot de heerlijkheid Rumst behoorde (25).» Wanneer men in 1486 te Heindonk een nieuw convent stichtte, *Vre- desdal* geheten, dienden de kloosterlingen hiertoe nog de toelating te vragen aan de pastoor en persona van Zemst. Eerst in 1603 werd Heindonk van Zemst gescheiden en onder Heffen geplaatst.

Verder staat het vast dat Op-Hombeek, een groot deel van Hom- beek, met een oppervlakte van niet minder dan 343 bunder deelt — maakte van de schepenbank van Zemst onder het hertogdom Brabant, terwijl Neer-Hombeek, waar de kerk stond, tot de Heerlijkheid Me- chelen (Berthouts) behoorde. In 1686 waren er nog 214 bunder bos op de 343 bunder ; in 1480 nog maar 6 woningen. Dit betekent dat Op- Hombeek nog lange tijd heide en bos is gebleven. De grenzen bleven er aldus lange tijd onafgebakend, hetgeen meermaals tot betwistingen tussen de parochiën Zemst en Hombeek aanleiding heeft gegeven ; o.a. in 1441 werd een *delimitatie der thienden* tussen beide gesloten | (26).

Het is dus zeker dat dit deel van Hombeek juridisch onder Zemst heeft gestaan. A. Wauters behandelt derhalve Op-Hombeek terecht onder Zemst en geeft er de lijst van de heren van. Op-Hombeek werd zelfs een graafschap in 1722 (27).

Staat het dus vast dat Hombeek én langs de schenking van de 250 bunder in 1250 én langs de schepenbank van Zemst aansloot bij het blok Zemst, dan weten wij dit voor Leest tot nu toe slechts door vn. oorkonde van 1250. Alhoewel die tekst zeer klaar is om de band te leggen met het blok Zemst, toch is het van belang er nog enkele andere bij te voegen.

Aldus plaatsen de rekenboeken van Leliëndaal nog regelmatig i «*Haexdonck*» eveneens onder Leest binnen de heerlijkheid van Ka- pelle (28). Volgens de kaarten en de toponymie ligt dit *Haasdonk* — voorzeker een vervorming van Hoksdonk — nog altijd onder Kapelle, Leest en Zemst. Vóór de Franse Revolutie kwam ook Meise hier tussen voor de bediening. Dit bracht heel wat moeilijkheden mede voor de bediening van dit deel van Meise, dat aan de pastoors van Ramsdonk of Kapelle werd toevertrouwd na het graven van het kanaal van Willebroek in 1560, zodat in die tijd een analoog geval ontstond als eeuwen voordien met Heindonk en Zemst. Daartegenover bleef een ander deel aan de parochie Leest behoren. Eerst na het Konkordaat van 1803 werd Hoksdonk definitief gedeeld onder Leest en Kapelle. Ook het deel

(25) *Idem*, o.c., blz. 162.

(26) RAB.KA., nr. 6263.

(27) A. WAUTERS, o.c., dl. II, blz. 560-562.

(28) FR. DE RIDDER, o.c., blz. 163-164.

onder Zemst. parochiaal Meise, werd in 1803 bij Kapelle gelegd, maar Weel gemeentelijk Zemst.

Op de grens van de heide van Hoksdonk ontmoeten wij nog de *Hongarije van Sempst*, die voorzeker moet vergeleken worden mei de *Hongarije*», vooral bekend te Lennik, Puurs en in andere grote domeinen. Zij gaan alle terug tot de oudste wijze van grondbebouwing in de domeinen (29). De *Hongarije van Sempse* behoort ongetwijfeld tot de oudste ontginning van de heide van Hoksdonk. Zij liep tussen Meise en Ramsdonk door tot aan de grens van Wolvertem.

Drij groepen bosschen, de Sempsler hossen, de bosschen van Smal-Brabant en de bosschen van Aa sloten de heide van Hoksdonk af. Zij bestonden nog in de 17e eeuw, vooral onder Zemst-Laar en Op- (30).

In 1538-39 bezat Leliëndaal in de bossen van Smal-Brabant alleen nog meer dan 64 bunder. Zij strekten zich uit tot «*op den Tisselt*» (31).

Wanneer wij recapituleren stellen wij vast dat vooral de bossen de naam dragen van Smal-Brabant en de woeste gronden de heide van Hoksdonk worden genoemd. De bossen lagen vooral in de onderste hoek : onder Zemst en Op-Hombeek verder doorlopend in de uithoek van Grimbergen (de *Aa-bossen*). Daarbij sloot onmiddellijk de heide van Hoksdonk aan. Deze liep van de noorderhoek van Meise, over Kapelle tot bij «*den Tisselt*» (Tisselt-dorp), over Op-Hombeek, waar ze verdeeld werd in de *Kortenbergsche heide* (het deel dat de abdij Kortenberg in 1250 ontving), de *Hombeekse heide* en *Schapenheide* (het deel van Leliëndaal), over Leest met de *Grote en Kleine Heide*, doorlopend onder Heffen en Blaasveld tot tegen Heindonk, dat gans afgezonderd lag te midden van donken en broeken.

Uit de ontwikkeling van deze streek kunnen wij opmaken dat ze nog eeuwen lang bijna onbewoond bleef spijt de verkavelingen van de 13e eeuw onder leiding van de hertogen. Grenzen waren er wel, maar tot in de 15e eeuw wist niemand goed te Zemst, Hombeek, Leest en Heffen, waar ze juist liepen.

Parochiaal waren Meise en Zemst langs Kapelle er de dominerende instellingen. Vooral interessant is de verdeling «*bij den Tisselt*». Hier raakten Puurs-Willebroek en Zemst-Kapelle mekaar. De *Tisselt* moet dan ook een grenspaal, grensboom zijn geweest, die oude gebieden van mekaar scheidde en eeuwenlang het dorp heeft in twee gesneden.

Alles bij mekaar genomen vormen de bossen van Smal-Brabant en de heide van Hoksdonk een onbewoonde strook, die Zemst van Heindonk afsloot, maar tegelijk een bindingsteken is geweest.

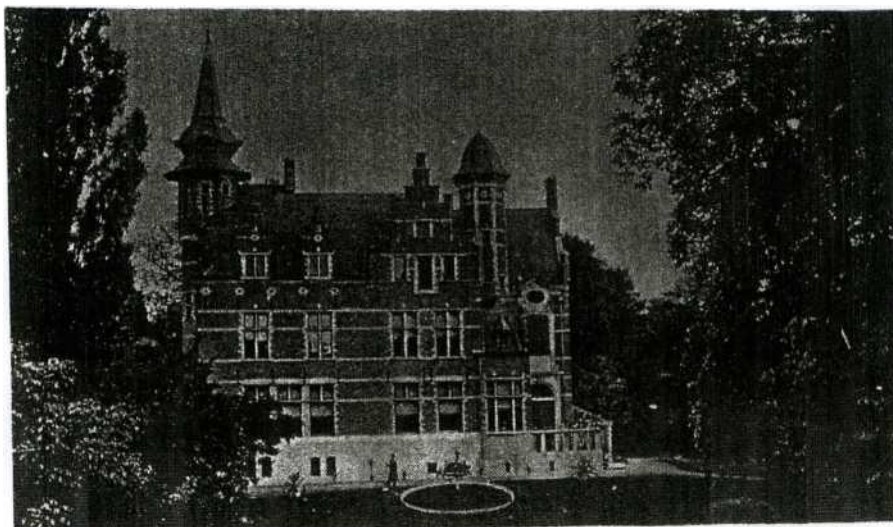
(29) J. VERBESSEUI, Het Domein Nijvel in West-Brabant, blz. 182-195.

(30) RAB.KA., nr. 5848. — FR. DE RIDDER, o.c., blz. 161.

(31) FR. DE RIDDER, o.c., blz. 169.

Zemst. — De dorpskom of «Plaetse» rond 2900,

Zwst. — Het dorpskasteel rond 1920.

3. DE ZENNEDORPEN

Wanneer wij vervolgens de andere strook van al de dorpen uit deze hoek bekijken stellen wij een andere merkwaardige gelijkenis vast door de Zennedorpen, duidelijk op een lijn met mekaar verbonden.

Wanneer wij op kaart van onder naar boven vanaf Eppegem tot Heindonk de Zenne volgen stellen wij vast dat 1° alle dorpscentra langs dezelfde linkerzijde van de rivier zijn gelegen nabij een overgang ; 2° met mekaar verbonden zijn door een weg ; 3° dat slechts een klein gedeelte van het dorp over de Zenne ligt.

Beginnen wij met Eppegem. De kerk ligt én aan de linkeroever van de Zenne én nabij de baan van Brussel-Vilvoorde-Mechelen, die er over de Zenne trekt. Te Weerde eenzelfde geval met een weg, die aansluiting geeft met de oude Romeinse baan. Te Zemst ligt de kerk wel op enkele afstand van de Zenne, ingevolge de natte strook broeken, die een dichtere ligging niet toeliet. Maar hier bevinden wij ons op het kruispunt van de Brussel-Mechelenbaan en de *Hoge weg*, die de Zennedorpen verbindt. Dat Zemst juist het centrum van al de Zennedorpen is geworden moet worden toegeschreven aan dit kruispunt en de strategische ligging op de grens van twee gouwen : de Brabander en de foxandergouw.

Langs de *Hoogstraat* vervolgen wij tot Hombeek, waar de oude heerbaan van Dendermonde naar Mechelen over de rivier gaat. Met dezelfde weg komen wij te Leest aan, waar een andere aftakking van dezelfde baan en een uit Temse-Bornem over de Zenne loopt. De *Hoge weg* vervolgt naar Heffen, waar de *Hoogstraat* van uit Temse-Bornem dwarsdoor Klein-Brabant naar Mechelen loopt. Zo belanden wij te Heindonk, midden in het broekgebied met vele overstromingsgevaars nabij de monding van Zenne en Dijle in de Rupel recht voor Rumst, een ander strategisch punt over de Rupel.

De *Hoogstraat* of beter de *Zennebaan* en de rivier verbindt op een identische wijze als deze dorpen. Hierdoor vormen ze één geheel langs eenzelfde lijn met dezelfde typische elementen, waarvan de Zennedoor-tochten een hoofdelement zijn.

Kultuurhistorisch hebben ze eveneens eenzelfde band. Wanneer wij de bodem er bij te pas brengen zien wij een afgelijnd onderscheid in al deze dorpen. Enerzijds hebben wij de bos- en heidestrook, waarover wij reeds uitvoerig spraken : iets minder afgelijnd te Eppegem, maar zeer duidelijk van Zemst tot en met Heffen ; anderzijds een vruchtbare, van ouds intens bebouwde en bewoonde strook. Werd te Eppegem en Zemst deze strook niet afgelijnd door een grens, dan is dit wel het geval te Hombeek, Leest en Heffen. Hier vormt de grens tussen de heerlijkheid Mechelen en het hertogelijk gebied van Smal-Brabant en de heide van Hoksdonk zeer duidelijk een onderscheid tussen de twee. Op- en Neer-Hombeek zijn hiervan de markantste vaststellingen : enerzijds goed kultuurgebied, anderzijds heide en bos. Zo ook te Leest en Heffen.

Slotsom. Er bestaat dus een duidelijke band tussen deze zes Zennedorpen, elk kultuurhistorisch in twee af gelijnde delen verdeeld.

Hebben de heide- en bosgedeelten slechts een rol van eenheid door hetzelfde kultuurlandschap, dan vertonen ze anderzijds vooral voor wat betreft de eigen dorpscentra en hun omliggend kultuurgebied een nauwe band. Het zijn alle qua constructie en ligging dezelfde dorpen.

Aldus komen wij opnieuw tot eenzelfde eenheid. Eenheid, die vooral van belang is vanwege de dorpscentra, de middenpunten van de verschillende delen. Het kultuurbelang geeft hier de doorslag.

Dat Zemst hiervan het belangrijkste was blijkt duidelijk 1° uit zijn oppervlakte, of meer dan het dubbele van Eppegem en het driedubbele en meer van al de andere dorpen ; 2° uit het enige knooppunt van de twee hoofdbanen : de Zennebaan of Hoogstraat en de Brussel-Mechelen- baan ; 3. uit de strategische ligging aan de grens van twee pagi of gouwen.

Dit wordt onderlijnd door de grote groep van ingaheimtoponiemen, die wij aan beide' zijden van de Zenneovergang aantreffen, zowel op Zemster als Mechels gebied. Wij noteren er niet minder dan 7 ingaheimtoponiemen : *Relegem, Eggelgem, Espelgem, Prolegem, Barbelgem, Ouwergerem, Adegem*, zonder *Nedergerem* en *Loxem* onder Eppegem. De concentratie is wel indrukwekkend.

De Zenneovertocht van Zemst is dus van ouds een belangrijk element geweest, dat de nadruk legt op Zemst.

Wij bezitten hier dus een nieuw bindingsteken.

*

A. Wauters (31a) veronderstelt dat ook Perk, Elewijt en Peutie oorspronkelijk tot de moederparochie Zemst hebben behoord, daar het kathedraal kapittel van Kamerijk er eveneens het personaat bezat. Aldus zou de moederparochie zich hebben uitgestrekt langs Elewijt, dat aan Eppegem en Weerde paalt, tot aan de overzijde van Vilvoorde. Het vormt wel één geheel in handen van dezelfde geestelijke instelling. Maar volgens deze gedachtengang zouden wij er ook de drie Woluwe's kunnen bij betrekken.

Zover mogen wij niet gaan. Met Perk en Elewijt belanden wij in een ander gewest *over de Zenne*. Volgens de gegevens betreffende de moederparochie Zemst werd ze duidelijk beperkt tot slechts één zijde van de Zenne ; Perk en Elewijt vormden daartegenover één blok, een domein, gescheiden van Zemst.

4. DE BERTHOUS EN DE HERTOGEN VAN BRABANT

Gans het gebied werd historisch verdeeld onder de Berthouts en de hertogen. Beginnen wij met Eppegem onderaan.

De Berthouts bezaten hier het tolrecht op de wegen van Grimbergen en Brussel, het *Brugge geld* op de Zenne en het moutrecht. Zij bezaten er ook de schepenbank, die ten hoofde ging te Grimbergen. Vandaar ook hun wapen in het schepenzeegel. Hun jurisdictie strekte zich uit

(31a) A. WAUTERS, Env., dl. II, blz. 703.

tot het *Steen* onder Elewijt op de grens van Eppegem. Zij hadden er eveneens het Visrecht in de Zenne en de Barebeek tot aan het *Steen*. Onder hun leenhof ressorteerden bijna alle voorname hoven van Eppegem : *Indeveld* of *Kallenbuis*, *Impel*, *Moortere* of *Cobbenbosch*, *Ne- derhem*, *Waanrode*, *Rollecolen* en *Vijlst*. Zij hadden er ook nog het *terragia*- of *schooffrecht* op verscheidene gronden bewaard, een litteken van de oude herkomst uit de domaniale tijd.

Gans het deel van Eppegem dat aanleunde tegen Grimbergen was nog in de 13e eeuw bedekt met een uitgestrekt bos van meer dan 250 bunder. Dit vernemen wij uit een ganse reeks oorkonden van Maria van Perweis en haar zoon Godfried van 1278-1281, waardoor ze drie reeksen bossen aan de abdij Grimbergen verkoopt «*limitata in parochia de Eppeghem et de Grimbergis in loco qui dicitur ASSCHEBROEC*», nl. twee reeksen van 71 bunder en een van 100 bunder, een bos van 5 bunder en een ander van 6 bunder (32).

Verwonderlijk zijn de confirmatiebrieven van de bisschop van Kamerijk en zijn officiaal van dezelfde tijd (1279). Staan ze soms in verband met het personaat, waarvan hij het hoofd was ?

Door deze bossen sluit Eppegem aan bij al de andere dorpen van het blok Zemst, alle verdeeld in een helft bos of heide en een helft goede akkergrond ; beide steeds in dezelfde stroken gelegen : enerzijds bij de bossen van Smal-Brabant en de Heide van Hoksdonk, anderzijds langs de Zenne.

Van de tienden blijken twee derden terug te gaan tot de Berthouts.

Het vaarrecht op de Zenne werd hen evenwel betwist door de hertogelijke ambtenaren.

Samengevat was hun invloed zeer sterk te Eppegem. Dit moet verklaard worden door de nabijheid van Grimbergen zelf. De' jongste tak van de Berthouts — de Aa's, de Berghes, de Nassau's — erfde er na de verdeling in 1160-1192.

De hertogen bezaten er alleen het *hof te Heelvelde*.

Weerde stond rechtstreeks onder de schepenbank van Zemst, zoals het parochiaal afhankelijk was van het personaat Zemst. De ridders van Weerde, bekend in de 13e eeuw, waren leenmannen van de jongere tak van de Berthouts, de Aa's. Volgens A. Wauters moet de titel van *jlami- ger*, die ze voerden, verklaard worden als standaarddragers van de Berthouts (33). De twee derden van de tienden behoorden er aan de Aa's van Grimbergen. De grote watermolen op de Zenne te Weerde behoorde tot het domein van de hertogen.

Dit wordt bevestigd door de brief van hertog Jan I van maart 1297, in bijzijn van Jan Berthout, *dictus de Berlaer*, ter gelegenheid van de verkoop van de molen van Weerde door *Walterus de Hollaken*, die hem van hertog Jan I in leen hield, aan *Daniël de Bouchout*, *miles duels* en *Balduinus de Echove*. Tegelijk verkregen ze ook het visrecht op

(32) AG., Carmlarium II, f. 196-198. Hiervan werden later herhaaldelijk bevestigingen en kopijen gemaakt in de 14e eeuw. — AG., o.c., f. 148, 154.

(33) A. WAUTERS, Env., dl. II, blz. 595.

de Zenne vanaf v.n. molen «*usque ad locum, quod dicitur Paridaens . Wax*», samen met het recht er een *slusam* te bouwen op beide oevers van de Zenne (34).

Als hoofden van de schepenbank, langs Zemst om hadden de hertogen er zeker evenveel rechten als de Berthouts. Zij hadden er ook talrijke laten en cijnzen. Te Weerde begint dan ook de verdeling van het dorp onder twee rechtspersonen.

Te Zemst was de invloed van de hertogen nog meer uitgesproken. A. Wauters zegt hierover terecht : «Sempst, avec Weerde, Op-Hom- beek et Capelle, formait, en quelque sorte, un domaine ducal perdu au milieu des vastes possessions des Berthout, qui les entouraient de tous côtés.» (35). Aldus was de schepenbank van Zemst veruit de voornaamste van gans het hier behandelde gebied. Zij omvatte nog een jurisdictie van ongeveer 2,500 bunder in de 14e-15e eeuw. Vandaar dat ze o.a. werd geraadpleegd door de bisschop van Kamerijk in 1449 om te getuigen over de bezittingen en inkomsten van het oude personaat Zemst zowel voor wat betreft Eppegem, Weerde, Kapelle als Heffen en Hein- donk. Volgens een citaat van 1469 hoorde zelfs een deel van Eppegem nog tot haar bevoegdheid. Wij lezen : «*In de prochie van Eppeghem onder de bancke van Zempse.*» (36). Het 14e eeuwse zegel vertoont vier Brabantse leeuwen met onderaan de sleutel van Sint-Pieter, patroon voor de parochie. De schepenen volgden het Landcharter van 1292 en gingen te hoofde te Ukkel.

Ingevolge de oprichting van de Meierij Kapelle-op-den-Bos en haar Vrijheid kwam de schepenbank onder v.n. meierij ; maar dit is een zaak van latere datum, van het einde van de 13e eeuw. Trouwens de Vrijheid en Meierij van Kapelle-op-den-Bos ontstond als een tegenzet tegen de heerschappij van de heren van Grimbergen.

Naast hun schepenbank bezaten de hertogen te Zemst een belangrijk laathof, bestaande uit een deel bos en land, niet minder dan 104 lenen en een groot aantal laten. Later kwam het aan de heren van. Blaasveld. Verscheidene andere kleine laathoven ressorteerden eveneens onder de hertogelijke laathoven, o.a. de uitgestrekte broeken nabij de Zenne : het *Scoudenbroec*, de *Vonden*, enz.

Naast de hertogen waren de heren van Grimbergen te Zemst de machtigste. De jongere tak, de Aa's — evenals te Eppegem — bezaten er zowel de hogere, middele als lagere rechtsmacht in hun uitgestrekte heerlijkheid en de bossen van Aa, waar ze ook al de boeten hieven. Daarnaast hadden ze medezeggen in de heerlijkheid van Vilain.

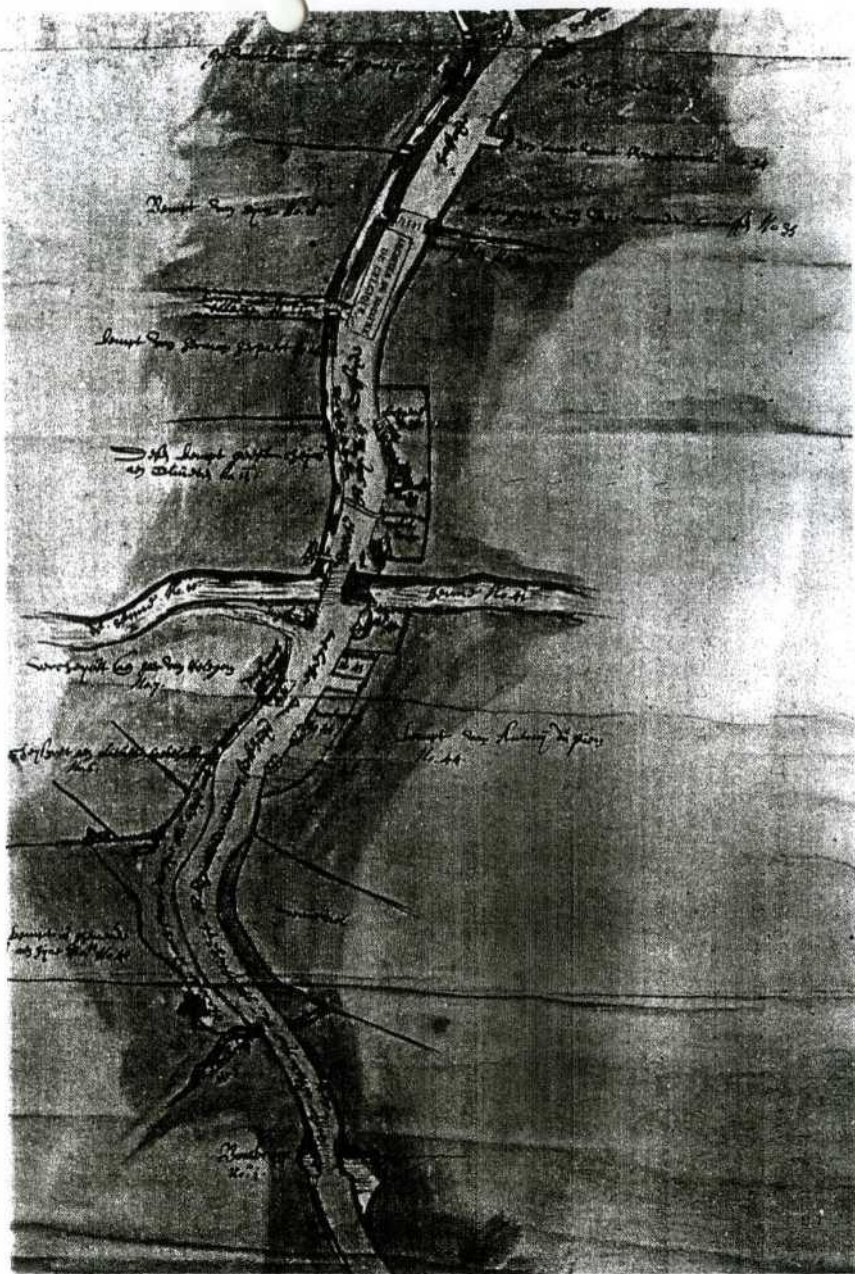
Volgens de *Caerte van den Steen weeh* van rond 1560 hadden ze te Zemst een evenwaardige «*gerechte*» of galg als de hertogen.

Dit wijst op de hogere jurisdictie.

(34) AG., Cartuierium II, f. 113-114. In 1369 kocht de abdij Grimbergen v.n. molen (AG., o.c.,- f. 115). — A. WAUTERS, Env., dl. II, blz. 546. Kent alleen het bezit van de molen door Daniël van Bouchout.

(35) *Idem*, o.c., dl. II, blz. 549.

(36) *Idem*, o.c., dl. II, blz. 539, n. 1.

Ze nut.

Caerle vanden sleenwech van Sempls naer Mechelen. Einde 16e eeuw.

— Detail van de Zennebrug en omgeving.

— De heerlijkheid van de hertog begint aan de Bousbrugghe (nr. 1) en eindigt aan het Ziekhuys (oud Gasthuys) te Eppegem (nr. 26).

Zij hieven er ook *tallia* en *exactiones* of belastingen evenals een groot deel van de tienden.

Van de heren van Grimbergen komt ook zeker de derde schepenbank, die in 1283 aan Hendrik van Asse behoorde, tevens heer van Buggenhout. Deze voerde de wapens van het huis van Grimbergen met de legende «5. SCABINORUM ENR. DE ASCA IN SEMPSE». Hiervan erfden later de Vilain's van Zemst. Zij hadden er een leenhof, een deel van de tienden en terragia of schoofland ; hetgeen wijst op een zeer oude herkomst.

Ook *Relegem* onder Zemst met zijn later bekend kasteel hoorde aan de heren van Grimbergen. Ook hier erfden de jongere tak, de Aa's en de Berghes. Aan het kasteel waren een hof met 42 bunder, het vrije jachtrecht, een leenhof en een cijnshof verbonden. Relegem was het voornaamste hof met toren en eigen kapel van Zemst. Het bezat een eigen ridderlijk geslacht *de Relegbem*, later bekende ammans van Brussel.

De Aa's bezaten bovendien nog een ander volle leen met 53 laten, dat zich uitstreckte over Zemst, Weerde, Hombeek, Kapelle, enz. Vooral dit is interessant, daar het aantoonde hoe verbonden al deze dorpen met mekaar waren, dank zij de Berthouts.

Al het goed — en dit was niet onbelangrijk, zowel aan gronden als tienden — dat de abdij ter Kameren er in de 13e eeuw verwierf, kwam eveneens van de tak van de Aa's.

Ten einde aan te tonen hoe verdeeld de rechten van de Berthouts en de hertogen te Zemst en omgeving waren vermelden wij de drie oorkonden van 1234 en 1242, waardoor de hertog Hendrik I en Wouter Berthout het pas gestichte klooster van Leliëndaal onder Hombeek met het visrecht op de Zenne bedelen (37). Daags vóór O.-L.-Vrouw-Bood- schao 1234 schenkt Hendrik I aan Leliëndaal «*piscaturam in flumine quod dicitur Zenne a PONTE ZEMZE USQUE AD PONTEM DE HEFNE*». In augustus van hetzelfde jaar schenkt Wouter Berthout op zijn beurt het «*jus piscaturae in flumine quod dicitur Zenne, quod ab illustro viro Henrico, duce Brabantiae cum aliis bonis meis tenui in feodum de concensu ipsius Ducis, A PONTE DE WERDE USQUE AD ECCLESIAM DE LEEST*». Hiervan gaf Hendrik I in 1242 de bevestiging. Leliëndaal verkreeg ook het visrecht vanaf de Zennebrug van Eppegem tot Weerde. Nogmaals blijkt hieruit de eenheid van het gebied vanaf Eppegem tot Heffen. Hier behoorde het over de hele lijn oorspronkelijk aan de hertogen.

Daartegenover bezaten de Berthouts alleen het «*jus viaram nostrarum de Zempse et de Hofstade, quod vulgariter Steenweghe ghelt appellatur*». In 1287 verciijnt Wouter Berthout dit aan *Daniël dicto de Ponte*, de latere Van der Bruggen's (38). Dit tolrecht bleef steeds aan de Aa's-Berghes tot in de 18e eeuw. Van belang is hier de benaming

(37) A. MIRAEUS, Opera diplom., t. III, blz. 95.

(38) A. WAUTERS, o.c., dl. II, blz. 554, n. 2. Uitgave van de oorkonde, y f *viae lapideae*. Het deel Zemst van de oude baan van Grimbergen over Eppegem naar Zemst en Hofstade was dus reeds gekasseid in de 13e eeuw. Omtrent het *steenweghe ghelt* ontstonden regelmatig twisten.

Te dezer gelegenheid wijzen wij op het groot strategisch belang van Zemst, wat met zich het constante onderhoud van de steenweg medebracht. Steeds ging het er tussen de hertogen en de Mechelaars. Aldus in 1302-1303 tijdens Jan II. In 1357 de Brabanders tegen de Mechelaars. In 1420 tijdens de

twisten tussen Jan IV en de Staten I van Brabant. Tijdens de Godsdiensttroebelen van de 16e eeuw bouwde men te Zemst verscheidene *blockhuysen*, o.a. in het *Vriesenbroeck* (39).

Dit onderlijnt nogmaals de eerste rang van Zemst in het concern van de Zennedorpen.

Ten slotte vermelden wij nog dat de uitgestrekte *bossen van Aa*, gelegen onder Grimbergen, Zemst en Kapelle, eveneens aan de heren van Grimbergen behorend. Zij waren nog 400 bunder groot in de 14e eeuw. De Vianden van de oude tak van de Berthouts bedeedden er in de 13e eeuw de abdij Grimbergen mede, die er het voorname hof van het *Groeneveld* bouwden (40).

*

Zo belanden wij te Hombeek, Leest en Heffen.

Hier is de indeling zeer klaar : *Op-Hombeek* met zijn bossen en de Heide van Hoksdonk hoorde tot het domeingoed van de hertogen ; *Neer-Hombeek* tot de Vrijheid Mechelen, d.i. oorspronkelijk tot de prinsbisschoppen van Luik, waarvan de Berthouts van Mechelen de voogden waren en aldus in het bezit kwamen van de Vrijheid Mechelen, waaronder eveneens de helften van Leest en Heffen ressorteerden.

Neer-Hombeek was de landbouwstreek van de parochie met 282 bunder land, 102 bunder weide en slechts 3 bunder bos ; samen 386 bunder volgens de telling van 1686. Op-Hombeek besloeg 343 bunder, hoofdzakelijk bos en heide, maar in 1686 herleid tot 194 bunder bos, 123 bunder land en 6 bunder weide (41).

In de heiden had de hertog in de 12e eeuw een hoeve ingepland, gekend als de «*curtis de Hoxdonck*», later, wanneer de abdij Kortenberg hier 250 bunder *woestine* kreeg, ook de «*curtis de Cortenberghe*» en ook *ter Heyden* genoemd wegens haar ligging te midden van de heide van Hoksdonk. Zij diende tot verblijf van 's Hertogen vorster. De hertog bezat; er alle soevereine jachtrechten en een «*gasterije om loghe- ringhe te gevene aen den hertoghe en syne huysgesinne en die corweien die honden t ontfæen*» (42). Later werd deze *Vorstenij* in leen gegeven en verpacht.

(39) *Idem*, o.c., dl. II, blz. 554-335.

(40) Met de jongere tak van het huis van Grimbergen hebben deze bossen niets te maken. De benaming moet worden afgeleid van de *Aabeek*, die er langs vloeit.

(41) FR. DE RIDDER, Geschiedenis der gemeente Hombeek, blz. 13-14.

(42) *Idem*, o.c., blz. 15 volgens het Cartularium van Kortenberg, nr. 29. AA.

M)

De jurisdictie hoorde er aan de meier van de schepensbank van Zemst, later van Kapelle. In 1561 werd Op-Hombeek als heerlijkheid verkocht.

Daartegenover behoorde Neer-Hombeek, waar het dorpscentrum was gevestigd nabij de Zenneovergang, tot de Vrijheid Mechelen en werd doorgaans Hombeek-Mechelen genoemd. Het bezat een eigen schepensbank, reeds in 1272 vermeld in een brief van Gillis Berthout, heer van Mechelen. Neer-Hombeek, Leest-Mechelen en Heffen-Mechelen maakten deel uit van de Vrijheid van Mechelen. De Berthouts werden er als «*dominus*» en *overheer* betiteld (43). J. Lacnen heeft geen oplossing gevonden voor de herkomst van Neer-Hombeek, Leest- en Heffen-Mechelen (44). Nergens

bestaat hierover een oorkonde. Algemeen is men akkoord dat dit deel van Mechelen tot het Karolingisch domein van Sint-Lambertus van Luik heeft behoord en verkregen werd in de 9e eeuw. Het heeft de verwikkelingen gevolgd van het Luiks domein van Mechelen tot wanneer de Berthouts zich er als voogden hebben opgeworpen en zich «*domini de Machlinia*» betitelden ten tijde van Wouter Berthout rond 1251. Gillis Berthout noemde zich tegelijk heer van Hombeek.

Wat gold voor Hombeek, gold ook voor Leest en Heffen.

Twee zaken treden bij dit alles naar voor. De bisschoppen van Luik en nadien de Berthouts — later de stad Mechelen — bezetten het vruchtbare gedeelte van de drie dorpen, waar ook de kerken en de bewoningskernen lagen. De hertogen het aaneengesloten woeste gebied. Hierdoor viel onvermijdelijk de nadruk op deze kernen. Deze kwamen aldus onvermijdelijk los uit het globale verband met Zemst. Alleen door de heide bleef een zekere band bestaan. Maar parochiaal en juridisch werden ze er uitgelicht. Dit is o.i. de verklaring waarom Hombeek en Heffen door bisschop Bulchard aan de abdij Rottenberg werden geschonken. Reeds voordien gingen ze hun eigen weg, enerzijds door hun voordelige positie, anderzijds door hun banden met Mechelen en de Berthouts.

Alleen Heffen bleef gedeeltelijk als zelfstandig personaat in het verband Zemst bewaard. Het kwam er wel los van te staan, maar behield de littekens ervan én door zijn blijvende band met de bisschoppen van Kamerijk én door zijn tienden, die aan dezelfde Kamerijkse instelling bleven behoren.

* #

Wat betreft Kapelle-op-den-Bos kunnen wij kort gaan. Het is duidelijk een stichting van de hertogen, die te midden van de domeinen van de Berthouts, na diens nederlaag, in de 13e eeuw er een Vrijheid creëerden en daarrond een Meierij vestigden.

(43) *Idem*, o.c., blz. 25.

(44) J. LAENEN, Geschiedenis der stad Mechelen, blz. 3333.

Tot heden werd aangenomen dat de Vrijheid van Kapelie-op-den-Bos ontstond rond het einde van de 13e eeuw, voortgaande op de oudste vermelding van 1292, wanneer een overeenkomst werd gesloten tussen hertog Jan I en de heren van Grimbergen (45). In het abdij-archief van Grimbergen wordt een schepenenbrief van de «*scabini Libertairs villc de Capella beati Nicolai juxta Ramesdonc*» van 1272 bewaard (46),

De Vrijheid is dus ouder dan 1292 en moet o.i. worden gedagtekend uit de eerste helft van de 13e eeuw naar het voorbeeld van de andere.

Het was een kunstmatige creatie te midden van bossen en heide, die nooit tot grote bloei kwam en steeds een twistbal werd tussen Mechelen en Brabant. De Vrijheid verdween dan ook in 1359 bij de algemene verkaveling van de heerlijkheden.

Het leen *Coninxsteen* mag aangezien worden als het symbool van het hertogelijk domein te Kapelle.

Parochiaal bleef Kapelle steeds nauw verbonden met Zemst ; maar de heren van Grimbergen hadden er hun deel in de tienden, zoals blijkt uit brieven van 1231 en 1263.

Hierbij stellen wij banden met Leest vast langs de abdij Kortenberg, die delen tienden in beide parochiën verwierf (47).

Wij mogen gerust verklaren dat de Berthouts uit Kapelle werden verdreven door de hertogen na hun nederlaag. Alleen parochiaal bleven de banden ongeschonden. Wij mogen aannemen dat de hertogen zich hier hebben geïmponeerd door hun souverein recht op de heiden en bossen, waarvan de *Heide van Hoksdonk* de expressie was.

* *

Ten slotte nog Heindonk, de terminus van de Zennebaan rechts voor Rumst en gelegen aan de samenloop van Zenne, Dijle en Rupel. Dat het nooit belangrijk is geweest moet alleen toegeschreven worden aan de overstromingen. Nog in 1547 en 1551 verplichtten de overstromingen de evacuatie van het onlangs gestichtte klooster van *Vredesdal* (1486) naar Kalfort-Puurs.

Juridisch behoorde het van ouds tot de heerlijkheid van Rumst, het grote bolwerk van de Berthouts over de Rupel en tegenover de Zenne-Dijlemonding, dat steeds in handen bleef van de oudere tak. Te Heindonk waren alleen de heren van Grimbergen meester.

Hoe het parochiaal van Zemst werd afgescheiden verhaalden wij reeds vroeger.

SAMENVATTING

De bisschoppelijke taxatielijsten geven ons vooraf het vaste bewijs van de samenhang van Zemst, Epepegem, Weerde en Kapelle-op-den-Bos.

(45) A. WAUTERS, Env., dl. II, blz. 563,

(46) AG., Cartularium II, f. 113r.

(47) A. WAUTERS, o.c., dl. II, blz. 569-570.

De schepenbrief van Zemst van 1449 en de steeds terugkerende verwijzingen van de Kamerijkse instellingen naar de oorkonden van de bisschoppen en de pauselijke bullen van 1362 tot 1371, waardoor het personaat Zemst aan de *fabrica cameracensis* werd geuneerd, verstevigen deze stelling. Bovendien werpen de traditionele specificatielijsten van de Kamerijkse bezittingen een licht op de oude samenhang van Heffen met het geheel.

Daarnaast hebben wij wat wij kunnen noemen de ruimtelijke ordening. De bossen van Smal-Brabant en de Heide van Hoksdonk vormen één geheel van onder naar boven, d.i. vanaf Eppegem tot Heffen. Zij behoren uitsluitend aan de hertog.

Daarnaast hebben wij de Vrijheid Mechelen, die de andere helft van Hombeek, Leest en Mechelen — de vruchtbare gronden — omvatte en in handen was van de bisschoppen van Luik en hun voegden, de Berthouts. Voor de hertogen betekende evenwel het bezit van de heiden een diepe wig tussen de landen van de Berthouts. De uitdrukking hiervan is de *Libertas de Capella apud Buschum* of *juxta Rarnsdonc*, waarvan de Brabantse Leeuw in het wapenschild het symbool was.

Doorheen het ganse geheel liep de Zenne en de Zennebaan, die al deze Zennedorpen verbonden.

De verdeling van Hombeek en Leest, en in zekere mate van Heffen, is alleen het gevolg van het horen bij het Luiks-Berthouts gebied. Hierdoor werd Heindonk gans afgezonderd, zoals later Hoksdonk van de parochie Meise door het trekken van de Vaart. Spijtsdien bleef Zemst het blijvend litteken van de oorspronkelijke eenheid van gans het gebied vanaf Eppegem tot aan de Zenne-Dijlemonding in de Rupel.

Van al deze dorpen en parochiën was Zemst het hoofd wegens zijn strategische ligging aan de grens van twee pagi of gouwen, op het kruispunt van de wegen van Brussel-Vilvoorde-Mechelen, van Grimbergen-Eppegem-Zemst-Mechelen, van de Zennebaan van Eppegem tot Heindonk-Rumst.

5. DE LEGENDEN

Bezitten de legenden geen historische waarde, dan onderlijnen ze toch, vooral in het geval Zemst, het geheel van onze vaststellingen.

Zij gaan van de Gallo-Romeinse tijd over de Noormannen tot aan het ontstaan van de stad en parochie Mechelen.

Aan geen enkele parochie is zulk een aantal interessante legenden verbonden. De 17e eeuwse geschiedschrijvers vermelden ze reeds.

De oudste is deze waardoor aan Sint-Lambertus als bisschop van Tongeren de wijding van de kerk wordt toegeschreven, gebouwd op het puin van een tempel ter ere van Semela, moeder van Bachus (48).

(48) van Tongeren. C. VAN GESTEL, *Historia sacra*, dl. I, blz. 118, voortgaande op de Kronijk

Deze overlevering s>)r overeen met de stelling dat een aantal onzer oudste kerken werden opgericht op de plaats, waar de eerste missionarissen van onze streek de heidense tempels vooraf omver wierpen (49). De *Vila Amandi* verhaalt hierover herhaaldelijk.

Het treft dat deze legende overeenstemt tc Zemst met soortgelijke plaatsen. Opgravingen zouden dit kunnen bevestigen. Spijtig genoeg werd hiervan geen gebruik gemaakt na de verwoesting van de kerk in 1814.

C. Van Gestel knoopte hieraan de oude constructie van de kerk *fprae se ferunt structura*) vast, zoals de kleine vensters (*parvulae fe- nestrae*) en de inschriften in zekere stenen van de beuk (*inserti lapides navis ejusdem ecclesiae*) (50). Het gaat hier zeker om een oude romaan- se kerk, waarvan na 1750 — het jaar van de herbouw — niet veel meer zal zijn overgebleven. Alleen C. Van Gestel, aan wie de ouderdom in 1725 was opgevallen, had hierover nadere bijzonderheden kunnen geven.

Een tweede legende wordt verhaald in de Mechelse kronijk, de *Kronycke van Tongeren*, volgens dewelke de parochie Zemst zich ten tijde van de Invallen van de Noormannen en de slag te Leuven, waarin koning Arnoud de Noormannen versloeg, zich tot aan de Dijle uitstreckte met inbegrip van de kapel van O.-L.-Vrouw over de Dijle.

Andere Mechelse schrijvers uit de 17e eeuw verhalen een derde legende, die zegt dat het Land van Grimbergen zich in de oudste tijden uitstreckte tot aan de Dijle : «*So wie, staende op de Crootbrugge te Afe- cbelen, een koeve met de seirt nam, dat hij die conde werpen van Grimbergen tot in den Kempen*» (51).

A. Wauters schrijft aan dit laatste gezegde een grond van waarheid toe, omdat Mechelen vooral uitbreiding nam op de rechteroever van de Dijle en nooit belangrijke uitbreiding op deze oever (52). Wij komen hierop terug onder Mechelen.

Hoe men deze legenden ook interpretere, zij wijzen alle op een zeer' oude ouderdom van de parochie Zemst, hetgeen trouwens door vele andere gegevens wordt bevestigd.

Bezitten de legenden geen historische waarden, dan onderlijnen ze toch een geheel van vaststellingen : een heidense tempel ter ere van Semelia, de moeder van Bachus uit de Gallo-Romeinse tijd ; de Kronijk van Tongeren en de Noormannen • de Kronijk van Mechelen en de zaak van de Grootbrugge te Mechelen. Het is een constante, die een ondergrond heeft, die meermaals de opgravingen op het spoor brachten van belangrijke vondsten.

Om reden van dit alles concluderen wij tot één groot blok van Eppegem tot Heindonk, met Zemst als moederparochie.

(49) T. VERBESSELT, Het Parochiewezen, dl. I, biz. 116-118.

(50) C. VAN GESTEL, o.c., dl. I, biz. 118.

(51) RENERUS VALERIUS, Chronyke van Mechelen. — AVEZEDO, Oudheden van Mechelen, dl. II, biz. 116.

(52) A. WAUTERS, Env., dl. II, biz. 549.

ZEMST

Sint-Pieter

Het Ontstaan

I. HET KULTUURLANDSCHAP

Op de moederparochie Zemst (1) hoeven wij niet meer terug te komen. Beperken wij ons tot de ontleding en interne constitutie van de parochie en haar eigen gebied.

Zemst heeft nog altijd de grootste oppervlakte van al de gemeenten, die eens tot het blok hebben behoord, nl. 1463 bunder of 1843 ha. Zij paalt heden aan Mechelen, Weerde, Eppegem, Grimbergen, Humbeek, Nieuwenrode (oud Meise), Kapelle-op-den-Bos en Hombeek. Aan geen enkele zijde bezit ze nog natuurlijke grenzen, behalve een klein gedeelte van de oude Zenneloop van aan het *Hammeke* tot aan de grens van Hombeek. Dit is een gevolg van de verkaveling van het blok onder de verschillende gemeenten en parochiën. Een van de laatste grensaanpassingen geschiedde door het aanleggen van de Vaart in 1560 tussen Meise en Zemst, dwarsdoor de bossen van Aa. Hierdoor werd de *Hongerije* van Zemst afgesneden. Grimbergen behield evenwel zijn oude grenzen met Zemst tussen de *Lare-* en *Gillebeek* en de oude weg van Humbeek naar Mechelen.

Bij de ontleding van het kultuurlandschan komen vooral zeven elementen ter sprake : 1. het *wegennet* ; 2. de *bossen* ; 3. de *akkerlanden* ; 4. de *beemden* ; 5. de *ingaheimnamen* ; 6. de andere elementen ; 7. de *dorpskom*.

(1) BIBLIOGRAFIE.

C. VAN GESTEL, *Historia sacra*, dl. I, blz. 118-119.

E. DE SEYN, *Dictionnaire des communes beiges*, 1924, dl. II, blz. 374.

FR. DE RIDDER, *De Heide van Hoksdonk*, ESB., jg. 1932, blz. 161-178. *Archief*.

A. D'HOOP, *Inventaire*, dl. II, blz. 351-352, RAB.KA., nrs. 3915-3924 ; nrs. 5820, 5831, 5848, 6283; dl. V, nrs. 16624, 16626, 16651, 16656.

AA., *Bundel Zemst*. Stukken uit de 17e en 18e eeuw. *Cartularium van Kortenberg*, passim.

Kaarten.

RAB., KP., nr. 2426, *Caerte figuratief van Sempst* door J. EVERAERT. Kaarten FERRARIS, VAN DER MAELEN, POPP.

A. VERBOUWE, *Iconografie van Vlaams-Brabant, kanton Vilvoorde, Zemst*, ESB., jg. 1948, blz. 169-173, nrs. 531-551. O.a. nr. 531 : *wegenkaart* vanaf de *Verbrande brug* tot Mechelen van 1632 ; nr. 537, uit het *Kaartboek van ter Kameren*, 1719; nr. 539, anno 1722 ; nr. 542, *limietscheydinghe* met Capellen op den Bosch, ± 1732; nr. 543, *plan van de kercke van Sempse*, 1751 ; nr. 547, *Sempts. Figuratieve caerten*, 1783 ; Ferraris, 1777 ; *Kadaster-plannen Van der Maelen* (1836), Popp (1860). *Stafkaarten* 1/20.000e (1860).

A. VERELST, *Kaart van Zemst*, 1968.

1. HET WEGENNET

Wij moeten het wegennet van Zemst bekijken in het kader van de ganse streek en tot ver er buiten. Gezien in dit ruim kader treedt de belangrijkheid van Zemst boven de andere gemeenten naar voor.

Vroeger schreven wij reeds in verband hiermede : de Zenne is de ruggesgraad van al deze dorpen en parochiën ; het wegennet is het zenuwstelsel, dat de ledematen verbindt. Zemst is het hart. Deze dorpen werden in hoofdzaak gedetermineerd door het wegennet aan deze zijde van de Zenne en niet door dit van «Over-Zenne». Het gans grondgebied van het blok Zemst ligt bijna uitsluitend aan deze zijde van de rivier. Eens over de Zennebruggen, behalve Eppegem, bevinden wij ons op het grondgebied van een ander oud domein.

Hoe men het ook kere of draaie, de oudste en voornaamste baan van Zemst komt uit Grimbergen-Asse naar Mechelen. De Brussel-Mechelen baan via Vilvoorde-Eppegem-Zemst-Mechelen is slechts een zeer late formatie, van Eppegem tot Zemst dwarsdoor de velden getrokken, in rechte lijn, sinds 1698 (2).

Het bewijs hiervan vinden wij in de oorkonde van Wouter Berthout, «*primogenitus domini Mechliniensis*», van 1287 (3). De weg was alsdan reeds gekasseid ; hetgeen uitzonderlijk is en de belangrijkheid er van aantoon. Vooral Mechelen was hierbij geïnteresseerd, zoals later in 1698 nog zal blijken bij de bouw van de nieuwe steenweg naar Vilvoorde-Brussel. Dit wijst enerzijds op de banden tussen Zemst en Mechelen doorheen de tijden en anderzijds de verbinding Grimbergen-Mechelen via Zemst.

Volgende zaken zijn van belang in v.n. oorkonde : 1° *het JUS NOTRUM VIARUM LAPIDEARUM de ZEMPSE ET DE HOFSTADE* ; 2° de naam van de persoon, die dit jus ontvangt : *Daniël de Ponte et sui successores* ; 3° *het steenweghe ghelt*.

De Berthouts bezitten dus vanaf Zemst tot Hofstade (Mechelen) een soevereiniteit, het *Steenweggeld*, dat doorgaans uitsluitend aan de hertogen behoorde. De naam van de ontvanger van dit *Steenweggeld* is *Van der Bruggen*, een familie die haar naam heeft vanwege haar *stede* nabij de Zennebrug (4). Een tak, wellicht de oudste, liep over Hofstade naar de Oude Brusselse Poort te Mechelen ; een andere naar de *Oude Overste*, later de *Nieuw Brusselse Poort* (5).

- (2) Door een octrooi van de stad Mechelen van 17 maart 1698 verkreeg de stad Mechelen de toelating om een weg te bouwen van Zemst tot aan de *Drie Fonteinen* te Vilvoorde mits een tolrecht op de baan ; hetgeen heel wat protest uitlokte vanwege Brussel. (A. WAUTERS, Env., dl. II, blz. 555.) De bouw van het gedeelte Eppegem-Vilvoorde, zoals wij het nog heden kennen is van dezelfde tijd.
- (3) Uitgegeven door A. WAUTERS, o.c., dl. II, blz. 554, n. 2.
- (4) Zij moesten ook instaan voor het onderhoud van beide wegen. Voor de weg van Zemst dienden, ze 30 solidi jaarlijks te betalen ; eveneens 30 solidi voor deze van Hofstade.
- (5) Plan van Oud Mechelen volgens J. LAENEN, Geschiedenis van Mechelen. Aanhangsel.

Wanneer wij de oude Grimbergse baan volgen van Zemst-dorp belanden wij terzijde van het kruispunt van de *Kleine Linde* en het *Kerkveld* aan de grens tussen Zemst en Eppegem ; vervolgens door Eppegem langs *Rollecoten*, *Lint* en *Poddegem* tot Grimbergen. Aan de *Kerselarendries* op de grens van Eppegem en Grimbergen splitst de baan in twee : een tak gaat naar Grimbergen ; een andere naar Beigem, Meise, Brussegem en Asse. Deze terminus is in de oudste tijden vooral van belang geweest. Hij verbindt aldus Asse en Mechelen. Over gans de loop staat deze weg in de Middeleeuwen bekend als de heerbaan van Asse naar Mechelen. Voor Zemst is hij van uiterst groot belang omdat het de laatste post van de Brabantgouw is voor men in Toxandrie komt. Ook van uit Brussel gezien is dit het geval.

Van daar de *via lapidia* te Zemst in de 12e-13e eeuw.

De weg Brussel-Mechelen stelt problemen voor Zemst. Welke was het oude tracé ? Het huidige valt buiten bespreking. O.i. is het de Zennebaan vanaf Vilvoorde. Over het gedeelte Vilvoorde-Eppegem is geweten dat het een zeer slechte strook was, die nabij de *Dullaert* en de *Moelle* 's winters onberijdbaar was, waardoor ofwel de omweg langs de Grimbergse weg ofwel de Elewijt-Hofstadebaan werd gevolgd (6). Vanaf Eppegem-dorp volgde men de weg naar Nederhem en zo verder naar Zemst-dorp. Wij leiden hiervan de oude Frankische nederzetting van Nederhem af.

Met deze baan kon men ofwel naar Mechelen ofwel verder doorgaan langs de *Hoogstraat* naar *Relegem* — eveneens een ingaheimnaam — Hombeek, Leest en Heffen tot Heindonk aan de Rupel en Rumst. De naam *Hoogstraat* zegt reeds voldoende over de belangrijkheid van deze Zennebaan. Op het kruispunt van de *Hoogstraat* en de *Grimbergse* baan ligt trouwens Zemst-dorp.

De *Hoogstraat* dient verder in verband te worden gebracht met de weg naar Weerde, die er de *Weerdebrug* aandoet en vervolgt onder de benaming *Vilvoorde-Eppegem-Aarschotse baan* door Elewijt.

Het is de eerste maal dat wij in ons werk de *Aarschotse banen* ontmoeten. Wij zullen de gelegenheid hebben er in de volgende delen herhaaldelijk op terug te komen om hun betekenis te belichten. Vermelden wij hier alleen dat wij er verscheidene zien vertrekken buiten Vilvoorde. Daarom mag vn. baan ook in verband met Zemst niet uit het oog worden verloren.

Resumeren wij. Zemst ligt op het knooppunt van een reeks zeer oude banen, waarvan de Asse-Beigem-Zemst, de Grimbergse baan en de Zennebaan de voornaamste zijn, met een bestrating reeds in de 13e eeuw bekend. Wanneer wij hierbij de Zenneovergang tussen de Brabantse gouw en Toxandrie rekenen met een voorpost over de Zenne dan komt de belangrijkheid van dit wegenknooppunt naar voor. Aldus treedt Zemst reeds op als een voorpost in de oudste tijden.

(6) A. WAUTERS, Env., dl. II, blz. 536.

Weliswaar treden ook de andere dorpen met een Zenneovergang op. Hier dient vooral Eppegem te worden belicht. Ook hier treffen wij een oude heerbaan aan, bekend als de *Aalsterse weg*, eveneens van uit Grimbergen en verderop te volgen en verder doorlopend naar het Gallo- Romeinse Elewijt. Wij kruisen er ook de Zennebaan. Vandaar dat ook deze plaats een Frankische ingaheimtoponiem heeft ; maar vergeleken met Zemst aan de overgang van twee pagi of gouwen, heeft het nooit opgewogen tegen Zemst en is het lange tijd afhankelijk van de hoofdplaats gebleven.

Wijzen wij terloops op de verklaring van *Sempse*. Volgens A. Car- noy zou deze toponiemië verband houden met «*Sen-isa, Semisa*», water van de Zenne (7) . Deze verklaring legt aldus nogmaals de nadruk op de Zenne.

2. DE BOSSEN

De twee derden van Zemst, Op-Hombeek dat er vroeger toe behoorde terzijde gelaten, is nog lange tijd bezet geweest met bos. Dit kunnen wij met alle zekerheid afleiden uit de kadastrale indeling van het dorp volgens Van der Maden in 1836. Van de drie bladen, die het plan omvat, zijn er twee uitsluitend bos met heide (kaartblad 2 en 3) en was vroeger nog een deel van het kaartblad 1 eveneens bos. In 1686 noteerden wij nog 557 bunder bos op de 1463 bunder. Sinds de 18e eeuw verdween het bos systematisch. In 1846 waren er nog slechts 68 bunder overgebleven.

In de tiendelopers zijn de bostoponiemen overtaaiijk. Zij waren vooral geconcentreerd in *Zemst-Laar*, dat er de oudste bewoningskern is.

Wij vernoemen in hoofdzaak de drie groepen : de *Aabossen*, de *Setnpsen bosschen* en de *bossen van Smal-Brabant*. In de 13e eeuw sloten ze nog aan bij de *Assebroekbossen* van Grimbergen-Eppegem met een eigen oppervlakte van 300 bunder.

Situeren wij de oude bossen volgens de kadasterkaarten. Tussen de *Gille-* en *Aabeek* lag een deel van de *Heide van Hoksdonk*, die voortliep over de Vaart onder Meise en Kapelle-op-den-Bos, In tegenstelling met de bosindelingen in grote blokken is hier de indeling intenser.

Rechts van de *Aabeek* begint één aaneengesloten bos, de *bossen van Aa*, naar de naam van de beek genoemd. In de aanpalende sectie F, de *Vennen* genaamd, lagen de *Venne-* en *Colintebossen*. Deze laatste hebben het langst stand gehouden.

Alleen langs de eenzame baan van Humbeek naar Mechelen, die het ganse complex afsloot, werden enkele kossaatwoningen neergezet. Binnen het complex ontstonden slechts twee grote hoeven : het *Aasteen* en het *hot^{te} Loxem*, geen eigenlijke landbouwcomplexen, maar bos- ■ bebouwingshoven. Het *Spreeuwenhuis* is van latere tijd.

(7) A. CARNOY, Dictionnaire étymologique du nom des communes de Belgique, dl. II, blz. 655.

Allen *Laar*, een open plek op het kruispunt van wegen, groeide uit tot een afzonderlijke wijk te midden van het bos (sectie E). Onmiddellijk verandert hier de parcellaire indeling in kleine blokken volgens het gekende systeem van alle vroegere ontginningen, Aldus groeide de wijk *Laer* volgens de klassieke typen van Oppuurs, Breendonk, enz. De *Verbrande hoeve* was hier het voornaamste hof. Alhoewel ver afgelegen van Zemst, zal men tot in deze eeuw moeten wachten om er een eigen bidplaats te kunnen oprichten. Van oudst is te *Laar* liet *Steynen Cruys* gekend. Het herinnert voorzeker aan een voorval alhier en was altijd een soort mijlpaal voor de reizigers van Humbeek naar Mechelen. Het is niet uitgesloten dat dit Stenen Kruis een veel oudere mijlpaal heeft vervangen. De belangrijkheid van de baan verwijst er naar.

Op het Kruispunt van de *Laarstraat* en de *Spiltslraat* ontstond een analoge wijk van deze van *Laar*, nl. *Spilt*. Hier gaat de parcellaire indeling van Laar gedeeltelijk verder. Een ander deel vertoont grote gelijkenis met de bosindelingen van Aa. Tal van bostoponiemen getuigen hiervan : het *Hogen bosch*, het *Houwbosch*, de *Spiltbosschen*, het *Boek- bosch*, de *Grooten Moorter* en niet het minst *tot Bossche*. Van de heide aldaar getuigen de *Heivank*, de *Kaalbleuken*, enz.

Interessant is hier ook het grote *Tisseltveld*, niet te verwarren met de *Tisselt* onder de gemeente Tisselt (8). Een grote dries en het hof vormde de kernen van deze wijk.

De grote baan van Grimbergen-Zemst sloot ook dit gedeelte af. Wij vestigen hierop de aandacht. Telkens bakent een hoofdbaan te Zemst bepaalde wijken af.

Zo belanden wij bij kaartblad 1. Noteren wij vooraf dat bovenaan kaartbladen 2 en 3 wij nog twee andere kleine wijken aantreffen : de *Halve steen* met het *hof Tilborcht*. Nogmaals bevinden wij ons nabij een kruispunt van een weg met de Humbeek-Mechelse baan. In de grond is deze wijk slechts een verlenging van *Zemst-Laer*, de hoofdwijk van het dorp. Een grote steen naar het voorbeeld van deze van Duisburg, die niet thuis hoort in de streek en waarvoor moeilijk een verklaring kan worden gegeven, heeft hier sinds eeuwen de aandacht getrokken en de plaats aldus geheten.

3. DE AKKERGRONDEN

In feite beslaan deze oorspronkelijk slechts twee secties van de zeven, nl. sectie A, de *Assche*, het gemeenschappelijk bewerkt gedeelte, en sectie C, het *Dorp*.

Sectie A heet volgens Van der Maelen *d'Assche meesch*, beter de *Assche* zonder meer genoemd. Oorspronkelijk werd ze afgesloten door de *Hoogstraat* ; de *Relegemstraat*, de weg, die de *Kesterbeek* snijdt ; en de *Kesterbeek* zelf. Volgens de toponimisten houdt *Asch* steeds ver-

(8) Het *Tisseltveld* is qua constructie een analoog geval van Tisselt : een vermenging van hoofdzakelijk heide, eussels, bos en land (de *Maaiakker*).

band met eb gemeenschappelijke weide- en akkergrond, die hij een dorp hoort, maar waar de percelen niet van mekaar zijn afgesloten (9).

Het *Beekveld* aan de andere zijde van de *Kesterbeek* hoort hier ook bij. Hierdoor verlaten wij de bosstreek en sluiten aan bij het dorp. Een intensere percellering toont dit aan. Wij vinden er ook de indeling in drie grote en lange stroken doof veldwegen van mekaar gescheiden, terug.

Alleen *Wormelaar*, onderaan de *Assche*, herinnert nog aan een open plek in het bos ; maar deze moet zeer oud opklimmen, gelet op de intense percellering en de belangrijkheid van de wijk. Enkele verspreide bossen herinneren er nog aan, zoals de *Verloren kost*, het *Molenbos* en de *Mispelaar*.

Zo zijn wij in de dorpswijk (sectie C) aangeland en stappen wij over naar de eigenlijke velden.

Deze sectie wordt omlijnd door de *Hoogstraat*, de *Relegemstraat*, de *Laarstraat* of de *Maaiakkerweg*, en de beemden langs de *Letbeek*. Hierin liggen de oudste velden van het dorp : het *Kerkeveld*, het *Sit-terveld*, het *Singelveld*, *Bouterlo*, de *Meer* (9a), de *Kleempoel*, het *Molenvdd*, *Wormelaar*, de *Bergen*, te *Lint* of *Linterpoorten* en de *Maai-akker*. Al wat langs de *Hoogstraat* is gelegen wordt hiernaar genoemd. Dit geldt ook voor de overzijde.

Het dorp zelf wordt verdeeld onder secties A en B, hetgeen eerder uitzonderlijk is. Hierover onder par. 5.

Binnen dit gebied vinden wij tot in de 19e eeuw slechts een drietal bewoningskernen : rond de *Kleine Linde*, nabij de dries van de *Kleempoel* en het kruispunt van de *Humbeekbaan* en de *Molenweg*, de *Plak-schat*, aldus door Van der Maden genoemd. *Linterpoort* (10), *Ekspoel* en *Wormelaar* zijn afzonderlijke hoven. De dorpsmolen stond aan de *Hoogstraat*.

Doorheen het geheel lopen slechts twee oude wegen : de *Grim-bergse* en de *Humbeekse weg*. Al de andere zijn veldbanen dwars over de percelen lopend. De *Humbeekse weg* is een kronkelbaan. Daartegenover volgt de *Grimbergse weg* een rechtlijnig tracé.

De *Humbeekse weg* doet de drie bewoningskernen aan : de *Plak-sebat*, *Kleempoel* en de *Kleine Linde*.

Daartegenover trekt de Grimbergse weg dwarsdoor het land.

De *Kleine Linde* is het kruispunt van vijf wegen met de *Humbeekse weg* als hoofdweg.

(9) J. LINDEMANS, Plaatsnamen, blz. 38.

(9a) Van de *Meer* (een met hagen of grachten omsloten veld) bezitten wij een zeer goede afbeelding door de kaart van 1783 (VERBOUWE, nr. 547). De parcellering van dit veld in lange rechthoekige stroken is typisch en verwijst naar de oudste indeling volgens het mansussysteem. Het paalt t.a. rechtstreeks aan het dorpscentrum. Aan de buitenzijde bevonden zich vrij belangrijke hoven.

(10) Wij kennen een *Adam de Lint* te Zemst in 1220. Hij was cijnshouder van een «*pratum apud Zempsa*». (AHEB., dl. 16, blz. 84). Het hof bestond dus reeds in die tijd.

Hij werd zeker aldus genaamd in tegenstelling met de *Grote Linde*, maar dit toponiem kennen wij niet. Wij vermoeden dat hij verband houdt met de *Grimbergse baan* en het kruispunt van de *Moellestraat*, gebruikt door het verkeer van Brussel naar Mechelen, maar steeds bekend als een moerasige weg.

Wanneer wij goed toekijken stellen wij een merkwaardige velden-indeling in deze sector vast. Een groot aantal rechtlijnige veldwegels bakenen elk veld nauwkeurig af in gelijkmatige lange stroken. Wij verwijzen hiervoor naar het hierbijgaand kaartje, dat dit beter illustreert. Tussen de beemden langs de *Leibeek* en de *Kleempoel* tellen wij niet minder dan vijf gelijkmatige stroken, alle vertrekkend van aan de *Hoogstraat*. Daarachter tellen wij er nog drie andere, duidelijk van mekaar gescheiden door rechtlijnige veldwegels, maar onregelmatiger van vorm en oppervlakte : één ervan ligt langs de *Hoogstraat* ; de twee andere vormen de *Kleempoel* en het *Molenveld*.

Onderaan de lijn gevormd door vn. acht stroken gaat de anologe verdeling verder onder het *Sittertveld*, *Bouterlo* en *Singelveld*. *Linterpoorten* vormt een complex op zichzelf, verdeeld in een aantal gelijke blokken.

Dit beeld van de gelijkmatige blokverdeling herinnert ons aan Sint-Martens-Bodegem, het meest typische voorbeeld voor Brabant van de *mansusindeling* van Hoog-Middeleeuwse domeinen. Het is geen *gewanindeling* zoals te Grimbergen, maar werkelijk een *mansusindeling*.

Hieruit mogen wij besluiten tot een zeer oude landuitbating, die niet in evenredigheid staat tegenover het geheel, waarvan het slechts een klein deel is ; evenwel nauwkeurig en systematisch ingedeeld en afgebakend.

Vestigen wij de aandacht op de ligging van het *Kerkeveld*, dat rechtstreeks aansluit bij de kerk, die er moet worden inbegrepen.

Zonderling is wel dat wij te Zemst geen enkele *koutenopomem* aantreffen ; alleen veldnamen, niettegenstaande er talrijke *ingeheim-namen* zijn gekend. Deze houden alle verband met de broeken.

Tot sectie C behoort nog een reeks *broeken*, maar hierover zodra.

I

Gans bijzonder vestigen wij de aandacht op de *Hongerije van Semps*, in de 18e eeuw een gans afgezonderde enclave van Zemst, over Kapelle-op-den-Bos heen, tussen Ramsdonk, Meise en Wolvertem.

Een zeer goede afbeelding van de ligging en begrenzing van de *Hongarijen van Semps* in de 18e eeuw vonden wij terug op een kaart van de *jurisdictie van Cappellen* van rond 1780 (10a). De grenzen worden er aangeduid door de letter SI tot 8, in blauw gekleurd tegenover het rood van Kapelle, aangeduid door de letters A tot Q én V met onderverdelingen. Deze kaart werd opgemaakt ter gelegenheid van de betwisting van een perceel bos, aangeduid door 06, rond 1780.

De *Hongarije* vormt een groot en lang rechthoekig blok, gelegen tussen : 1" de verlenging van de *Molenstraat* van Kapelle over de *Rooi- brug* (brug naar *Rode-Meise*) over de *Berre-* of *Bierbeek*, die Ramsdonk met een rechte lijn scheidt ; 2 de voorname *Meerstraat* van Grimbergen naar het *Hellegat* op de Rupel, die de grens vormt met Wolvertem ; 3 een weg, die de grens vormt met Meise ; 4" de *Bierbeek*, die Kapelle begrenst.

In de uiterste hoek van Kapelle komt de *Hongarije* evenwel over de *Bierbeek* tot aan de *Molenstraat*.

Binnen de *Hongarije* bezat Zemst nog altijd in de 18e eeuw niet minder dan 14 hofsteden, nrs 1 tot 14, waarvan er acht links stonden van de grensstraat met Ramsdonk, dat er slechts één hofstede bezat aan de overzijde van de straat. Vijf andere hofsteden lagen rechts van de *Molenstraat* van Kapelle. Nr. 6 stond in de hoek van de *Meerstraat* nabij de grens van Wolvertem, rechtover het oude hof *de Mierenest*, een grenspaal.

De *Hongarije* was dus geen onbelangrijke wijk van Zemst. Vooral merkwaardig is haar rechthoekige vorm binnen oude wegen langs Meise, Wolvertem en Ramsdonk. De *Bierbeek* is hier geen grensscheiding. Zij scheidt alleen Kapelle van Zemst en dan nog niet over geheel haar lengte ; hetgeen een litteken is van de vroegere afhankelijkheid van Kapelle van Zemst. Alleen de begrenzing door oude wegen telt hier. Vooral merkwaardig is de grens met de *Meerstraat*, waardoor Zemst aan Wolvertem paalde.

De parcellaire verdeling van de *Hongarije* wordt ongelukkiglijk niet aangegeven op de kaart ,ook de oppervlakte niet. Naar schatting en ons baserend op de oppervlakte van Kapelle — 330 bunder — gaat het er bepaald om $\pm$ 50 bunder. Deze oppervlakte veronderstelt een mansusindeling van 4 mansi, waarop trouwens ook de rechthoekige blokvorm wijst, bevestigd door het toponiem zelf. Een *Hongarije* gaat steeds terug naar een domein van vóór de 12e eeuw en beantwoordt aan het *Hoveliën- of tenurestelsel*, de *reserve* van het domein (10b).

Aldus is de *Hongarijen van Semps* een uitzonderlijk litteken van het domein Zemst en zijn zeer hoge herkomst. Zelden vonden wij in Brabant zulke nauwkeurige omlijning van een tenuregedeelte van een Hoog-Middeleemys domein. Als enclave van Zemst heeft de *Hongarije* de eeuwen overleefd om te getuigen dat de oude moederparochie Zemst eens grensde aan Wolvertem, Meise en Ramsdonk.

4. DE BEEMDEN EN BROEKEN

Vertegenwoordigen de landbouwgronden eerder een klein deel van het geheel, dan zijn de beemden te Zemst van overgroot belang geweest met een oppervlakte van niet minder dan 130 bunder in 1686, voordien zeker nog omvangrijken

(10b) J. VERBESSELT, Oude Cijnsen en Munten. Overdruk ESB. 1952, blz. 4-6.

— J. VERBESSELT, Het Domein van de abdij Nijvel in West-Brabant, blz. 176 vlg.

Volgens de tiendeloper van 1656¹¹ (11) kennen wij volgende broeken, te beginnen aan de grens van Eppegem en Weerde tegen het *Kerke- veld* : de *Stropbroeken*, de *Sionbroeken*, het *Neer-* en *Hooge Achter- broeck*. Wij vervolgen van aan het dorp met het *Voorste broeck*, t *Y eckanlbroeck*, t *Heijblock*, de *Oostbempl*, de *Biest*, de *Schommen*, de *Hoeyheuvels*, het *Eggelgembroeck*, het *Tijckaer/sbtoeck* en het *Klein broeck*.

Deze broeken volgen op mekaar langs de twee zijden van de *Leibeek*. Wanneer deze *Leibeek* werd gemaakt weten wij niet. Zij begint te Eppegem aan het *bof te Nederhem*, vervolgt naar Zemst, Rele- gem tot Hombeek, waar ze even voor de Zennebrug opnieuw in de Zenne uitmondt. Het is een afleidingsbeek, die het overvloedige water opving ; aldus de grote bocht van Weerde ontlaste en tevens de Zem- sterbroeken van overstromingen en het overvloedige water 's winters ontlastte. Onderaan Zemst heette ze vroeger de *Baerevoetsbeek*, wellicht de oudste benaming (12). De *Leibeek* was de moderator van gans het Zennewaterdebet in de streek. Daarom is ze van zeer groot belang geweest voor Zemst.

Langs de Zenne zelf lag een andere reeks broeken : de *Goderij*, het groot *Vriesenbroek*, de *Waan*, de *Voorlaken* over de Zenne, en de *Ham* met de bekende kapel van O.-L.-Vrouw van het Hammeken, en de *Schommen* aan deze zijde.

De oude *Broekstraat* bediende al deze beemden,

Het grootste deel van de broeken vormde sectie B.

De meeste broeken waren nog in de 17e eeuw «*vrije bempden onder Semps, oock ghemeijne broecken*» genoemd. Wat de *Asschewijk* voor de landbouw van het dorp was waren de broeken voor de gemeenschap. Hiermede gaan wij terug naar de Frankische *gemeenten*, die wij nog in vele dorpen tot in het begin van deze eeuw hebben gekend.

Aan deze gemene en vrije broeken schrijven wij een voorname rol toe bij het ontstaan van Zemst. Nergens vonden wij zulke grote strook beemden langsheen het gehele oude dorp ; meer dan 130 bunder. Hun juridisch vrij gemeenschappelijk rechtstatuut trotseerde zelfs de Franse Revolutie. Het primeert zelfs o.i. op de landbouwgronden.

Daarom achten wij de *Leibeek* als een zeer oude en noodzakelijke moderator. Dit wordt o.i. bevestigd door het blok, gevormd door het *Vriesenbroek*, het grootste en belangrijkste van alle doorlopend onder Weerde en het *Voorlaken*, in de schepenbrief van 1449 «*Overlake*» en «*Overlaer*» genoemd, behorend tot het personaatsgoed van Kamerijk (13).

Zij vormen het bruggehoofd van Zemst over de Zenne. Wanneer normaal de scheidingslijn tussen twee grote domeinen de Zenne moest zijn, bezit Zemst hier een uitgestrekt bruggehoofd tegenover Mechelen. Dit kan alleen het gevolg zijn van een zeer belangrijke post aan de Zen-

(11) RAB., KA., nr. 5848.

(12) Sinds vorige eeuw werd de *Leibeek* omgewerkt tot een afwateringskanaal vanaf *Nederbem* tot voorbij de steenweg op Mechelen te Zemst.

(13) RAB., KA., nrs. 5820, 16651.

iic. Dit wordt bovendien nog benadrukt wanneer wij weten dat aldaar een andere pagus begon.

Wij denken hier automatisch terug aan de overlevering uit de tijd van de Noormannen, die wil dat de parochie Zemst zich uitstreckte tot aan O.-L.-Vrouw over de Dijle en deze kapel binnen Zemst plaatst. Dit bevestigen gaat niet op. Maar waar vandaan heeft men deze overlevering gehaald te Mechelen zelf, wanneer het domein Mechelen toch even belangrijk als dit van Zemst moest zijn en men zelfs met grote waarschijnlijkheid O.-L.-Vrouw over de Dijle als de moederparochie van Mechelen moet aanzien?

Wat er ook van zij dit bruggehoofd over de Zenne is een uiterst interessant element voor het ontstaan van Zemst.

Daarnaast zijn de andere beemden o.i. van vitaal belang geweest. Zij zijn het hoofdelement, meer dan de landbouw. De nadruk wordt hierdoor in de oudste periode op de veeteelt gelegd.

Aan de rand van de broeken liggen inderdaad én het dorp IN DE BOCHT VAN DE LEIBEEK; én de *Hoogstraat*, de drukst bebouwde straat van het dorp naast het centrum; én *Relegem*, het voornaamste hof van Zemst; én de *Dorpsmolen*; én de *Biesthoeve*; én *Elegem* en *Eggelgem*.

Wanneer wij hierbij het deel van de *Mechelse steenweg* nemen van aan het dorpscentrum tot aan de grens van Mechelen, dan zien wij dat aldaar een tweede druk bewoonde weg is gelegen. Ditmaal dwarsdoor de beemden.

DERHALVE ZIJN DE BEEMDEN PRIMEREND GEWEEST VOOR HET ONTSTAAN EN DE ONTWIKKELING VAN ZEMST. DIT BEWIJZEN DE HOOGSTRAAT, DIE ZE AFZOOMT, EN VN. DEEL VAN DE MECHELSE STEENWEG VOOR EN NA DE BRUG.

Zo komen wij tot de grote groep ingaheim-namen van Frankische oorsprong, gegroepeerd binnen een nauw omschreven betrekkelijk kleine ruimte op de grenzen van Zemst, Hombeek en Mechelen.

5. DE INGAHEIMNAMEN

Wij vermelden: *Relegem*, *Eggelgem*, *Espelgem*, *Prolegem*, *Lo.xem*, *Winkelgem*, *Baardegem*, *Berbelgem*, *Geerdegem*, *Zwijvegem*, *Adegem*, *Berklem* en *Winklem* (14). Alle op één lijn langs de twee oevers van

- (14) Vermeldingen volgens J. LINDEMANS, *De Frankische Colonisatie in Brabant*, ESB., jg. 17 en 20, passim.
- *REDELGHEM*, *Releghem*, passim (J. LINDEMANS, o.c., ESB., jg. 20, blz. 97).
 - *PROLENGHEM*, *Proleghem*, *Prologum*. Sedert lang verdwenen benaming van een landgoed onder Zemst en Mechelen (L.F. DE VOS, Over «Pro- Icghem», *Mechelsche Bijdragen* IV, blz. 121-125): «*14 mansos in paro- cbia Mechliniensis in Prolenghem*». (J. LINDEMANS, o.c., ESB., jg. 20, blz. 96).
 - *EGGELGEM*, *Lidekinus de Eggelgem* (AG., 1180; 1206). In 1220 wordt een *Rabbodo de Eggelgem* vernoemt als houder van 20 bunder cijnsland, geschonken aan het O.-L.-Vrouw-Gasthuis van Mechelen. Dit duidt op een belangrijk personage, houder van het hof te Eggelgem (AHEB.,

de Zenne gelegen vanaf Zemstdorp tot Hombeek-dorp, hetzij onder Zemst, hetzij onder de Vrijheid Mechelen. Het zijn er niet minder dan elf gegroepeerd binnen een enge ruimte in eenzelfde kultuurlandschap, ditmaal vooral broeklanden in tegenstelling met de vele andere inga-heimnamen, meestal aan oude koutergebieden vast te hechten. Hiervan lagen er niet minder dan zes op de grens van Zemst-Hombeek-Mechelen (15).

Wij vestigen vooral de aandacht : 1° op de intense groepering van deze Frankische toponiemen, die tot de 4e-5e eeuw teruggaan ; 2° op hun ligging op de grens van twee gouwen, maar in éénzelfde verband, nl. een uitgestrekt broekland langs de Zenne, Het zijn hier alle oude hof- inplantingen te midden van de beemden, die vooral op veeteelt waren afgestemd en niet zo zeer op de landbouw, zoals meestal elders. Wij moeten ze vergelijken met de latere *Biesthoeve* rechtover de Dorpsmolen van Zemst. Dit is een element dat door de toponymisten tot heden over het hoofd werd gezien. Meteen benadrukt dit de veeteelt voor wat betreft Zemst en dient het in verband te worden gebracht met vorige paragraaf.

6. DE DORPSKOM

Op de essentiële elementen van de dorpskom hebben wij reeds herhaaldelijk gewezen : 1. het kruispunt van drie hoofdwegen: a. de Asse-Grimbergen-Mechelen heerbaan ; b. de Brussel-Mechelen baan, vooral langs de Zenne te zoeken ; c. de Zennebaan van Vilvoorde- Zemst-Hombeek-Heindonk, Rumst ; 2. de strategische ligging aan de

dl. 16, blz. 91 en J. LINDEMANS, o.c., jg. 17, blz. 335). Nabij Relegem gelegen. - In 1321 wordt een Elisabeth de Egghelghem vernoemd te Zemst (M. MARTENS, o.c., p. 255).

— *ESPELGEM, 1 dw. t Estelgem* (Cijnsboek, Archief de Merode, Westerlo, ca. 1475). J. LINDEMANS, o.c., ESB, jg. 17, blz. 375. - In 1321 kennen wij een *Laurentius* en *Arnoldus de Espelghem* te Zemst (M. MARTENS, Le Censier ducal, blz. 254-56).

— *LOXEM, Loxum*. Passim in de Tiendelopers van 1656. RAB, KA, nr.

— *SUIVEGHEM*, herhaaldelijk vermeld in 1420 (AHEB, dl. 16, blz. 83). Bezittingen van het O.-L.-Vrouw-Gasthuis van Mechelen. Gelegen onder Muizen, uitgegroeid tot een heerlijkheid met een eigen geslacht *de Sui- veghem*. De oudst gekende is Wouter van Swivighem in 1139. Tot het hof (28 bunder) hoorde ook de windmolen en een tiende. (F.L. VAN DEN WIJNGAERT, Handelingen Mechelen, jg. 1966, blz. 36 en 54-56).

— *BERBELGEM*, ibidem. Op de grens van Brabant en Antwerpen gelegen. Een oud Mechels geslacht in de 13e eeuw. *Sigerus, Franco, Godescalcus, Aegidius*. Schepenen van Mechelen (VAN DEN WIJNGAERT, o.c., blz. 61-62). - In 1321 kennen wij een *Egidius de Barhelghem* te Zemst. (M. MARTENS, o.c., blz. 255).

— *HADDEGHEM*. AHEB, dl. 16, blz. 83. Ibidem, blz. 87. *Porta de Hadc- ghem*.

— *OU DEN GHEM*, ibidem.

— *WINCLEM* en *BERCLEM*, VAN DEN WIJNGAERT, o.c., blz. 98-99.

— *DE GHEERDEGHEM'S* te Zemst worden in 1321 vernoemd in het hertogelijk Cijnsboek (M. MARTENS, o.c., blz. 255).

(15) J. LINDEMANS, Toponymische verschijnselen op kaart gebracht, HCDT, jg. 1940, blz. 133.

overgang van de Zenne op de grens van twee pagi met een bruggehoofd over de rivier ; 3. een uitgestrekt broekland met de nadruk op de veeteelt en een daaraan verbonden landbouwland van ± 120 bunder. Wat brengt ons de interne constitutie van de dorpskom ?

Wij stellen vooreerst vast dat de dorpskom gevormd is door de vier armen van het kruispunt. Binnen een enge ruimte woont het gros van de bevolking. Deze ruimte is samengesteld uit vier blokken : één aan weerszijden van de Grimbergse baan ; één tussen de rechterzijde van de *Hoogstraat* en de *Mechelse steenweg* (de linkerzijde van deze laatste is vooral druk bewoond) ; en één, gevormd door het latere dorpskasteel.

De kerk ligt buiten het kruispunt. Dit brengt met zich dat ze BUITEN EN NA de vorming van het kruispunt is ontstaan. Zij vormt een complex op zichzelf met een eigen ommegangsweg. Vooral vóór de kerkingang langs een *Kerkstraalje* werden woningen ingepiant ; ook gedeeltelijk achter de kerk langs de *Weerdeweg*. Rechts en links van de kerk bleef de ruimte onbezet. Beide inplantingen vóór en achter de kerk zijn dus een gevolg van de bouw van de kerk.

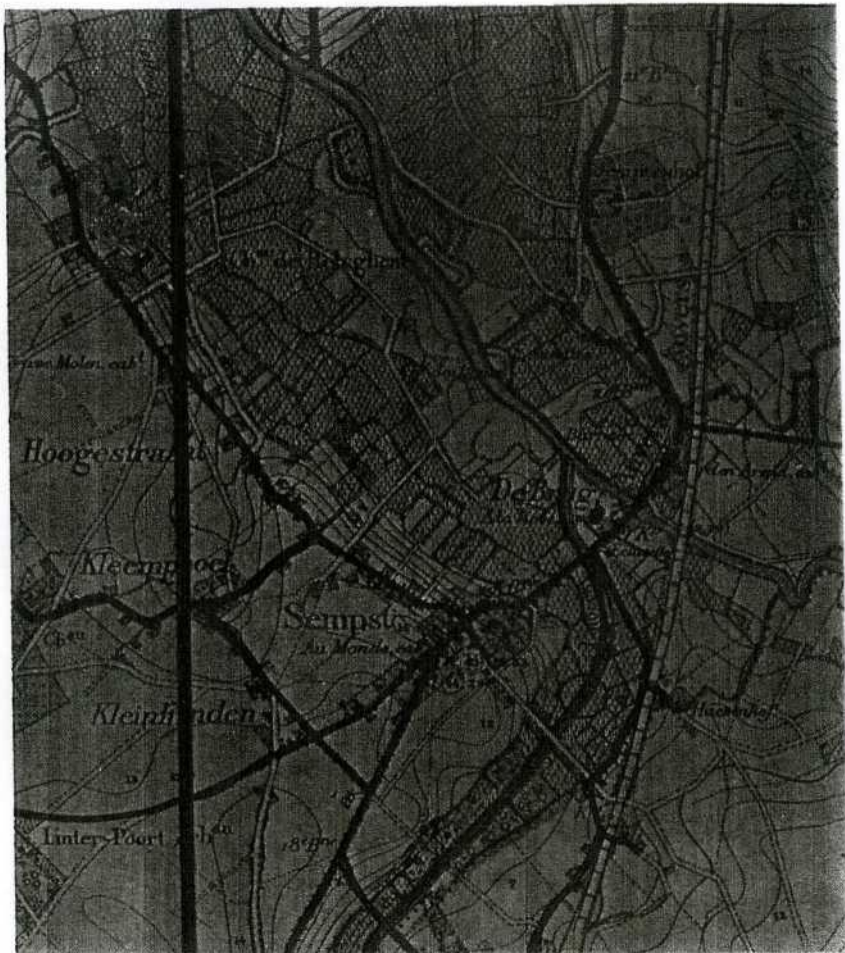
Het is ook klaar dat oorspronkelijk het accent moet worden gelegd op het kruispunt, dat determinerend is geweest. De kerk is er een gevolg van.

Verder stellen wij vast dat wij binnen de dorpskom geen enkel belangrijk hof moeten zoeken, behalve het blok van het latere kasteel. De woningen zijn er altijd afspanningen, ambachtshuizen en een aantal kleinere huizen van gewone lieden geweest, die werkten voor de andere. Over het algemeen het traditioneel beeld van een voorname standplaats langs de grote banen.

Dat deze plaats niet verder uitgegroeid is, zoals Asse of Merchtem, moet worden toegeschreven aan de nabijheid van Mechelen en niet het minst aan de verdeeldheid van de jurisdicties onder de Berthouts en de hertogen. Hierdoor is het bij een hoofdschepenbank gebleven en werd Zemst nooit een Vrijheid, die de hertogen zijn gaan zoeken te midden van de heiden en bossen, die hem als souverainen toebehoorden, te Kapelle-op-den-Bos, wanneer de geschikte plaats te Zemst lag vlak vóór Mechelen. De oorzaak ligt zeker bij de Berthouts van Grimbergen en Mechelen, die er de hertogen steeds in de prang konden nemen.

Voor de betekenis van het blok van het latere dorpskasteel intrigeert ons. Heren of ridders van Zemst zelf zijn niet bekend en hebben nooit bestaan (15a), wel van *Relegem* en andere plaatsen. Behalve deze laatste zijn het steeds vreemden aan het dorp geweest, die wij er in de 13e-14e eeuw ontmoeten, de Vilain's, de Wilre's, enz. En toch

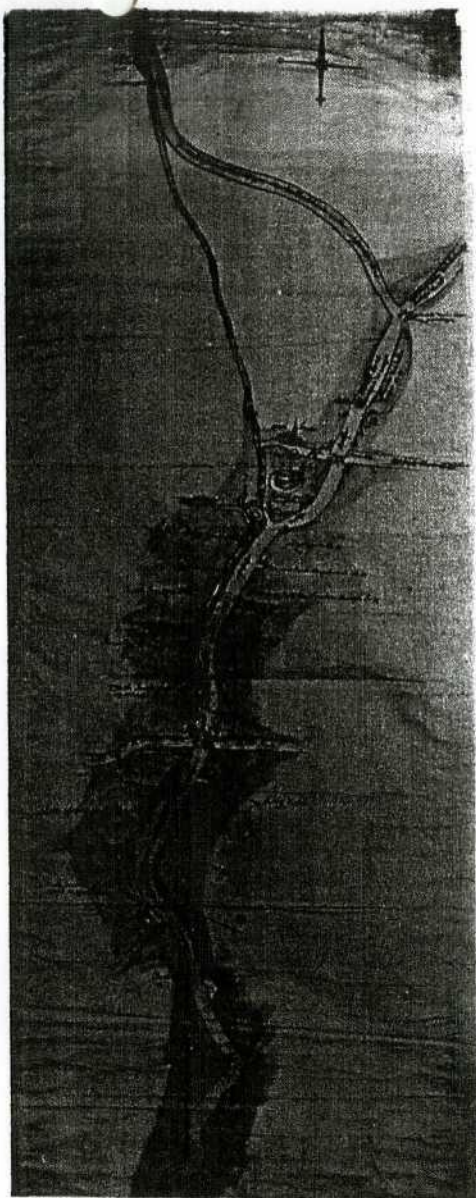
(15a) Wij kennen wel een *Thomas de Semse*, vermeld in 1181 als getuige in een oorkonde van de heren van Grimbergen ten voordele van de Sint-Michiels- abdij, maar buiten hem is geen andere de *Semse* bekend. Het blijkt één van de leenmannen van Grimbergen te zijn geweest, maar van een heer van Zemst is geen spraak (P. GOETSCHALCKX, Oorkondenboek, blz. 54).

Zemst.

Detail van de Stafkaart van 1864.

- *Samenloop van de Leibeek en de Zenne.*
- *De Dorpskom en voornaamste wijken.*
- *Het Wegennet.*
- *De beemden.*
- *De hoogtecuren.*

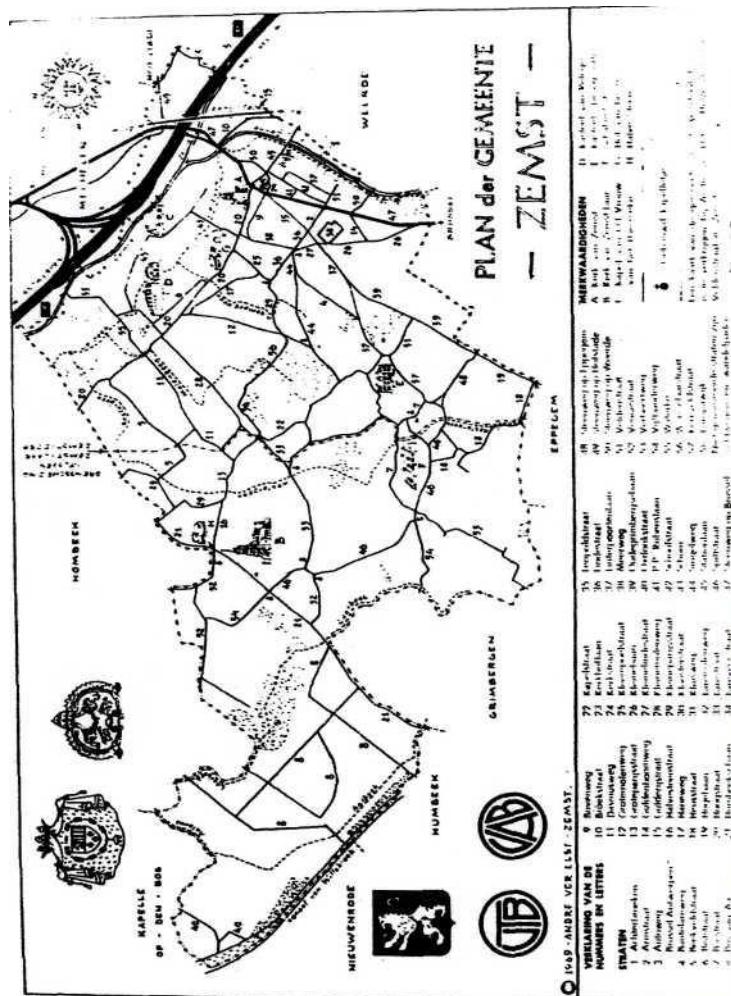
Zemst.

Caerle vanden sleenwech van Sempts naer Mechelen einde 16e eeuw.

Het dorpscentrum van Zemst met kasteel en kerk, de Opstal met drinkput, de Casseye te Zemst, de Plaetse, de plaats van de Oude Galge (van de hertog) en het Gerecht van de heer van Grimbergen op de splitsing van de weg naar Grimbergen (Verbrande bruch) en Vilvoorde. RAB., KP-, nr. 286. Wij vestigen ook de aandacht op de Voetwech naer Vilvoerden oft Eppeghem (nr. 20).

Ook de behuizing is interessant.

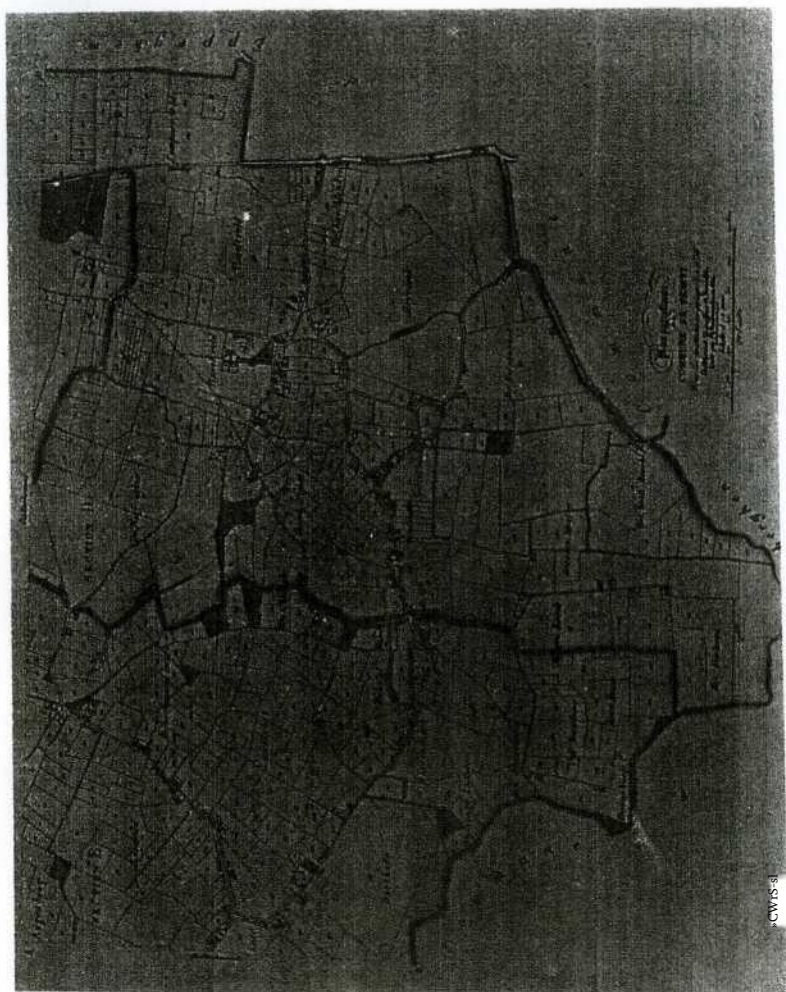
De oude Brusselse of Vilvoordse baan liep over de Moillie (Molle).

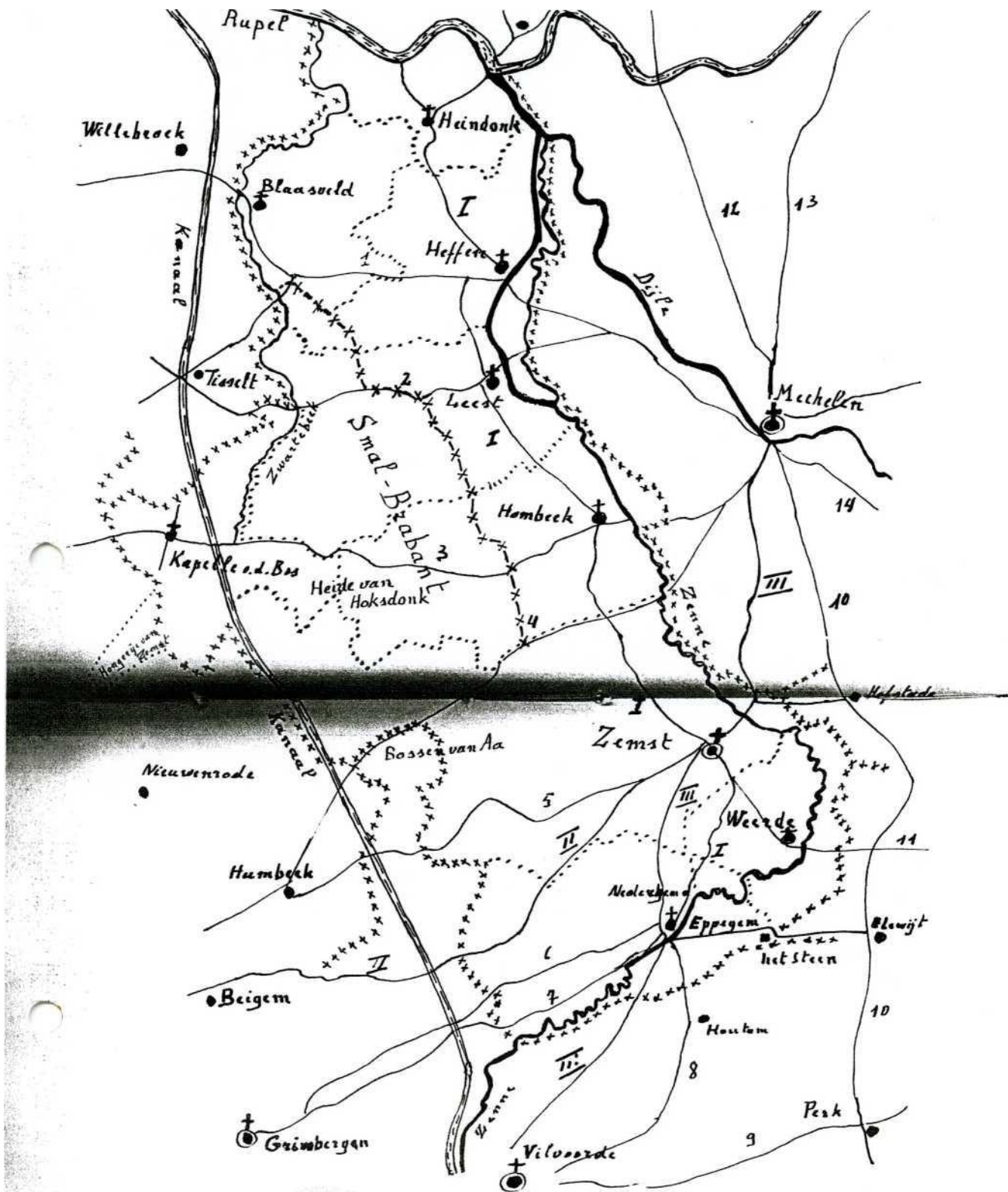
Plan der gemeente Lernst. — A. Ver Eist.

Zemst. — Kad as ter kaart Van der Maelen 1836 ■ le deel.

Zemst. — Kadasterkaart Van der Maelen 1836 - 2e deel.

De Moeder parochie Zemst.

Omvat: Zemst, Eppegem, Weerde, Kapelle-op-den-Bos, Hombeek, Leest, Heffen, Blaasveld en Heindonk.

- x x x x - Grenzen van de Moederparochie.
 — - Grenzen van de parochiën.
 — x - x - x - x - - Grens tussen Smal-Brabant en de Vrijheid Mechelen.

- è
t
- Moederparochie.
 - Dochterkerk.
 - Aanpalende parochiën.

I. Zennebaan.

II. Heerbaan van Asse-Grimbergen-Zemst.

III. Baan van Vilvoorde-Zemst-Mechelen.

1. Hoogstraat van Bornem-Heffen-Mechelen.
 2. Heerbaan van Klein-Brabant-Leest-Mechelen.
 3. Heerbaan Dendermonde-Hombeek-Mechelen.
 4. Heerbaan Heembeek-Mechelen.
 5. Baan van Heembeek-Zemst-Mechelen.
 6. Baan Grimbergen-Eppegera-Mechelen.
 7. Aalsterse baan over Eppegem-Elewijk.
 8. Baan van Vilvoorde over Houtem naar Eppegem.
 9. Baan Vilvoorde-Leuven.
 10. Waalse baan.
 11. Aarschotse baan te Weerde.
 12. Baan van Mechelen naar Antwerpen.
 13. Baan van Mechelen naar Lier.
 14. Baan van Mechelen naar Leuven.
- Alle kerken liggen links van en op de Zenne.

wordt een vierde van de dorpskom in beslag genomen door één enkele blok, langs alle zijden door wegen omljnd.

Midden in dit blok bemerken wij nog in de 19e eeuw een half omwald hof, waartoe achteraan nabij de steenweg een groot hof behoorde. Het geheel geeft de indruk van een traditionele middeleeuwse borch met *Voorhof*, dienende voor het bedrijf, en de motte voor 's herenwoning. De belangrijkheid van deze motte wordt nog onderlijnd door de afbeeldingen op de 16e eeuwse *Caerte vanden sleenwech*, waarvan wij een afzonderlijk detailbeschrijving geven.

Hoe zonderling ook, in het archief valt nergens een spoor van 13e-14e eeuwse heren van Zemst te bespeuren en toch moet dit typisch blok een verklaring hebben. Het heeft zeker te maken met de bescherming van de Zenneovergang, vermits het is gelegen vlak voor de brug over de *Leibeek*, de moderator van de Zennewateren en de beemden, essentieel voor Zemst. Het ligt bovendien juist in de bocht van de *Leibeek* en de beemdenstrook van Eppegem tot Hombeek ; bovendien op de hoogte curve van 13 m, een zeer gunstige ligging tegenover de nabijgelegen beemden.

In ditzelfde verband mogen wij de *Leibeek* geenszins onderschatten. Zoals de *Caene vanden Steenwech* aantoonde was er onderaan de motte een brug en aanlegplaats met een *Opstal*, een open plein, in het bezit van de hertogen. Noteren wij ook dat de *Leibeek* nog in de 16e eeuw de Steenweg volgde over gans de lengte tot aan de Zennebrug en er niet onderdoor liep met een brug zoals nu.

De *Leibeek* blijkt volgens vn. *Caerte* een vaarweg te zijn geweest evenals de Zenne. Wanneer ze werd aangelegd weten wij niet.

Op de kaart van Mathieu Bollin van het einde van de 16e eeuw ontbreekt spijtig genoeg het gedeelte Zemst-Weerde, verdwenen door ouderdom, zoniet hadden wij naast een goede afbeelding van de kerk, het kasteel, de dorpskom en het deel tussen het dorp en de Zennebrug tegelijk een weergave gevonden van de grenzen met Weerde en Mechelen.

Slechts het gedeelte langs de *Leibeek* bleef bewaard. Dit is interessant. Alhier stellen wij vast dat de oude grens van de heerlijkheid Zemst liep langsheen de *Ravaertsbeek* tot aan de molen van Weerde. M. Bollin tekent een lange en smalle strook beemden links van vn. beek en markeert telkens «S''' de Semp's». De beek zelf is de scheidingslijn met Eppegem.

Interessant is de vermelding van M. Bollin «*Anchien Leijbeck*». Hierdoor vernemen wij dat de loop van de *Leibeek*, zoals wij die nu kennen, vanaf het *hof te Nedergem* onder Eppegem tot aan de Zennebrug te Zemst niet de oudste is, maar wel deze vanaf de molen van Weerde naar Zemst. Zij werd dus oorspronkelijk aangelegd in functie van de grote molen van Weerde, waar M. Bollin ook een «*retenue*» tekent ; deze, die nog altijd bestaat. Vandaar het soort eilandje met de molen van Weerde. De aftakking vanaf *Nedergem* is dus van na 1600.

Op de grensscheiding van Zemst langs de *Ravaertsbeek* tot aan de molen van Weerde vestigen wij de aandacht. Aldus ging ook burgerlijk

Zemst nog tot in de 13./eeuw een heel eind verder en verwijst deze grensscheiding nog zeer duidelijk naar de oude samenhang van Weerde met Zemst. De lange spie van Zemst is hiervan een litteken.

Daar de *via lapidea* van Zemst nu altijd in handen van de Berthouts is geweest en zij er het *wechghelt* hieven, kunnen wij deze motte alleen verklaren in dit verband. O.i. is ze ontstaan als verdedigingspost langs de baan. Aldus kan ook verklaard worden waarom er nooit heren of ridders van Zemst hebben bestaan. De houders van de motte bleven steeds onderdanen van de Berthouts. De tegenstelling met de hertogen heeft dit waarschijnlijk eveneens in de hand gewerkt. Voegen wij hierbij het eeuwenlang bezit van het personaat en de moederkerk van Zemst door de bisschoppen van Kamerijk. Het zijn alle elementen, die het ontstaan van eigen dorpsheren in de weg hebben gestaan.

Dat *Relegem* zijn eigen heren heeft gehad, is best mogelijk. Deze woonden ver buiten de dorpskom. Bovendien vormde Relegem een eigen complex, terwijl Zemst verdeeld was onder drie : de Berthouts, de hertogen en de bisschoppen van Kamerijk.

Eens over de *Leibeekbrug* en de beemden, bereikt men de *Zenne- brug*. Hier treffen wij een tweede bewoningskern aan. Deze staat vooral in functie van de overgang.

Een paar hoven liggen vóór de brug ; de meeste huizen over de brug. Dit laatste onderstreept het belang van het bruggehoofd over de Zenne. Het gaat er om een voorpost. Hier situeren wij de *de Ponte's — Van der Bruggen* — vernoemd in de oorkonde van Wouter Berthout in verband met de verciijnzing van zijn *jus viarum* in 1280. Verder plaatsen wij hier de boottrekkers op de Zenne, die zich in een eigen ambacht hadden gegroepeerd en o.a. in 1510 een proces verloren tegen hun lotgenoten van Vilvoorde (16). De rij zeer kleine percelen met kleine huisjes aan de overzijde van de Zennebrug is hiervan voorzeker een litteken.

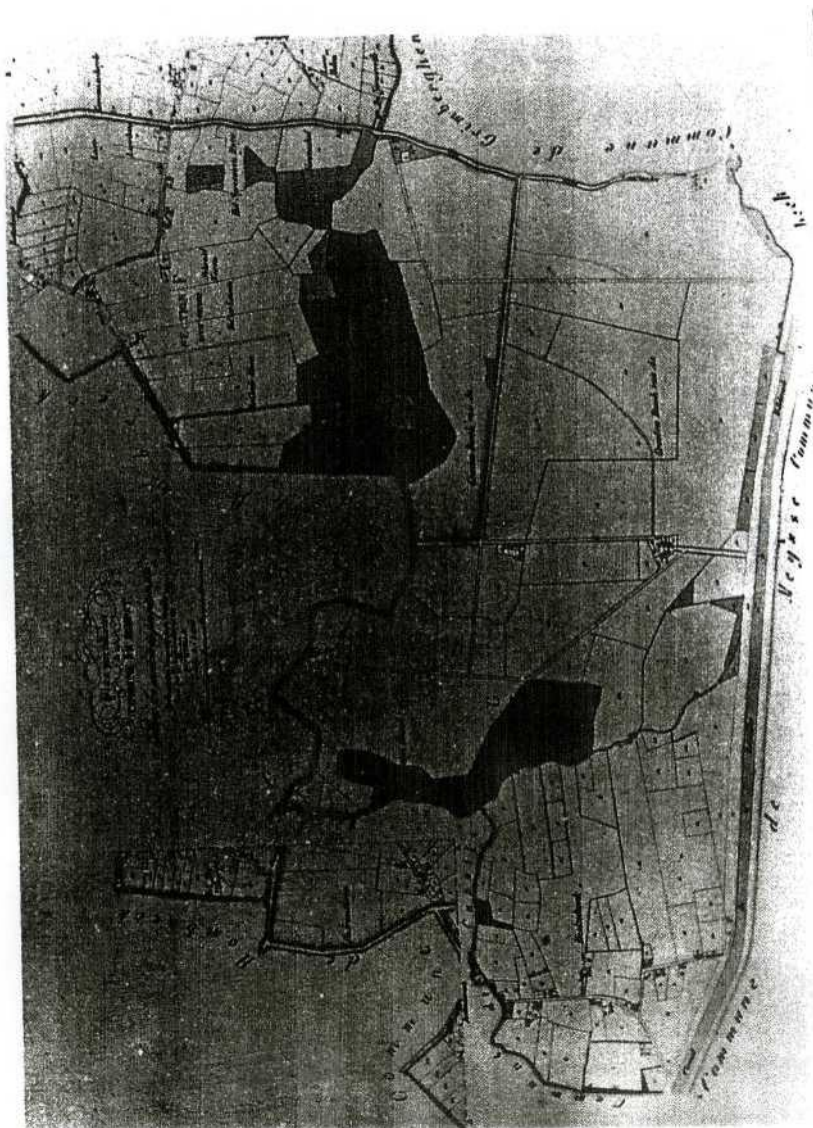
Ten slotte vestigen wij nog de aandacht op de drukke bewoning van de *Hoogstraat* vanaf het dorp tot aan de grens te *Relegem*.

Slotsom. Het kruispunt is de oudste bewoningskern. De kerk werd er naast gebouwd, omdat er op het kruispunt geen plaats meer was. De motte is een beschermingspost van de Berthouts. De bevolking bestond vooral uit lieden, die leefden van het verkeer. Nabij het bruggehoofd woonden de *de Ponte's* en de boottrekkers.

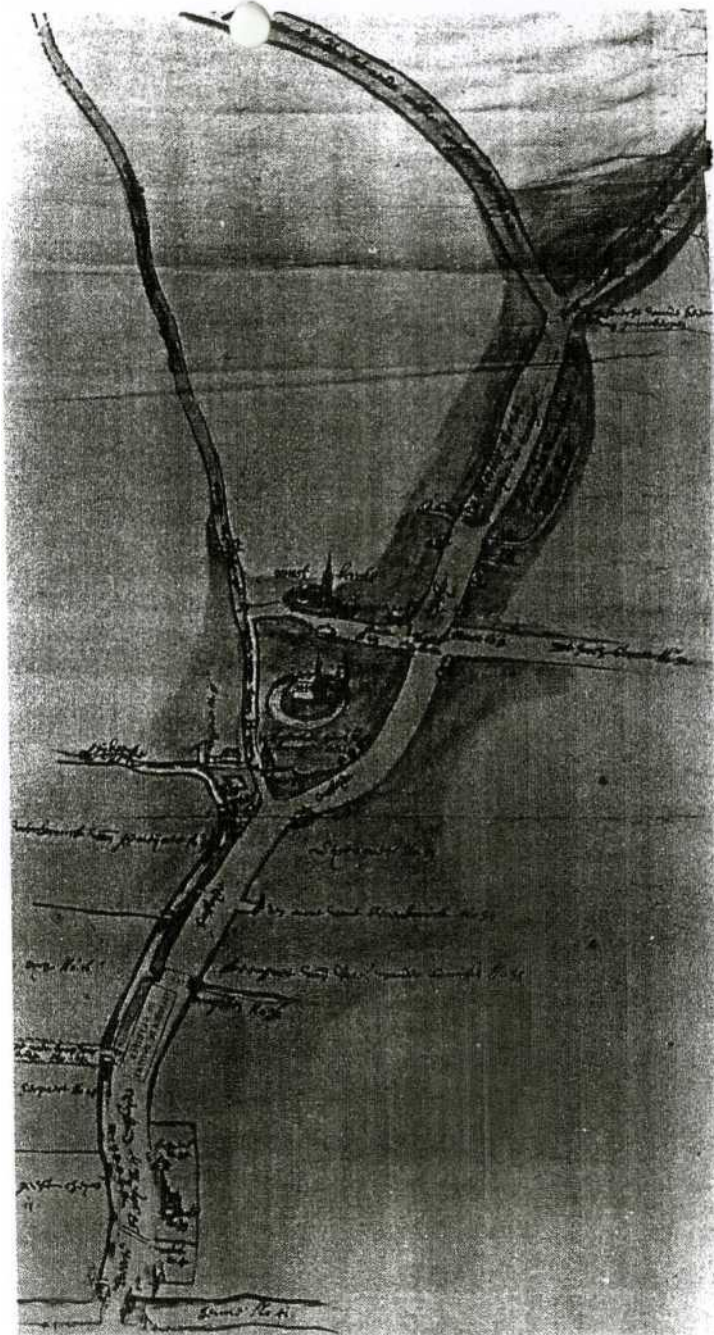
7. DE ANDERE ELEMENTEN

Deze moeten wij distilleren uit de verspreide elementen van Zemst. Hierbij stellen wij vast dat ze in hoofdzaak bestaan uit verspreide hoven en wijkkernen. Wij vernoemen op de eerste plaats *Relegem*, ver-

(16) A. WAUTERS, Env., dl. 11, blz. 553. Zie ook A. VERELST over dit onderwerp.

Zemsl. — Kadasterkaart Van der Maelen 1836 ■ 3e deel.

Zemsl.

Caerte vanden Steenwech van Sempts naer Mecbelen. Einde 6e eeuw.
Detail van de dorpskom met Kerk, Kasteel, de Plaetse (nr. 22), de Casseye, de Plaetse van d
oude Calge (nr. 30), het Gerecht vande heer van Grimbergen (nr. 12). RAB., KP., nr. 286.

volgens de *Biest*, *Linterpoort*, *Ekspoel*, *ter Heiden*, *Aaslt*^Jt, het *Ast hof*, de *Verbrande hoeve*, het *hof Tilborgh*, het *Spreeuwenhuis*, het *hof te Loksem*, het *hof te Asse*, de wijken *Laar* en *Hoksdonk* — de twee voornaamste —, *Boseb*, *Spilt*, de *Halve steen*, de *Brug* aan de *Zenne*- brug, de *Kleine Linde* en de *Meerpoel*.

Deze verspreiding is het gevolg van de bodemgesteldheid, d.i. het overgroot deel bos en heide, waarin door de ontginning nieuwe kernen of hoven ontstonden. Verscheidene zijn slechts laat-middeleeuwse. In het oude kultuurland vinden wij geen grote hoven.

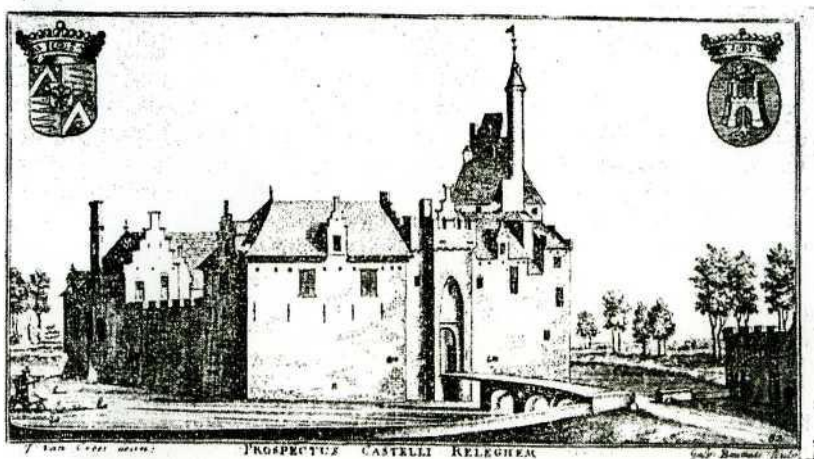
Dit werd grotendeels verdeeld onder de gemeenschap van Zemst- dorp.

De oudste zijn voorzeker *Relegem* en *Laar* met *Linterpoort*, *W o r melaar* en de *Biest*.

Over de meeste van deze hoven en wijken spraken wij reeds. Vooral *Relegem*, *Laar*, *Linterpoort* en *Biest* interesseren ons.

Relegem is hoofdzaak. Het vormde steeds een eigen heerlijkheid met een hof en bedrijf van 42 bunder, een vrije jacht, een eigen leenhof en cijnshof in de 14e-15e eeuw en was in het bezit van het eigen geslacht, de *Redelgem*, leenplichtig van de jongere tak van de Berthouts, de Aa's en de Berghes, die in gans het oude blok Zemst erfden na de verdeling van het patrimonium van de Berthouts in 1160-1192. Alleen de bossen van Aa, nog 400 bunder groot in de 14e eeuw, kwamen aan de oudere tak, de Perwez-Vianden.

Relegem ligt in de hoek van de *Leibeek* en *Kesterbeek* aan het uiteinde van de *Hoogstraat* van Zemst. Van het oud kasteel bezitten

Zemst.

Het kasteel Relegem: «Prospectus Castelli Relegbem» volgens J. Le Roy, *Castella et Praetoria*, 1694.

wij verscheidene afbfevindingen uit de 17e-18e eeuw (17). Het bezat een meestenoren van waaruit men het ganse vlakke landschap tot Meehelen kon afspeuren. In de *Brabantsche Geesten* wordt reeds verhaald over de dappere ridder Geraard van Relegem, tijdens de Slag van Basweiler (18), A. Wauters geeft de lijst van de heren van Relegem vanaf Hendrik van Ophem tot het einde van de 18e eeuw (19).

Het kasteelblok vormt een vierkant, dat rechtstreeks aanleunt bij de *Leibeek* en de beemden enerzijds en de *Hoogstraat* anderzijds. Een rechte weg verbindt het met de Humbeek-Mechelen baan ; een andere met de Zenne.

Het oude kasteel was geheel omwald en had het type van onze middeleeuwse motten. Gaat de oorsprong op tot de tijd van de Frankische kolonisatie, dan heeft het o.i. vooral later een rol gespeeld als beschermingspost van de *Hoogstraat* buiten Zemst-dorp. Het heeft eenzelfde rol vervuld als het *Kattenhuis* op de *Grimbergse baan* te Eppe- gem. *Relegem*, *Kattenhuis*, enz. zijn zovele posten van de Berthouts langs hun verbindingswegen tussen hun Landen van Grimbergen, Me- chelen en Rumst, In functie daarvan werden ze aangelegd. De ligging van *Relegem* is uitstekend : bescherming van de *Hoogstraat* aan de samenloop van de *Kester-* en *Leibeek* enerzijds ; aan de rand van de Zen- nebeemden en het landbouwland.

De *Biesthoeve* stond voortijds in eenzelfde verband : afgestemd op de beemden en het akkerland.

Zemst-Laar is van ouds een open plek te midden van de bossen en een kruispunt van wegen met als hoofdweg de Humbeek-Mechelen baan. Aan de *Halve steen* in de beurt werd steeds een magische kracht toegeschreven. *Laar* is geen winning op het bos, maar een zeer oude plaats en halte langs de eenzame weg naar Mechelen. De wijk was alzo aangewezen eens een eigen parochie te worden. Dit geschiedde rond 1870.

Linterpoort is een ander zeer oud hof, dat vooral verband hield met de akkergrond. Het bezat zijn eigen complex en bedrijf. Een motte is het nooit geweest. Het is gegroeid als een typisch hof, zoals vele in Brabant. Later in de 18e eeuw werd het omgevormd tot landhuis.

II. DE HISTORISCHE GEGEVENS

Deze zijn uiterst karig, zoals trouwens altijd met personaten het geval is.

Kunnen wij vertrekken ingevolge de elementen van het kultuur- landschap van zeer oude en interessante gegevens, dan resten ons historisch slechts twee vaststellingen : het blok van ingaheimnamen uit de tijd van de Frankische kolonisatie, en de verdeling van het territorium

(17) A. VERBOUWE, Iconografie van Vlaams-Brabant, Zemst. ESB., jg. 1948, blz. 169-173.

(18) IAN HEELU, *Brabantsche Geesten*, h. VI, c. 53-54.

(19) A. WAUTERS, *Env.*, dl. II, blz. 538-539.

tussen de Berthouts en de hertogen. Uit de 12e eeuw o...oreken alle dokumenten. Eerst in de 13e eeuw dagen enkele schaarse stukken op in verband met de tienden. Over het personaat vernemen wij slechts iets vanaf 1361. Overleveringen uit de oudste periode vanaf de 7e eeuw zijn er voldoende. Maar welke waarde er aan hechten?

De vele ingaheimnamen verwijzen in eerste instantie naar een belangrijke nederzetting sinds de 4e-5e eeuw en ten tweede naar een ruim kultuurgebied op veeteelt afgestemd.

Dit is een niet te onderschatten element voor de ontstaansperiode, maar verder brengt het ons niet.

De verhoudingen Berthouts-hertogen brengen ons nadere gegevens, die ten hoogste opklimmen tot de 10e eeuw, vooral de 11e-12e eeuw. Voor het ontstaan zelf van de parochie zijn ze vrij laat, maar geven ons dan toch een inzicht op de Hoog-Middeleeuwse toestanden alhier.

De geschiedenis en de betekenis van het «*jus nostrum viarum*» en het «*Steenweghe ghelt*» van de Berthouts van Mechelen kennen wij reeds. Wij weten ook dat de oudere tak van de Berthouts de *bossen van Aa* met meer dan 400 bunder hadden vererfd. Wij weten ook dat de jongere tak, de Aa's, *Relegem*, een beschermingspost, bezat.

Aldus controleerden ze alle wegen te Zemst en bezaten ze een groot deel van het grondbezit. Dit betekent dat ze te Zemst twee souvereine rechten hadden: het wegenis- en bosrecht. Om dit te bezitten tegenover de hertogen, moeten ze zich reeds heel vroeg alhier geïnstalleerd hebben. Het *Vaarrecht* en *Visrecht* op de Zenne behoorde evenwel aan de hertogen. Hiervoor waren ze leenmannen van de hertog. Dit moet echter bekeken worden in een ruimer verband: de ganse loop van de Zenne binnen Brabant.

Het valt op dat de Mechelse Berthouts aanspraak maken op het *jus viarum* en niet de Grimbergse. Men bekeek dit recht dus vooral van uit Mechelen. Mechelen had derhalve belangen in het vrij houden van de wegen vanuit Zemst; ook vanuit Hofstade, zoals in de oorkonde van 1280 staat.

Bezitten de Grimbergse Berthouts vooral grondbelangen te Zemst, dan boogden de Mechelse op de wegenis-, brug- en tolbelangen.

Zulke souvereine rechten, zonder enige tussenkomst van de hertogen, kunnen alleen voortkomen uit tijdsomstandigheden, die aan de hertogen ontsnapten en hen zijn voorafgegaan. Zij kunnen alleen dagtekenen van vóór hun tijd, toen ze nog graven van Leuven waren en ze hun macht en bezittingen moesten delen met de Berthouts. Nadien zou dit onmogelijk zijn geweest en ten hoogste kunnen teruggebracht worden tot een leenrecht, zoals dit het geval is geweest met het *Vaar-* en *Visrecht* op de Zenne van Eppegem tot Heffen.

Meteen komen wij in de 11e eeuw terecht, daar de eerste helft van de 12e eeuw toch de bloeiperiode van de Berthouts is geweest. Uit die tijd moeten ook de Berthoutmotten van Zemst en Relegem dagtekenen. Het zou ons geenszins verwonderen dat ze zelfs uit de 10e eeuw dateren, de tijd, waarin de Berthouts naar onze opvatting hun macht hebben geconstitueerd op de verwarring van de hoog-feodale anarchie.

Wij weten dat te Zemst drie jurisdicties hebben bestaan: - 1. de schepenbank van Zemst, die onder de hertogen stond, te hoofde ging te Ukkel en het Landcharter van Brabant volgde, met als zegel : *S. Sca- binorum Ducis in Semse* (20). Wij kennen ze reeds in de 13e eeuw ; - 2. de schepenbank van de Grimbergen-Aa, zich uitstrekkend : a. over de bossen van Aa, waar ze geheel de hogere rechtsmacht en de boeten bezaten ; b. over de heerlijkheid van de Vilain's, waar ze een vierde van de boeten hieven. Dezelfde heren hieven te Zemst ook een deel van de tienden, en zekere belastingen of *exactiones*, waarvan de abdij van Ter Kameren erfde in 1255 en 1283 (21) ; - 3. de schepenbank van Hendrik van Assche, waarvan het zegel van 1283 bewaard bleef (22). Deze was een afstammeling van de Grimbergen's-Asse uit de oudere tak van de Berthouts, tegelijk heer van Buggenhout. Ten tijde van de *Vilain's* of *van Vellen* in de 14e-15e eeuw — ook te Merchtem en Eppegem grondbezitters — bestond het leen uit 18 lenen, waaraan de leendienst van een geharnast man met drie paarden en twee voetknechten was verbonden ten voordele van de hertog ; dit ingevolge het leen- verhef van een deel hertogelijke tienden, gronden en cijnzen. Het terra- giumrecht te *Prologum* (Prolegem) en schoofrecht op zekere gronden kwamen evenwel van de heren van Grimbergen. Het klooster van Oli- veten vererfde later door testament van Godfried Vilain van de bezittingen te Zemst (1481).

Naast deze schepenbanken bezaten de twee partijen een aanzienlijk aantal gronden, lenen en cijnsen.

Van de zijde van de hertogen noteerden wij : 1. 3 bunder bos, 1 - bunder land, 104 lenen en een groot aantal laten verenigd in een laathof, waarvan de oudst gekende bezitter *Jan van Vriesele* was in de 14e eeuw ; 2. een leen, *den ouden Rachwijn* genaamd, bestaande uit een leen van 3 bunder, 3^2 dagwand, het *Spillebosch* genaamd, twee achterlenen, een cijnshof en 20 laten ; 3. een laathof van zeven achterlenen en twee cijnsen, bezet op *«den Scoudenbroeck en den Vonden aent Cruys bider Zenne»* (23).

Volgens het Cijnsboek van het kwartier van Brussel van 1321 bezat de hertog te Zemst niet minder dan 86 cijnsen, waaronder op de eerste plaats de *Opstal* nabij de *Leibeeck* en het kasteel, gehouden door de *«beredes domini Johannis de Duyst, militis»* wordt aangetekend voor 6 d. (23a). Vermelden wij ook een cijns van 6 d. *«de bonis juxta pontem lapideum»*, gehouden door *Henricus de Hostaden* (23b).

(20) A. WAUTERS, Env., dl. II, blz. 549, zegt dat schepenbank van Zemst reeds in 1326 bestond. In een oorkonde van 1272 worden o.a. *«Johannes de Ep- penghem et Adam de Stocke, scabini de Zempse»* vernoemd (AG., Cartula- rium II, f. 112).

(21) *Idem*, o.c., blz. 550.

(22) *S. SCABINORUM ENR. DE ASCA IN SEMPSE*. — A. WAUTERS, o.c., blz. 550-551.

(23) A. WAUTERS, Env., dl. II, blz. 551-552.

(23a) M. MARTENS, o.c., blz. 254.

(23b) *Idem*, o.c., blz. 256. In dit Cijnsboek worden nog de volgende inte-

Volgens deze gegevens werd de borch rond 1300 gehouden door ridder Jan van Duyst en was er reeds een stenen brug over de Zenne.

Van de zijde van de Grimbergen-Aa noteerden wij : 1. het kasteel van Relegem met 42 bunder land, een leen- en cijnshof en het vrije jachtrecht ; 2. een volle leen met 32 laten te Zemst, Weerde, Eppigem, Hombeek en omgeving wonend. De abdij van Ter Kameren erfde dit leen in 1283 van *Wouter van den Braempt* met toestemming van zijn leenheer, Oeraard van Aa (24). Rekenen wij hierbij de meer dan 400 bunder bos onder Zemst, door de Grimbergen-Vianden gehouden en waarvan tussen 1278-1281 de abdij Grimbergen erfde.

Wanneer wij de rechten en bezittingen van beide partijen — de Berthouts en de hertogen — samenvatten hebben wij twee schepenbanken tegen één, maar deze laatste was de hoofdschepenbank zowel voor Zemst als Weerde en delen van Epepegem en Kapelle-op-den-Bos. Aan gronden overtrof het bezit van de Berthouts ver dit van de hertogen : 1. wat betreft de bossen meer dan 400 bunder tegen 3 bunder ; 2. aan landbouwgronden : meer dan 50 bunder tegenover 1 bunder ; 3. aan lenen en cijnsen was de hertog wel rijker ; 4. aan rechten waren de Berthouts daarentegen rijker : het *wegrecht* binnen gans Zemst, een vrij jachtrecht en *exactiones* of belastingen binnen hun domeinen. Daartegenover had de hertog het *Vaar-* en *Visrecht* op de Zenne, dat ze evenwel reeds vroeg in leen aan de Berthouts moesten afstaan.

Slotsom. Het komt ons voor dat de invloed en de uitstraling van de Berthouts wel sterker is geweest dan deze van de hertogen, vooral in de beginperiode van de 10e-11e eeuw, maar dat nadien de hertogen hebben gerecupereerd door het instellen van eigen rechtsorganen, vooral de hoofdschepenbank. Op de ontwikkeling van Zemst heeft dit alles ongetwijfeld zijn stempel gedrukt.

Wat de oudste Wegeniskaart van Zemst ons leert.

In het Rijksarchief te Brussel, afd. Kaarten en Plannen, nr. 286, vonden wij een zeer belangrijke «*Caerte vanden steenwech van Sempst naer Mechelen*» van het einde van de 16e eeuw. Deze is op menig gebied een enig document.

Wij noteren er : 1° de grenzen van de hertogelijke heerlijkheid van aan de *Bousbrugge* (nr. 1) op de *Steenwech* tot aan de *Laserije* van Epepegem, gescheiden door een waterloop ; 2° de houten Zennebrug te Zemst met de omliggende huizen en afspanningen, o.a. de *Valck* (nr. 40), de *Rosé* (nr. 39) en de grote «*Schuere*» (nr. 38) ; 3° de loop van de *Leybeecke* links van het kasteel tot aan de Zennebrug (genoteerd als nr. 12) met drie bruggen, waaronder de «*brugge van torp*» (het dorp)

ressante oude Zemstergeslachten vernoemd : de *Rivo*, de *Vyst*, de *Molcndino Molenpas*, de *Espelgkem*, de *Straten*, *vander leunen*, de *Eggelgkem*, de *Ponte*, de *Barbelghem*, de *Ghurdegghem*, de *SP eerde*, de *Mest raten* (24) A. WAUTERS, o.c., dl. II, blz. 552.

van Weerde» ; 4° de *Opstal* met drinkpoel (nr. 18) ; 5° het ontwaterd kasteel met ophaalbrug en het *Loeranlshuys* met boomgaard (nr. 21). Dit alles te midden van een driehoek of grote dries tussen de *Voetwech /nier Vilvoerden opt Eppeghem* met bareel (nr. 20) en de *Casseye*, beginnende aan de *Bousbrugge* en eindigend aan de *Moillie* (nr. 24) ; 6° de *kercke van Semst*, waarbij zich slechts één enkel lemen huisje bevindt met rechtover een tweede lemen huis ; 7° de *Plaelse* (nr. 22) of kruispunt van de wegen met slechts op elke hoek een huis, waarvan slechts een stenen gebouw ; 8° de drukste behuizing is nabij de bareel te midden van het eindpunt van de *Cassije* (nr. 24) met acht gebouwen ; 9° langs de *Hoochstraet* (nr. 32) wordt geen enkel gebouw aangegeven ; 10° van zeer groot belang is de «*Plaetse van d oude Galge*»

(nr. 30) met daarnaast de afbeelding van het «*Gerecht vande heer van Grimbergen*», nog immer bestaande op het einde van de 16e eeuw en gelegen op de splitsing van «*den Wech naer de verbrande bruch*» (nr. 28) en de «*herbaen van Eppegem naer Semst tot aende Moillie, onghe- cassijt*» (nr. 25) ; 11° de heerlijkheid Zemst eindigt aan een waterloop met brug nabij het *Sieckhuys oft Laserije* (nr. 26).

Zelden vonden wij zulke trouwe afbeelding van een dorp in de 16e eeuw. Zij geeft ons een zicht op het dorp in zijn oudste toestand. De afbeelding van het dorpscentrum is voor ons van het grootste belang. Hetgeen de latere kaarten niet meer duidelijk tonen wordt hier voor het oog vereenvoudigd afgebeeld (24a).

1^u de *Zenneovergang*. - Hier vinden wij een houten brug met aan weerszijden twee gebouwen, die als het ware de overgang bewaken. Nr. 9 doet dienst als officiële *schuere*. Bij nr. 52 staat een *sipene* afgebeeld. Dit moet een soort kraan zijn voor het lossen van goederen uit de schepen. Een tweede *sipene* vinden wij op de *Leibeeek* nabij de *Opstal* in de dorpskom,

Aan de overzijde bevonden zich de twee voornaamste afspanningen van het dorp : de *Valk* en de *Rosé* (nrs. 40 en 39). De *Rosé* was de vooranamste en een groot stenen gebouw. Hieraan paalde een andere grote «*Schuere*» (nr. 38), zeer waarschijnlijk een officiële bergplaats.

Rechts, vóór de brug, nabij de *Valk*, bemerken wij een grote paal in steen. Deze is voorzeker een officieel rechtsteken, waaraan o.a. de tolschuldige dieren werden vastgemaakt.

Merken wij ook aan dat de ganse linkerzijde van de *Cassije* beneden de Zennebrug (nrs. 1 tot 7) nog altijd cijnsgoed van de hertogen was. Ook de twee «*Vdorvancken*» (nrs. 7 en 45) langs weerszijden van de Zennebrug blijken aan *Sijne Majesteijt*, evenals de *Opstaet* (nr. 43) en de *Sipene* (nr. 42) te behoren. Afzonderlijk wordt vermeld dat de lange strook links van de *Cassije* een «*erve is, die noch straet is, die Sijne majesteijt t heijmen mach uytgeven*». Aan het uiteinde bevindt zich een groot afsluitingshekken ; middenin een ovale ommuurde poel

(24a) Alle huizen werden trouw nagetekend. Stenen huizen zijn rood ; lemen huizen en schuren zijn geel.

met er naast een grote boom. Dit groot perceel beemd verwijst o.i. naar een hertogelijke, geprivilegieerde «heimschut» voor het vee.

Al deze zaken wijzen ons inziens op het feit dat de Zenneovergang te Zemst oorspronkelijk aan de hertogen heeft behoord en dat deze het deel, dat rechtstreeks aan Mechelen paalde, immer hebben behouden als een teken van hun landsgrenzen, waar ze vrij konden handelen en eventueel versterkingen en versperringen aanbrengen ter beveiliging van hun grenzen. Vandaar de belangrijkheid van de Zenneovergang te Zemst, die dan ook «*gecassijt*» was tot aan de grens van Mechelen.

In tegenstelling met het hertogelijk cijnsgoed over de Zennebrug, behoorden de beemden aan deze zijde alle aan particulieren en de *Ge-meijnte Semst* (nr. 17). Dit geldt zowel voor de gebouwen als voor de beemden, vooral het *Voorbroeck*. Het contrast is opvallend en onderlijnt de tweeledigheid : over de Zenne is het nog altijd hertogelijk cijnsgoed in de 16e eeuw ; aan deze zijde, waar het veiliger was, is het particulier of gemeentegoed.

2° Het *Dorp*. - Volgens de *Caerte vanden Steenwech* bestaat de hoofdkern van het dorp uit één grote driehoek, gelegen aan de samenloop van de *Voetwech naer Vilvoerden* en de *Casseijde* tot aan de *Moil-lie* en begrensd door de *Straet* (nrs. 23 en 31).

Dit blok of deze dries wordt geheel ingenomen door het ontwaterd kasteel met ophaalbrug. Dit is zonder enig twijfel opgevolgd aan een motte, die de toegang van de wegen beheerste, d.z. zowel de *Voetwech*, de *Casseijde* als de *Hoochstraet* (nr. 32). Hieruit vloeit automatisch de belangrijkheid van de motte voort. Zij beheerst de samenloop van de oude heerbanen vóór ze over de Zenne trekken op het geografisch aangeduide hoogtepunt van 14 m, het hoogste van de streek.

Deze motte is ongetwijfeld oorspronkelijk hertogelijk goed geweest. Dit leiden wij af uit de «*Plaetse van d oude Galge*» (nr. 30), reeds verdwenen op het einde van de 16e eeuw, maar als dusdanig nog altijd bekend en nog altijd omlijnd door een voetwegeltje, dat de plaats parallel met de heerbaan aftekent. Daaraan paalde / *Gherecht vande heer van Grimbergen* (nr. 29), waar nog op het einde van de 16e eeuw de Galg van Grimbergen stond.

Dit is werkelijk merkwaardig. Zonder deze *Caerte* hadden wij het nooit geweten. Het rechtsgebied Grimbergen onder Zemst eindigde dus aan de splitsing van de wegen naar Vilvoorde en Grimbergen. Beide «gerechten» zijn aldus het symbool van beider rechtsgebieden : dit van de hertogen en dit van de Berthouts van Grimbergen. Hier paalden ze aan mekaar en, zoals de geplogenheden het steeds bepaalden, stonden de galgen op elkeens grenzen, hier vlak naast mekaar. Merken wij ook aan dat de *plaetse van d oude Galge* van de hertog veel om- vangrijker blijkt te zijn dan deze van de Berthouts. Bovendien lagen beide rechts van de heerbaan.

Herinneren wij er aan dat juist aan het eindpunt van de *Casseijde* aan de tolbareel de grootste concentratie van huizen wordt getekend. Daartegenover vinden wij slechts in iedere hoek van de *Plaetse*, het

eigenlijk dorpscentrum en tegelijk het kruispunt van de *Casseijde* en de *Hoochstraet*, een huis, waarvan slechts één in steen, de andere nog lemen woningen.

Tegenover de *Plaetse* en de bewoningskern nabij de bareel staat de kerk geheel *uitdorps*, zonder enige bewoning errond. Dit is opvallend. Nochtans is er wel enige samenhang tussen *borcht* en kerk. De toegang tot de borch is langs de kerk, zoals de ophaalbrug aantoonst. Aldus gezien zou er wel een verband tussen beide kunnen bestaan en zou men van een *borchkerk* kunnen spreken, vermits volgens de *Caerte* het kas- teelcomplex omvangrijker is en gans de driehoek bezet, terwijl de kerk slechts een aanpalend deel is. Aldus wordt de nadruk gelegd op het borchcomplex. En toch moet de kerk, ingevolge haar rechtsstatuut als moederkerk van al de Zennedorpen tot ver in het heide- en bosgebied van Hoksdonk en Smal-Brabant, vanaf de vroegste tijden van de missionering alhier een uiterst belangrijk element zijn geweest. Er zit hier een zekere tegenspraak tussen beide, die alleen kan worden verklaard door de nadruk te leggen op het strategisch belang van Zemst aan de grens van twee gouwen, waarin én de borch én de kerk tegelijk worden begrepen en er het gevolg van zijn.

De belangrijkheid van de borch wordt nog onderlijnd door de *Opstal* (nr. 18), gelegen onderaan het mottecomplex en tussen de *Leibeek* en de *Voetwech naer Vilvoerden* met tolbareel en *Sipene* -of loskraan (nr. 19). Door deze elementen wordt tegelijk én de belangrijkheid van deze *Opstal* én van de *Leibeek* vroegertijds onderstrept. Wij hebben aldus een loskaai in de dorpskom en nabij de Zennebm. Dit is een tot heden ongekend element van zeer groot belang. Wanneer tot heden nooit enige aandacht hieraan werd besteed, daar het onbekend was, wordt nu ook aangetoond dat de *Leibeek* niet alleen een afleidings- beek van de Zenne is geweest, maar tegelijk een vaarweg. Bovendien weten wij nu ook dat de *Leibeek* het dorp zelf aandeed en parallel de *Casseijde* volgde tot aan de Zennebrug, wanneer ze nu geheel buiten de dorpskom loopt en over de Steenweg eerst in de Zenne uitmondt. De *Leibeek* heeft derhalve te Zemst-dorp een grote wijziging ondergaan en meteen een grote verandering teweeg gebracht aan de dorpskom. Een zeer belangrijk element is hierdoor verdwenen. Noteren wij tevens dat niet minder dan vier kleine bruggen over de *Leibeek* lagen van aan de Opstal tot aan de Zennebrug. Dit onderlijnt ten zeerste de belangrijkheid ervan. Wanneer deze omleiding van de *Leibeek* is geschied weten wij niet. In de 18e eeuw was dit reeds gebeurd volgens een kaart van 1781 (24b).

Als *Opstal*, met middenin een grote drinkpoel, er naast een groot stenen gebouw en een grote schuur, behoorde deze plaats van rechtswege zeker tot het hertogelijk rechtsgebied.

Wij aanzien de *Opstal* dan ook als een van de voornaamste en oudste elementen van de dorpskom.

(24b) RAB.KP., nr. 2406. Caerte figuratief der prochie van Weerde door C.J. Everaert.

Wat betreft de *Plaetse* (nr. 22). valt het op hoe weinig behuist ze nog was in de 16e eeuw. Zij is wel een voornaam element als kruispunt, maar een tolbareel en een sterke behuizing vinden wij er niet ; wel een gerechtspaal te midden van de *Straet* (nr. 23). Van een afspanning is er nog geen spraak.

Wanneer wij daartegenover andere afbeeldingen van de dorpskom van 1756 en 1781 plaatsen is er heel wat veranderd en is de *Plaetse* uitgegroeid tot het voornaamste dorpscomplex, bijna volledig afgezet met voorname woningen, alle in steen (24c). Alleen de schandpaal staat nog op zijn zelfde plaats. Wanneer de plaats van de pastorie op de *Caerte* niet wordt aangeduid, vinden wij deze als een groot gebouw langs de *Steenweg* in 1781.

Deze grote wijzigingen geschieden vooral in de loop van de 18e eeuw door het aanleggen van een nieuw tracé van de Brusselse baan.

Grote invloed heeft ook het graven van het kanaal van Willebroek in 1560 gehad. Hierdoor verviel met één slag het vervoer langs de Zen- ne. Nam anderzijds het verkeer langs de baan parallel uitbreiding, dan moeten wij toch aannemen dat voor Zemst de teloorgang van de Zenne- vaart een harde klap is geweest.

Zulks bracht tegelijk een grote verandering in het dorpsbeeld. Hiervan zijn de latere afbeeldingen het bewijs. Lag volgens de *Caerte* uit de 16e eeuw nog de nadruk op de Zennebrug, de *Opstal*, het kasteel en rond de bareel aan het uiteind van de *Casseijde*, dan verleggen de latere figuratieve kaarten alles naar de *Plaetse* en laat men zelfs de Zennebrug, de *Opstal* en het kasteel terzijde liggen zonder enige afbeelding. Dit is kenschetsend. Er is een grote ommekeer geschied te Zemst. De borch eens het hoofdelement, vervalt tot een alledaags kasteeltje en is van geen belang meer. Hoofdzaak wordt alleen het wegverkeer, dat alleen aan de *Plaetse* aandacht schenkt en deze doet uitgroeien tot het centraal punt van het dorp. Alleen de kerk blijft wat ze was in de 16e eeuw. Zelfs het kasteel heeft onlangs de plaats moeten ruimen. Alleen de oude kaarten zullen er nog van getuigen.

Samenvattend kunnen wij zeggen : dank zij de *Caerte vanden Steenwech van Mechelen naer Semst* bezitten wij nog een laatste echo van het oudste beeld van Zemst, dat wellicht het oorspronkelijke zeer dicht benadert. Deze *Caerte* is nog volledig afgestemd op de Zenne en de *Leibeek*, kort nadat het kanaal werd gegraven. Aan die *Caerte* danken wij een gans andere kijk op *Zemst*, die wij wel konden vermoeden, maar zonder haar nooit zo goed hadden gekend.

Onthouden wij hiervan twee hoofdelementen : 1° de borch te midden van de splitsing van de heerbaan van Mechelen-Zemst in een voetweg naar Vilvoorde — de rechtstreekse baan — en de *Casseijde*, met daaraanpalend de *Opstal* of loskaai aan de *Leibeek*; 2° de Zennebrug met de voornaamste afspanningen, een loskaai en bergplaatsen.

Dit alles hoorde tot het rechtsgebied van de hertogen, dat niet verder liep dan even buiten de dorpskom, waar het *Gerecht* van Grimbergen begon. De scheiding van de twee gebieden is dus duidelijk : de Zenne en de overgang behoorden aan de hertogen, het land aan de Berthouts.

HET FEITELIJK ONTSTAAN

Wanneer wij de overleveringen geloven behoort de parochie Zemst tot de oudste van Brabant. Zij zou een stichting van Sint-Lambertus zijn op de puinen van een heidense tempel ter ere van de godin Se- melea, de moeder van Bachus. Ten tijde van de Noormannen zou ze zich hebben uitgestrekt tot aan de Dijle en de kapel van O.-L.-Vrouw over de Dijle binnen haar grenzen hebben begrepen, zodat latere Me- chelse kronijkschrijvers de zinsnede neerpenden : *«Soo wie op de Groo'.brugge een hoeve vatte met den steirt, dat hij die conde werpen van Grimbergen tot in de Kempen»* (25).

Wat men ook denke over de historische waarde ervan, het zal niemand ontgaan dat men hier staat voor een drievoudige overlevering, die constant wijst op de hoge ouderdom van de parochie, zelfs wanneer men de beschrijving van de oude kerk en haar afbeelding ter gelegenheid van de herbouw in 1751 (26) ter zijde laat. Archeologen weten maar al te goed dat in die overleveringen steeds een grond van waarheid steekt. Hoe ver wij konden gaan, hadden wij geweten na de afbraak van de kerk, door brand vernield in 1914. Maar toen drong de toenmalige pastoor aan op spoed, wanneer volgens getuigen de ondernemer op heel wat oude resten in de grond stuitte en deze van dichterbij wilde onderzoeken. Er werd ons medegedeeld dat de ondernemer getroffen werd door tal van zonderlinge vaststellingen.

Naast de overleveringen resten ons alleen : de buitengewoon grote oppervlakte van de moederparochie, rfc 5.000 bunder, het strategisch belang sinds de oudste tijden, het bruggehoofd aan de grens van twee gouwen, het middenpunt van de Zennedorpen, een centrum van oude Frankische nederzettingen, het knooppunt van hoofdwegen ; ten slotte de Sint-Pieterstitel en de legende van de stichting door Sint-Lambertus. De Sint-Pieterstitel behoort tot de oudste reeks van de parochiepatronen.

Voegen wij hieraan toe dat het waarschijnlijk geen toeval is dat Sint-Pieter te Zemst de patroon werd in tegenstelling met Meise, Halle, Asse, enz. Sint-Pieter is ook de patroon van de schippers en vissers. Zijn patroonschap houdt o.i. verband met de ligging van Zemst op de Zenne. Trouwens ook Eppegem heeft een schipperspatroon, Sint-Clemens. Deze is als paus de opvolger van Sint-Pieter.

Deze samenhang is zeker gewild.

In sommige stukken wordt er ook O.-L.-Vrouw aan toe gevoegd. Dit kan alleen het voorgaande bevestigen.

(25) Vermeld bij A. WAUTERS, Env., dl. II, blz. 548-549. Volgens C. VAN GESTEL, REMMERUS VALERIUS en AVEZEDO.

(26) RAB.KP., nr. 3456.

Uit het geheel van deze gegevens hebben wij de overtuiging opgedaan dat de moederparochie Zemst moet opgaan tot de oudste reeks, waaronder al de andere behoren, zoals Asse, Meise, Merchtem, Bornem, Puurs, Anderlecht, Vilvoorde, enz., die de constituerende elementen van het parochiewezen tussen Zenne en Dender zijn geweest. Het is een algemeen verschijnsel dat wij vertrokken zijn met een zeer beperkt aantal moederparochiën, gevestigd in de hoofdplaatsen van de gouw en dat van daaruit de andere zijn uitgezwemd. Zemst behoort ongetwijfeld tot die reeks. Het begin moet gezocht worden in de 8e eeuw, wanneer de kristianisatie voorgoed is doorgedrongen in onze gewesten dank zij een aantal missionarissen, zoals Sint-Amand, Sint-Elooi, Sint-Lambertus, Sint-Hubertus en andere. In die tijd noteren wij reeds een aantal inheemse heiligen. Voor de streek van Mechelen wordt Sint-Lambertus vermeld. Is het dan een zuiver toeval dat deze laatste ook bij de stichting van de parochie Zemst wordt betrokken? Wij zien hem t.a. in Muizen opdagen. Heeft de legende van de heidense tempel hier soms geen ondergrond? Het is jammer dat men tijdens de bouwwerken van de nieuwe kerk al dit materiaal heeft laten verloren gaan.

Ook Sint-Elooi werd te Zemst vereerd. Of hij in verband staat met het ontstaan van de parochie kon niet worden uitgemaakt.

Wij steunen onze opvatting vooral op de basis van de uitgestrektheid van de moederparochie, behorend tot de reeks van Asse, Meise, enz.

❖
ik *J*

Een tweede vraag is : *hoe ontstond de parochie?* Wanneer wij de overlevering mochten geloven staan wij voor een zeldzaam geval : op de plaats van een oude heidense tempel. Het wordt niet uitgesloten, maar kan niet worden bewezen.

In elk geval zijn wij de mening toegedaan dat wij hier te doen hebben met een vicusparochie naar het voorbeeld van Asse, Meise, Bornem, Merchtem, Anderlecht en Vilvoorde. Wij hebben er dezelfde elementen : een kern, gevestigd op een knooppunt van belangrijke hoofdbanen met de kerk er aanpalend ; een interessant en uitgestrekt interland met de nadruk op de veeteelt, aangevuld door vruchtbaar kultuur- land en bosbebouwing. Hiervan getuigen vooral de reeks Franse inplantingen binnen een beperkte ruimte.

Het blok, later ingenomen door de motte, komt ons voor als de plaats van het hoofd van de gemeenschap. Van deze gemeenschap resten ons talrijke sporen : 1° in het gemeenschappelijk beemdensysteem, dat later nog voortleeft in de *gemeyne broecken* en de *vrije beempden*, o.a. vermeld in de Manuale's van de Curegoederen (21) ; 2° in het gemeenschappelijk akkerland van de *Assche*, geheel de sectie A omvattend.

Wij noteren verder dat in de dorpskom, buiten de motte, geen enkel groot hofcomplex valt waar te nemen. Het gaat er vooral om afspanningen en ambachtslui of wat wij heden noemen een middenstand.

(27) RAB.KA., nr. 5848. Anno 1656, «getrocken uyt voorgaende».

Deze zijn o.i. voldoende aanwijzingen voor een ontstaan uit een gemeenschap, die wij hier een *markagemeenschap* zouden durven noemen, waarop Kan. J. Laenen destijds zozeer de nadruk heeft gelegd, maar toch zeldzaam durven inroepen. In zulke *mar ka* gaat het om een groep of groepen

van familiën onder leiding van een hoofd. A. Verhuist heeft hierop gewezen in Vlaanderen (28). Denkelijk staan wij te Zemst voor een dergelijk geval. De constellatie van de oude dorpsgemeenschap bezit hiervan alle kentrekken, later nog uitgedrukt door de gemene beemden en landen en de bevolking van de dorpskern. Zulke vaststellingen houden ontegensprekelijk een oeroude constitutie in, die het dorp en de parochie typeren.

Van een villa-hofparochie kan hier geen spraak zijn. Wij vragen ons zelfs af of wij hier met een eigenlijk domein te maken hebben gehad. Het blok Zemst bestaat uit zulkdanige verscheidene elementen, half bos en heide, half beemd en land ; en dit in al de vroegere onderhorige delen. Dit wordt vooral bevestigd door het ontbreken van een domeinheer. Het geheel en ook delen hoorden later nog aan drie heren : de Berthouts, de hertogen en de personae, de bisschoppen van Kamerijk, die het grondgebied en de rechten onder mekaar deelden, zonder daarom afzonderlijke blokken te vormen.

Zemst vormt oorspronkelijk vooral een parochiale eenheid, maar met grote diversiteiten.

HET PERSONAAT

Wanneer wij in de meeste parochiën vertrekken van een bepaalde datum, gehecht aan de overdrachtoorkonde van het personaat aan een bepaalde geestelijke instelling, ontbreekt deze in de latere personaten. Hier bleef de toestand omzeggens onveranderd voortleven na de 11e eeuw. Nergens is er een spoor te ontdekken in de 12e-13e eeuw, tenzij enkele tiendenverhandelingen onder private personen en abdijen. Wij moeten steeds wachten tot de 14e eeuw voor er iets opdaagt. Dit is ook het geval te Zemst.

In de 14e eeuw staan wij ineens voor één van de belangrijkste personaten van de bisschoppen van Kamerijk, dat het grootste bedrag van alle Kamerijkse personaten aan de bisschop is verschuldigd, nl. 100 pond. In verband hiermede wordt niets naders gezegd, tenzij een nota betreffende Zemst alleen, die verklaart dat dit personaat op dat ogenblik geïncorporeerd was door het kapittel van Kamerijk «*et sic ex concordia ecclesia ipsa cum aliis ecclesiis subalternis, videlicet Eppegem, Werda et Capella op den Bosch cum suis capellaniis sunt ad collationem demini Episcopi*» (29). Dit is nog de traditie in de 15e eeuw en later wanneer er moeilijkheden rijzen betreffende de tussenkomst bij de restauraties en herbouw van de kerken en pastoriën zowel te Zemst- Weerde als te Eppegem en Kapelle-op-den-Bos.

Men gaat altijd terug naar het éne Kamerijkse personaat van Zemst en de oorkonden daaromtrent uit de jaren 1361-1372. Nochtans wordt

(28) A. VERHULST, Het Landschap in Vlaanderen.

(29) A. REUSENS, AHEB., dl. 28, blz. 141.

daarin met geen woord gerept over Weerde, enz. Het is een gevestigde traditie én te Kamerijk én in de verscheidene vroegere afhankelijke parochiën. Wanneer er betwistingen ontstaan in de vroegere afhankelijke parochiën, beroept men zich steeds op het personaat Zemst en dit nog altijd in de 17e-18e eeuw.

Derhalve zijn wij aangewezen op een traditie en de oorkonden van 1361-1372. Deze traditie zelf berust ongetwijfeld op een ononderbroken continuïteit van het Kamerijks bezit van het globale personaat Zemst sinds de oudste tijden, zoals het overal elders bij de personaten het geval is geweest. Hetgeen voor de

meeste kerken in de eerste helft van de 12e eeuw werd veranderd door het omzetten van het personaat in patronaat ten voordele van de abdijen, bleef onveranderd voortbestaan in de personaten.

Omschrijven wij ter verduidelijking nog even een personaat. Het personaat is een overblijfsel van het Eigenkerkwezen of de grote periode van de laisizing van de kerken en parochie-inkomsten. Een groot aantal feodale heren is aldus in het bezit gekomen van kerken en parochiën en gaf deze uit in beneficium aan derden, meestal de eigen bedienaars van de parochiën. Een personaat is dus een eenvoudig beneficie. Ingevolge de bepalingen van de Concilies uit de tijd van de Gregoriaanse Hervorming werden de meeste personaten omgezet in patronaten ten voordele van geestelijke instellingen (30). Aldus verkreeg b.v. de abdij Kortenberg de personaten van Hombeek en Leest, die in het blok Zemst waren ontstaan. De Kamerijkse bisschoppen behielden echter zelf een aantal personaten, die ze uitdeelden aan hun naaste medewerkers of bekenden ten einde deze een inkomen te verschaffen. In dit geval is Zemst geweest. De bedienaar was slechts een «*pastor mercenarius*», een door de beneficiant-persona bezoldigde priester. Eerst ten tijde van het Concilie van Trente in de 17e eeuw werden de personaten afgeschaft.

Doorgaans stellen wij vast dat de bisschoppelijke personaten niet zijn voortgekomen van derden, d.z. lekenheren. De andere werden door de bisschop, of de lekenheer toestemde of niet, in de 12e eeuw omgezet in patronaten ten voordele van abdijen. Deze, die ze behielden voor eigen gebruik, hebben meestal volgens onze vaststellingen geen lekenheer gekend. Wij aanzien ze als oude bisschoppelijke kerken en parochiën. Te Zemst kennen wij inderdaad geen plaatselijke heren. Hier voerden alleen de Berthouts en hertogen later het gezag. Wel hebben ze delen van de tienden ingepalmd. Wij kunnen echter moeilijk aannemen dat één van beide de kerkheer zou geweest zijn en dat de bisschop van hen het personaat zou verkregen hebben, daar wij weten dat alle kerken, die de Eerthouts en de hertogen hebben bezeten, in de 12e eeuw naar de door hen persoonlijk beschermde abdijen zijn gegaan. Dat de bisschoppen van Kamerijk van hen personaten hebben ontvangen of hen hebben onttrokken om ze om te zetten in eigen beneficiën is ons niet be-

(30) J. VERBESSELT, Het Parochiewezen, dl. 1, blz. 270-273.

kenti. Derhalve nemen wij aan dat de meeste bisschoppelijke personaten voortkomen van bisschoppelijke kerken zelf. Hetgeen hen van ouds toebehoorde hebben ze laten voortbestaan in de oude vorm, als personaten. Zij moesten trouwens ook inkomsten hebben voor zichzelf en voor hun helpers en bekenden.

Daarom zijn wij de overtuiging toegedaan dat Zemst steeds een bisschoppelijke kerk en parochie is geweest, zoals wij dit bepaald weten voor de Woluwe's. Ware Zemst in handen van een lekenheer geweest in de 12e eeuw, — hetgeen moeilijk aan te nemen valt, gelet op de verdeeldheid van de jurisdicties en het ontbreken van eigen heren — dan zien wij niet in hoe Zemst niet zou bedeed worden zijn aan een van de Brabantse abdijen. Aldus heeft o.i. de abdij Kortenberg langs de hertogen om Hombeek en Leest gekregen in 1129, omdat ze reeds los stonden van het complex Zemst. Maar Zemst zelf hoorde alsdan nog altijd aan de bisschoppen zelf.

Het zijn de bisschoppen, die om zeer bepaalde redenen, die ze omschrijven in hun overdrachtsoorkonden, en dit tegen de zin van hun eigen kapittel, *bun personaat* van Zemst met Eppegem, Weerde en Kapelle-op-den-Bos overdragen en *uneren* met de Kerkfabriek van hun kathedraal in 1362.

Zijzelf waren nog altijd de *personae personatus* van Zemst en houden dit staande tegen hun kathedraal kapittel. Wij kennen trouwens de namen van de beneficianten van Zemst rond 1362, nl. *Franciscus Daele*, een clericus uit het bisdom Doornik, en *Johannes de Piernez*, een clericus van het bisdom Kamerijk (31). Dit bezit van het personaat Zemst door twee clerici uit twee verscheidene bisdommen toont duidelijk aan dat de inkomsten van het personaat Zemst vrij groot waren om er twee beneficianten mede te bedelen. Onderlijnen wij dat de beneficianten geen priesters waren, maar slechts clerici; hetgeen nog altijd in de 14e eeuw het eigen van een personaat aantoonde. Het is een bezit zoals een ander, dat rendeert. De tijd van het 11e eeuwse Eigenkerk- wezen ging te Zemst nog altijd voort spijs alle conciliaire beschikkin-

: gen¹

Op aandringen van de bisschop van Kamerijk verzaakten beide beneficianten voor een kardinaal te Rome aan hun gedeeld personaat. Dit kon niet anders daar zij uit twee verschillende bisdommen waren.

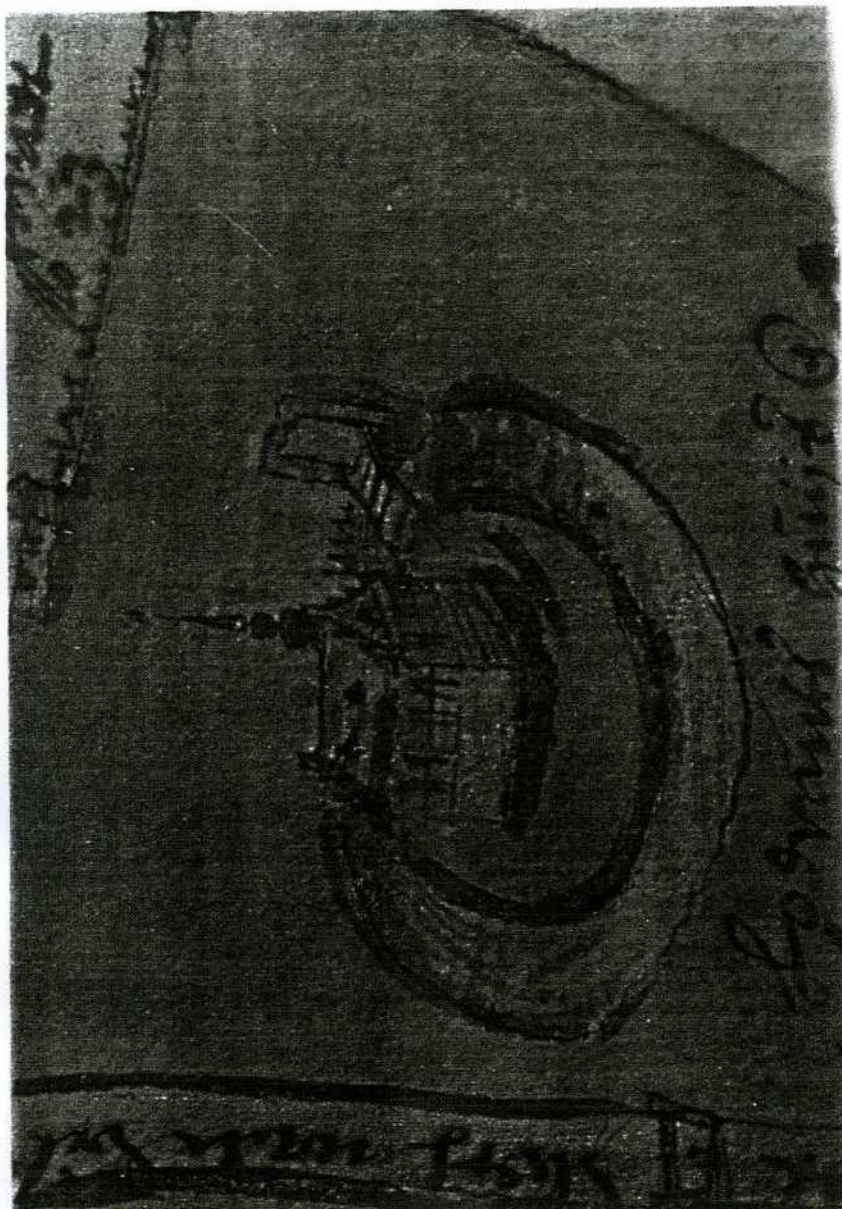
Zemst is het enige geval, dat wij kennen in Brabant, waar het personaat werd gedeeld. De reden is zeker het rijk inkomen van 100 pond. Het ging er niet alleen om Zemst, maar ook om Eppegem, Weerde en Kapelle-op-den-Bos; in feite vier personaten elders.

DE OORKONDEN VAN 1362-1372

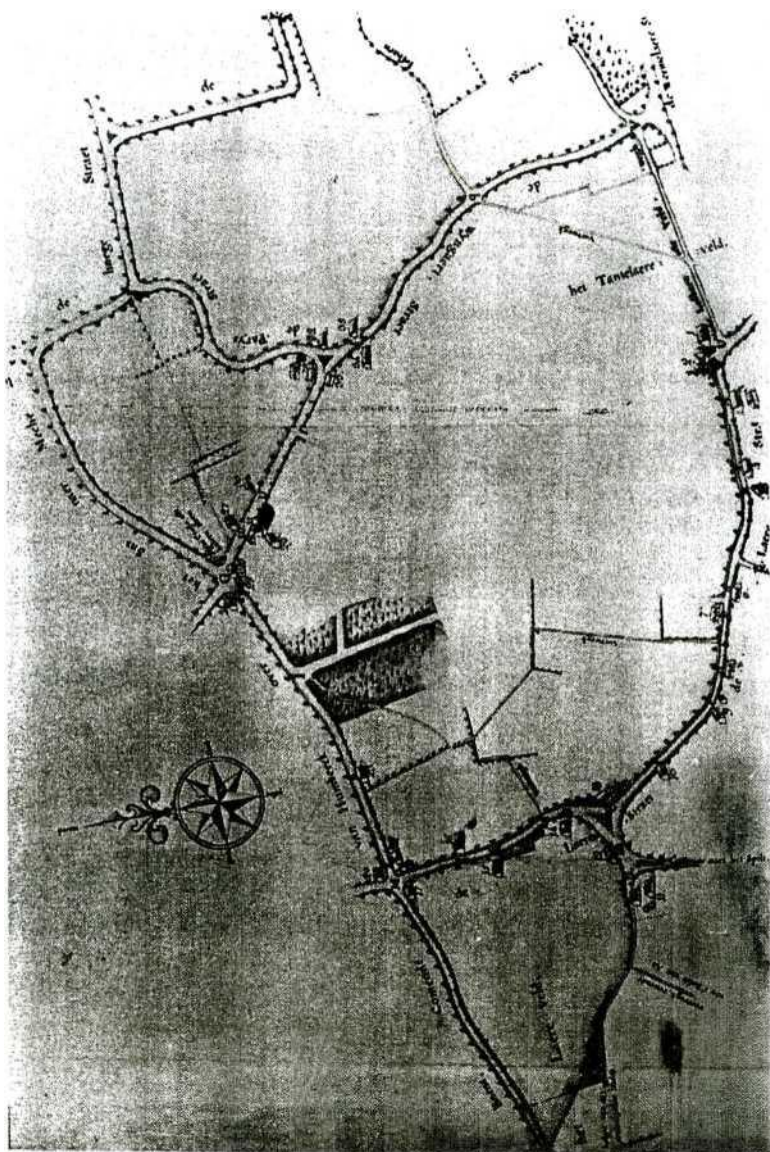
Hiervan worden nog de originele bewaard (32) en talrijke kopijen uit de 17e-18e eeuw, opgemaakt ter gelegenheid van tiendeprocessen

(31) RAB.KA., nr. 16626.

(32) RAB.KA., Oorspronkelijke Charters. — A. D'HOOP, Inventaris, dl. V, blz.

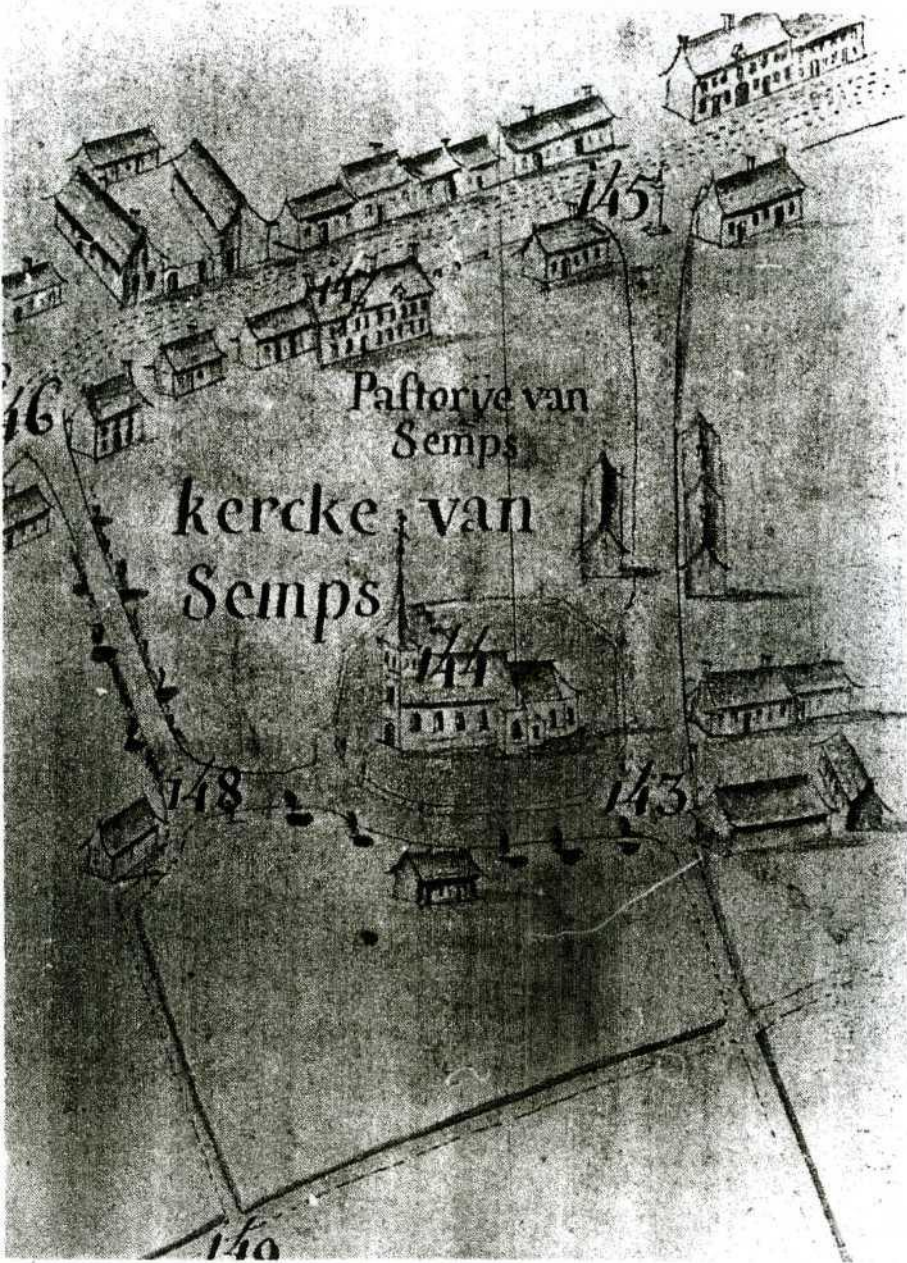

Zemsl.
Het dorpskasteel om het einde van de 16e eeuw.
Caerle vanden Steenwech, RAD., KP., nr. 286

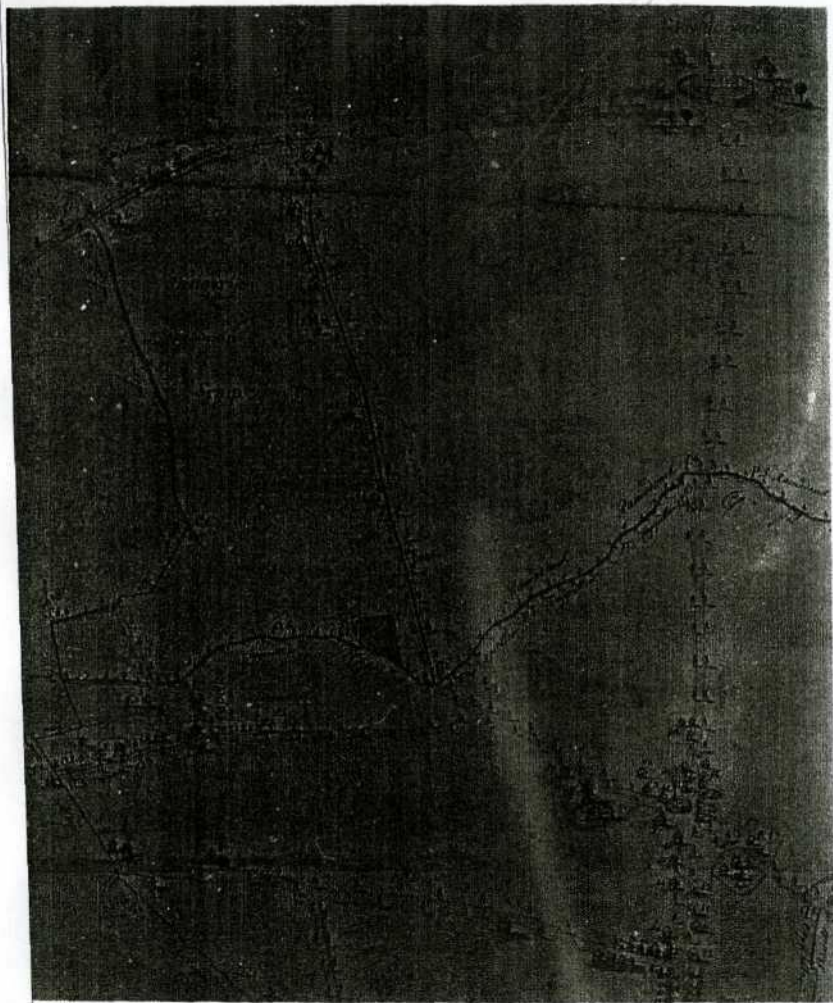

Zemsl.

Zemst-Laar mei de wegen en behuizing in 1771, trouw nagetekend door Bodumont ter gelegenheid van de aanvraag om een windmolen op te richten te Zemst-Laar op de plaats *hel Eg deken*. RAB., KP., nr. 1264.

Zemst.
De Dorpskom in 1781 met de kerk (nr. 144), de gerechtszaal *pastorij (nr. 147) en de der*
(nr. 145), volgens de Caerte figuratie/ *prochie van Weerde.*
door C.J. Everaert.

Zemsi.

*De Hongarijen onder Sempsl, gelegen builen Kapelle-ap-den-Bos, aan de greu <an
Wolvcrttem en Ramsdonk, volgens de Tiendekaart van de abdij Kortenberg.*

RAB., KP., nr. 2274, 2e helft 18e eeuw

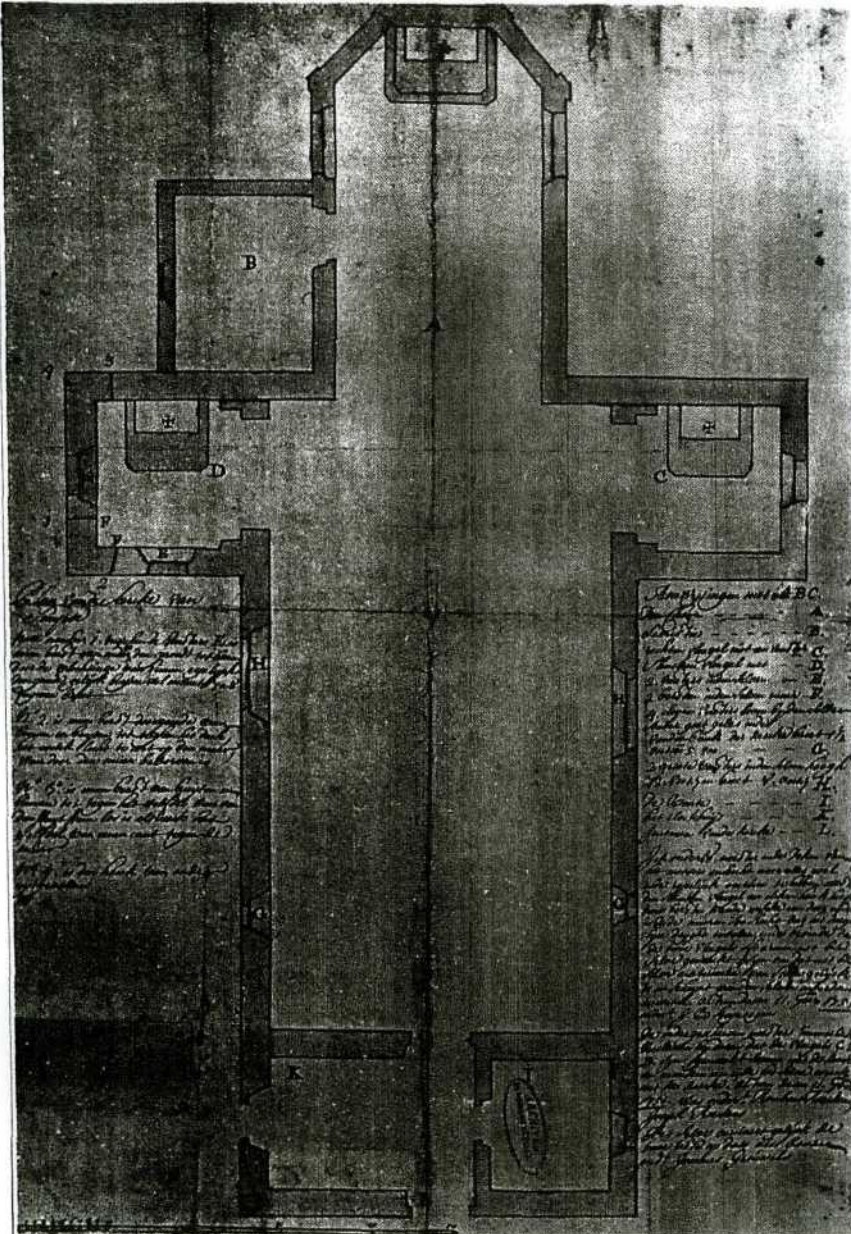

Zemst. — Het beeld van «O.-L.-Vrouw in het Hammeken».

Het afbeeldsel van ons L.Vrouw, inde Cappelle van t'Hammeken onder Sempst, alwaar oock syn rustende de Reliquien vanden Heylighen Laurentius, en van d'H: Barbara.

Het bedevaartvaantje van «O.-L.-Vrouw in het Hammeken».

Zemst.
Plan valide kercke van Sempse in 1751.

Opmeting ter gelegenheid van herstellingswerken.

De vermelding onder letter G van «vier cleijne vensters boven bijden solder onder goel glas inde ... vanden beitch der kercke breed 1 1/2 voet ende 5 voet» is interessant. Het gaat hier o.i. volgens de afbeelding van vier overgebleven ro- maanse vensters. RAB., KP., nr. 63).

van Weerde en Eppegem (33). Over de inlijving van het personaat en de verwikkelingen bestaan niet minder dan zeven oorkonden, waaronder twee pauselijke bullen.

De eerste is van 28 augustus 1361, waardoor Petrus van Clermont, bisschop van Kamerijk het personaat Zemst schenkt aan de Kerkfabriek van de kathedraal van Kamerijk. Wij kennen deze slechts door een Vidimus van de officiaal van Kamerijk, volgens een geauthentificeerde kopij van de Kamerijkse notarissen *Jean as Croches* en *Pierre de Spina* (34).

De tweede van 27 september 1362 is een bevestiging van de eerste. De derde is een notarisakte van Jan van Paemele over het inbezitnemen van het personaat door vn. Kerkfabriek van 18 juni 1367.

De vierde is van notaris *Jean as Croches* van Chienes betreffende de dagvaarding van het Kapittel van Kamerijk voor de pauselijke rechtbank op aanvraag van *Francis de Ayle* betreffende het personaat van Zemst, dat het kapittel opeiste (28 februari 1368). De vijfde is de vidimusbrief van de notarissen *Jean as Croches* en *Pierre de Spina* van de bisschoppelijke brief van 28 augustus 1361 betreffende de schenking van het personaat aan vn. Kerkfabriek (15 maart 1368). De zesde is de bulle van paus Gregorius XI over de *unio* van het personaat aan vn. Kerkfabriek (28 november 1371). Van 11 juni 1372 dagtekent een tweede bulle, die een bevestiging is van de voorgaande. Het laatste stuk is van notaris *Francois de Loenbeke* betreffende de inbezitname van het personaat door de afgevaardigden van het Kamerijks kapittel, *Jan 't Serclaes* en Hendrik van Arendt op 15 september 1372.

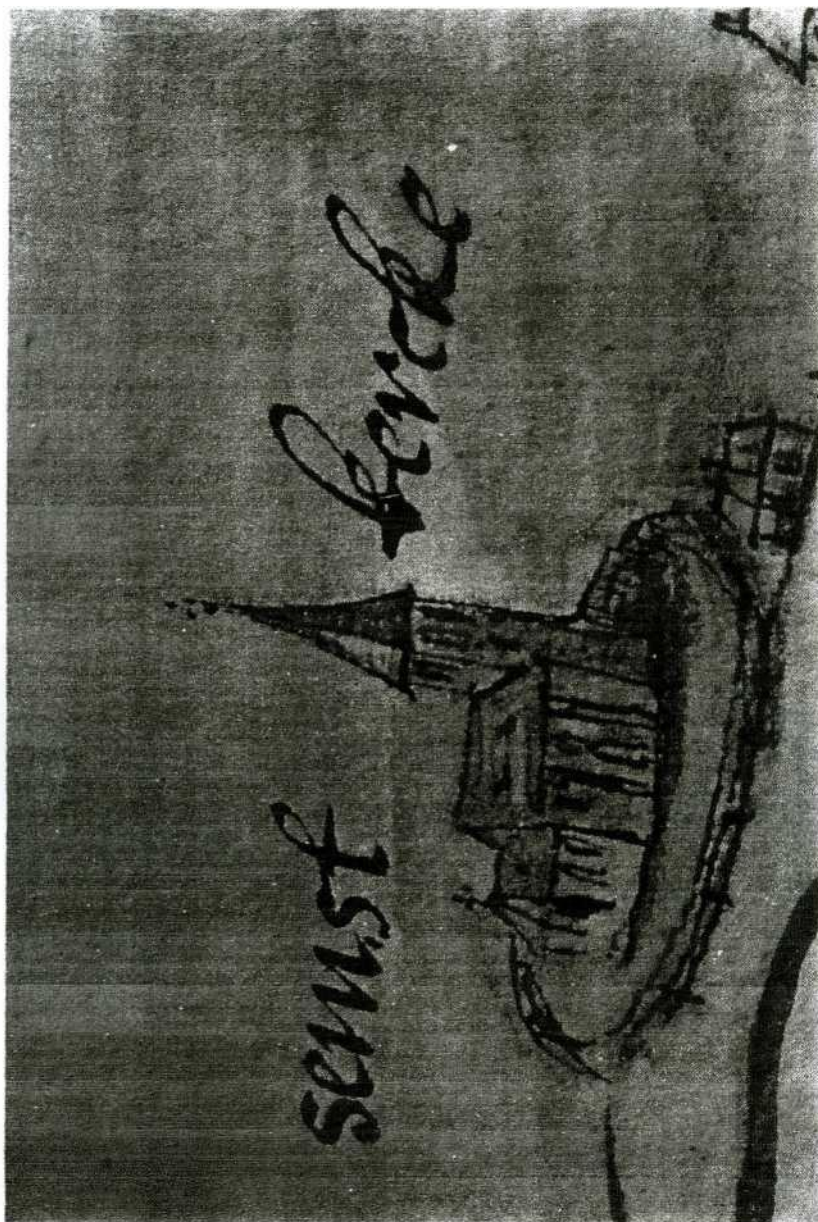
Uit het geheel van deze oorkonden kunnen wij het volgende opmaken.

Bisschop Petrus van Clermont schenkt op 14 augustus 1361 het personaat Zemst met al wat er toebehoort aan de Kerkfabriek van zijn kathedraal opdat het een waardige tempel Gods zou zijn, daar de inkomsten van de *Fabrica* zo gering waren dat men onmogelijk de nodige herstellingen kon uitvoeren (*pro reparatione et refectiōe die te ecclesie*). Dit geschiedde na raadpleging van de *viri jurisprudentes* van het O.-L.- Vrouwkapittel. Daarom verenigde hij (*junximus*) het personaat, *fructus, redditus, emolumenta et proventus quoscumque et qmndocumque pertinentia prefate ecclesie*» aan vn. Kerkfabriek ; er aan toevoegend «*personatus de Zempse ad nostram collationem, provisionem et patro- natum liberam spectans*». De Kerkfabriek zal moeten instaan bij het openvallen van de bediening om er steeds een waardige priester aan te stellen.

Hierop voortgaande werd later altijd staande gehouden dat het er om een *incorporatio plena* ging, d.i. het personaat werd met have en goed én de bediening volledig overgedragen aan de Kerkfabriek. Meteen kwamen én personaat én patronaat in één hand, die er alle inkom-

(33) RAB.KA., nrs. 5820, 16625, 16626, 16651.

(34) «*Actum et datum in Castello nostro Cameracensi.*»

Zemst.
De kerk op bet einde van de 16e eeuw.
Caerte vanden Steenwech, RAB., KP., nr. 286.

sten kon optrekken en er alle rechten bezat, zodat de bedienaar uit de hand van de Kerkfabriek moest leven en door haar kon aan- en afgesteld worden naar believen. Offer, tienden, gronden, cijnsen of welke inkomsten ook moesten afgedragen worden aan de Kerkfabriek. De pastoor leefde alleen van een competentie of ditgene wat zij hem toekende. Alles vormt één geheel.

Om dit te kunnen doen moest de bisschop dus over het ganse personaatsbezit beschikken. Om die reden menen wij dat Zemst werkelijk en altijd een bisschoppelijke Eigenkerk is geweest. Het ging er trouwens niet alleen om Zemst, maar ook om al de er bijhorende kerken, zoals later uit alle akten blijkt.

Met de *incorporatia plena* of *unio* door en aan de Kerkfabriek ging het Kapittel niet akkoord. Het beweerde eerstens dat het slechts ging om een tijdelijke aanhechting ter gelegenheid van de dringende herstellingswerken van de kathedraal en dat de benoeming van de personae toekwam aan het kapittel.

Ondertussen hadden de Kerkmeesters van de kathedraal reeds een beneficiant-persona aangesteld en dit bracht heel wat verwikkelingen mede. Aldus kwam het tot een proces tussen beide instanties. Vandaar de dagvaardiging van het kapittel voor de pauselijke Curie, te Avignon zetelend op dat ogenblik (15 maart 1368).

De zaken sleepten aan tot in 1371-72. Er waren verscheidene pauselijke bullen nodig om de zaak te beslechten : één van 20 november 1371 ; één van 11 juni 1372 en een derde van na 13 september van hetzelfde jaar ; dit alles op verzoek van bisschop Geraard, de opvolger van Pierre de Clermont, na kennisgeving van een proclamatie van het kapittel van Kamerijk ingevolge een pauselijke beslissing.

Stippen wij terloops aan dat paus Gregorius XI destijds kanunnik was van het kapittel te Kamerijk en hierdoor zekere banden had met het kapittel.

Ten slotte kwamen de partijen samen te Zemst zelf in bijzijn van heel wat volk en getuigen, waar kennis werd gegeven van een proclamatie van het kapittel van Kamerijk ingevolge een pauselijke beslissing. De handelingen werden geacteerd voor notaris. Vooraf werd en plechtige mis gecelebreerd. Waren daar aanwezig *Johannes t Serclaes*, aartsdiaken van Kamerijk in Brabant ; *Magister Henricus de Arena*, kanunnik namens het Kamerijks kapittel ; *Johannes de Coelhem*, *curatus ejusdem ecclesie parochialis de Zempse*; *Henricus van der Heyden*, schepene van Zemst ; *Johannes de Lint*, *provisor Fabrice Cameracensis* namens de Kerkfabriek ; *Gerardus de Fridelghem*, *armiger Willelmi bastardi de Willebroeck*; *Johannes dictus Drossate*, waarschijnlijk de drossaard van Grimbergen als vertegenwoordiger van de heren van Grimbergen ; *et pluribus aliis parochianis dicte ville et ecclesie de Ze/npse*.

Aan al deze getuigen werd de *procuratio* met het zegel van het Kamerijks kapittel getoond, hen voorgelegd door *Magister Petrus de Spina*, *presbyter Attrebatensis*, door het kapittel aangesteld als hun no-

taris. Noteren wij vooraf de aanwezigheid van alle mogelijke rechtspersonen van dichtbij en ver betrokken bij de zaak. Zij onderlijnt het plechtig karakter.

De procuratio van het kapittel hield het volgende in : de proost, deken en het kapittel verklaren dat paus Gregorius XI beslist had de *unio* of *incorporatio plena* van het personaat Zemst aan de Kerkfabriek van Kamerijk werd verbroken en dat voortaan het kapittel in de *possessie) corporalis et realis* van het personaat werd gesteld ; hetgeen betekende dat het kapittel de aanstelling van de bedienaar verkreeg. Daartegenover bleven de *fructus, emolumenta et proventus* aan de Kerkfabriek,

Hierop replekeerden *Johannes Daele, clericus Tornacensis* en *Jo- hannes de Pirulbes, clericus Cameracensis* dat ze beide «*in dicto perso- natu se jus habere*» krachtens hun beneficie, hen begeven door de Kerkfabriek.

Ingevolge het verbreken van de *unio* door de paus verzaakte eerst *Johannes Daele* aan zijn aandeel in het personaat ; hetgeen reeds voordien was geschied in handen van een kardinaal te Rome. *Franciscus de Pirulbes* volgde nadien het voorbeeld.

Hierop werd het personaat vacant verklaard en kon de aangewezen procedure ten voordele van het kapittel worden gevolgd. Het kapittel stelde onmiddellijk een nieuwe persona voor, terwijl de Kerkfabriek in het definitief bezit van haar goederen en inkomsten werd gesteld.

Wij vernemen ook dat de Kerkfabriek aan de bedienaar de *obla- tiones* van het personaat als competentie toestond.

Als bijkomende getuigen ondertekenden eveneens : *Theodoricus de Ganda, curatus parochialis de Ossele*; *Henricus de Lies, curatus de Epeghem* ; *Gosuinus dictus van der Bracken* ; *Franco de Loembeke, notarius*.

Hiermede was de zaak van de baan. Het kapittel stelde voortaan de persona aan en de Kerkfabriek erfde de goederen en inkomsten, waarvan wij verscheidene lijsten uit latere jaren bezitten.

Alhoewel deze zaak enigszins buiten het gestelde tijdschema valt, toch hebben wij gemeend deze oorkonden te moeten geven. Zij zijn de enige getuigenissen omtrent de verwickelingen, die een personaat medebrachten. Hetgeen geldt voor de 14e eeuw, geldt, gelet op het traditionalisme van alle personen, voorzeker ook voor de 12e-13e eeuw. Het Eigenkerkwezen leefde nog ongestoord voort in de 14e eeuw. Men kon een personaat nog altijd verdelen volgens de bronnen van inkomsten. Men kon het begeven aan *clerici* uit verscheidene bisdommen afkomstig. Ook de plechtigheden, waarmee zulke personaatszaken werden omringd zijn interessant.

Is Zemst een enig gekend voorbeeld, hoeveel zijn er ons onbekend, daar al het desbetreffende archief verloren ging door het privaat karakter van de personaten ?

111'.T PERSONAATSBEZIT

Onmiddellijk valt het op in de bewaard gebleven stukken, dat het om een eenheid gaat, die Zemst en al de andere delen, Eppegem, Weerde en Kapelle-op-de-Bos, Heffen-Heindonk ter zijde gelaten, als permanente afhankelijkheden van één blok omvatte.

Wij bezitten hiervan drie teksten uit verscheidene perioden, die niettegenstaande het tijdsverschil op hetzelfde neerkomen, zodat men de wederkerigheid kan inroepen. Hetgeen nog geldig was in de 17e eeuw, na een tijdsverschil van twee eeuwen, kan ook geldig zijn voor twee eeuwen voordien, vooral wanneer wij rekening houden met de grote verliezen, die de kerkelijke instellingen aan bezittingen verloren tijdens de Godsdienststroeibelen van de 16e eeuw. Hierbij moet rekening gehouden worden met het traditionalisme van de personaten.

Het bijzonderste stuk is de schepenbrief van Zemst van 1449, waarin de schepenen een getuigschrift geven van de bezittingen van het personaat, die volgens de regeling van 1371-1372 aan de Kerkfabriek van Kamerijk toebehoorden (35). Een tweede inventaris dagtekent van rond 1500 met als titel : «*Sequentia terrae arabiles, prata, decimae et emolumenta, que Fabrica Cameracensis habet et possidet in parochiis de Eppegem, Werda, Zempsa, Capelle op den Bosch et Heffen*» (36). Een derde inventaris dagtekent van 1611 met als titel: «*Declaratie van goeden van het kapittel van Kamerijk*» (37).

Wij geven de inventaris volgens de schepenbrief van 1449, die in alle latere procesbundels als bewijsmateriaal geldt. De brief gaat uit van de twee voornaamste schepenbanken van Zemst : de «*scepenen ons genedichen heren den hertoge van Brabant in Zempse*» en «*wij scepenen heren fans van Vilain, riddere, here tot Zempse*». Hij steunt op gegevens van «*immemorabele tijden*».

1. Het Personaatsbezit te Zemst

1. De Gronden.

1. Onder Zemst bezat het personaat volgende landen en beemden.
- 2[^] dw. lant metten gronde alsoet geleghen es biden hove TER LINT.
- Item 4 bunder lant geleghen opte BONTELE LOO.
- Item $\frac{1}{2}$ bunder weymes lants opt KERCKEVELT neven d erve der heeren van Zellaert ende den heylighen Gheest van Sempsa metten eynde commende tseghen t KERCKOVE.
- Item Y% bunder brouclants geleghen aende VOERBROUCK neven de heeren van Zellaert.
- Item 1 dw. brouclants geleghen te OVERLAKE aen die Zenne.
- Item bunder bempts geleghen neven d erve des Gasthuys van Sinte Pieters tot Mechelen.

(35) RAB.KA., nrs. 5820, 16624, 16626, 16651. — De pauselijke bullen werden uitgegeven door A. MIRAEUS, Opera diplomatica, dl. IV, blz. 55 en 423.

(36) Idem, nr. 16492.

(37) Idem, nr. 16626.

- *hem 3 clw. eusels l ynden des voirs. beemts aen die EERDEN- STRAETE.*
- *Item 3 dw. brouclants geleghen opte Zenne, geheeten des SCAF-FENSFIAM, daer die Zenne om gael.*

Al dit land is vrij van tienden.

Wanneer wij samentellen bekomen wij 8 bunder en dw., hetgeen overeenkomt met twee derden van een mansus, verdeeld in drie grote blokken (38), alle gelegen in zelfde sectie, waar het akkerland zich bevond. Deze drieledigheid stemt overeen met de klassieke drieledigheid van het landbouwbeleid in de middeleeuwen. Dit is een eerste lidteken van de ouderdom.

Een tweede vooral belangrijk litteken is de ligging «*tseghe t Kerckove*» of «*tenant a la muraille de l'Eglise*» met daarbij het H. Geestland van Zemst. Wanneer wij weten dat dit laatste omtrent 4 bunder groot is geweest, dan bekomen wij alles samen 12 bunder of de mansus, bepaald als dotatiegoed van een kerk.

Een derde vaststelling, aan de tweede vast te knopen, is dat wij nog heden in het kadaster, deze mansus terugvinden in het rechthoekig blok van 12 bunder, dat vertrekt van aan de kerk en gekend staat als *Kerkveld* en afgebakend wordt door veldwegen langs alle zijden. Het kadaster van de 19e eeuw is dus nog altijd van belang om oude toestanden te achterhalen.

Deze vaststelling is uiterst merkwaardig en brengt ons meteen tot de oorspronkelijke toestand, onveranderd gebleven doorheen de eeuwen. Juist zoals te Sint-Martens-Bodegem bleef ook hier het personaatsgoed bewaard. Dit moet op rekening worden geschreven van het persoonlijk karakter van elk personaatsgoed. Voor de eerste keer krijgen wij hier nader inzicht in het personaat, dat werkelijk een privébezit is geweest, bewaard gebleven dank zij zijn eigen karakter.

Dit is een vaststelling die voor alle personaten moet worden onthouden. Deze gronden waren tevens vrij van tienden, zoals elders.

Een tweede hoofdbestanddeel van het personaatsbezit waren de *broeklanden*, te Zemst een ander hoofdelement, waarop wij niet genoeg de nadruk kunnen leggen.

Ook deze lagen verspreid over gans het broekland, waardoor ze eveneens moeten worden ingeschakeld in het klassiek middeleeuws landbouwbedrijf.

Samengeteld bekomen wij 5 bunder en 3 dw. of een halve mansus, hetgeen nogmaals overeenstemt met de vereisten van het dotatiegoed : de helft beemden tegenover de landbouwgrond.

- (38) De opgave van rond 1500 en 1611 is : 4 bunder te *Bauterloo* ; 3/4 bunder nabij *Linterpoorten* ; 14 dw. achter de kerk van Zemst, «*tenant à la Muraille de l'Eglise*»; met de tweede en vierde zijde naast het H. Geestland van Zemst.

2. Naast het grondbezit hebben wij de TIENDEN. Hier vinden wij eveneens de klassieke indeling in drie terug.

«*Item voirt alle die thienden van den voirs. prockie, die deilt men alle faer in drien ; dat is te weten dat een derden deel van drien hoort toe heer Jan Vylain, riddere voirs. ende dat ander derdendeel beboert toe Anthonis die Wyfele, ende dat derdendeel hoert toe der Fahrycken van Camerycken ende in dat derden deel trect die prochiaen van Sempsa den derden schoef.*

Item een block geheeten t SELLAER (alias geheten de Vollaer), ghelegen in die voirs. prochie, waerinne hebben die heeren van Camc- rycken ende die prochiaen van Zempsa die thiende half ende half.»

Item dat veldeken, geheeten WORMELAER, waarvan de abdij van Sint-Bernards op de Schelde, de abdij van ter Kameren en de Kerkfabriek van Kamerijk elk een derde hadden.

De Vleestienden en de offeranden werden verdeeld voor twee derden onder de Kerkfabriek van Kamerijk en één derde onder de parochiaan.

De novale tienden hoorden alleen aan de pastoor.

Wat hieruit afleiden?

Twee derden hoorden aan leken, een derde aan de persona - het negende deel van de pastoor telt niet mede, daar het als competentie vanwege de persona geldt. Het is een klassiek geval, dat wij trouwens in al de andere vroeger onderhorige parochiën van Zemst terugvinden. Het personaatsdeel bleef ongeschonden bewaard. De twee andere delen werden door de plaatselijke rechtspersonen ingepalmd; hier de vertegenwoordigers van de Berthouts en de hertogen.

Het *Sellaer-* of *Vollaerblock* en de *Wormelaer* vormen twee afzonderlijke tiendegebieden, hetgeen wijst op een wijkindeling sinds de oudste tijden.

Het *Sellaerblock* is een geval apart wegens zijn ligging. Later wordt het geïdentificeerd met het *Groot Venne*, sectie F van het kadaster, een open plaats naast de *Colintebossen*. De *Venne-Vollaer*, één vroeg ontgonnen landgedeelte, waar het *hof te Loxem*, een heemtopo- niem, en het *Aasteen* naar oude kultuurgronden verwijzen. Omwille an de afgezonderde ligging werd de wijk afzonderlijk genoteerd. Bovendien, zeer waarschijnlijk ontstaan als *novale tienden* te midden van het bosgedeelte, gaf ze aanleiding tot een verdeling half en half onder de persona en de pastoor, zoals dit over het algemeen het geval is met novale tienden, later gerekend bij de oude.

Het *Wormelaarveld* heeft eveneens een afzonderlijke bestemming gekend, waarschijnlijk om reden van een latere ontginning dan de oudere tienden. Opvallend zijn de twee blokken *laergebieden*. Hier werden twee derden ingepalmd door leken, de heren van Grimbergen, die ze in de 13e eeuw vermaakten aan de abdijen van ter Kameren en Sint-Bernards.

Wij hebben een algemene indruk dat vooral de Berthouts de inpalmers van de tienden zijn geweest. Dit moet vóór de 12e eeuw gebeurd zijn, daar dit nadien niet meer mogelijk was. Zemst heeft dan ook zoals andere parochiën, de laïsizing ondergaan. Het personaats- deel heeft echter weerstaan en heeft zelfs zijn tiendevrije landen behouden.

Zoals wij verder zullen zien waren de Novale tienden van Zemst voor de bedienaar essentieel voor zijn onderhoud. Alle bossen en broeken vielen hieronder en deze vormden de twee derden van geheel Zemst. Merkwaardig is dat de beemden ook onder de Novale tienden werden gerekend, waar ze elders bij de oude tienden werden geteld, gelet op hun inkomen waarde. O.i. is dit een gevolg van de oudste compe- tentie-indeling.

2. Het Personaatsbezit te Eppegem.

«Binnen der procchien van Eppingham soe deilt men alle die thien- den vander procchien in drien, ende dat een derde deel hoert toe Janne Vylain metten clooster van Grimberghen ende dat ander derde deel hoert toe dat clooster van ter Cameren ende die van Quaderibbe ende den heren van Zellaer ende dat ander derden deel hoert toe den heren van Camerijcke ende in dat derden deel heeft den prochiaen van Eppingham den derden schoef, ende van de Vleesthienden ende offerande die Fabrycke van Camericke die twee delen ende den prochiaen van Eppingham dat ander deel.»

Aan gronden heeft de persona niets. Dit is ook het geval te Weerde en Kapelle-op-de-Bos. Zulks moet o.i. verklaard worden door een ontstaan op een andere basis, nl. als dochterkerken die wel hun eigen dotatiegoed verkregen, maar waarin de persona van Zemst geen aandeel kon opeisen, daar zij reeds haar geconstitueerd deel bezat. Dit dotatiegoed was derhalve eigen aan elke dochterkerk. Dit was algemeen geldend in alle moederkerken.

De tienden behoorden daartegenover van ouds aan het geheel van de moederkerk.

Hier stellen wij te Eppegem een analoge verdeling en latere verkaveling vast, gelijk aan deze van Zemst. Ook hier kwamen twee derden in handen van leken en wel dezelfde van de moederparochie. Wij ontmoeten er eveneens de *van Vylain*, die in de 13e eeuw moesten delen met de abdij Grimbergen ingevolge de overdracht van een deel van de tienden van de Grimbergen - Aa's aan de abdij Grimbergen. Al wat de Vylain's in de 14e eeuw bezaten kwam eveneens van de Aa's.

Het ander deel van de abdij ter Kameren kwam in de 13e eeuw van de Aa's voort (39). Dit van *Quaederebbe* (heren van Kwerks) was eveneens een leen van de heren van Grimbergen en moet vergeleken worden met het deel van de *Wisele's* te Zemst.

Het laatste derde hoorde zoals te Zemst aan het personaat. Hier

(39) Zie hierover meer onder Eppegem.

had het kapittel vererfd in plaats van de Kerkfabriek. De pastoor had er zijn derde deel in als competentie.

De verdeling van de Vleestienden, de *Novalia* en de offeranden was dezelfde van Zemst.

Het besluit ligt voor de hand. Op stuk van de tienden was de toestand identiek dezelfde als van de moederparochie.

Later vielen de tienden te Eppegem uiteen onder diverse instellingen ; alleen Kamerijk en de pastoor behielden hun deel (40).

3. *Het Personaatsbezit te Weerde.*

Hier was de verdeling van de tienden dezelfde als te Zemst en Eppegem : twee derden aan de kanunniken van Zellaar door vererving van de grote Arnoud van Zellaar, stichter van de nieuwe kanunniken van het kapittel te Mechelen en groot-grondbezitter in West-Brabant, rond 1250. Van waar deze dit groot grond- en tiendebezit had weten wij niet. De nabijheid van Mechelen heeft hier zeker gespeeld.

Op al dat heylant binnen der prochien van Weerde deylen die Fabrycke van Kamerijcke ende den prochiaen half ende half.

Het gaat hier om novale tienden met eenzelfde indeling als te Zemst in de wijken *Sellaar-Vollaer* : de Kerkfabriek de helft en de pastoor de andere helft.

Dit gold ook voor de Vleestienden en de offeranden, waarvan de Kerkfabriek de twee derden had en de pastoor de rest.

Om te besluiten zeggen de schepenen van Zemst: «*Voorts es te wetene dat men in de voirs. prochien gheeft de thienden van tarwe, rogge, gbeerste, evene, boenen, vitsen, erwten, vlas, lammeren, gans- kiecken, eendenen ende byen.*

Deze tekst is het bewijs van de eenvormigheid van alle tienden in de drie parochiën,

4. *Het Personaatsbezit te Kapelle-op-den-Bos.*

«*Item in het naevolgende cleyn dorpken, geheeten Capellen op den bosch deylen die Fabrycke van Camerycke ende den prochiaen half ende half alle die thienden, oude ende nieuwe ende die Vleeschthiende end'e die Offerande.*

1. Een meer afdoende bewijs konden de schepenen van Zemst ons niet geven in de 15e eeuw van de jonge oorsprong van Kapelle- op-den-Bos. Zij spreken er zonderling genoeg nog over «*een cleyn dorpken*» als eeuwen voordien alsof ze hun tekst getrokken hadden uit een handschrift uit de 12e-13e eeuw, terwijl ze goed wisten in 1449 dat Kapelle-op-den-Bos een Vrijheid en een Meierij was, waartoe ze zelf behoorden. Wij ontgaan niet aan die indruk : zij hebben eenvoudig het gehele document gekopieerd uit veel oudere geschriften, zoals wij vanaf het begin hebben laten opmerken.

2. Wat betreft het geheel van de tienden gaat het hier zonder enige twijfel mogelijk oorspronkelijk om novale tienden, waarvan reeds

(40) Zie Eppegem: de tienden.

lang een deel was omgezet in oude tienden, maar deze leefden voort onder het oude regiem. Kapelle is hiervan een typisch voorbeeld.

De verdeling half en half stemt volkomen overeen met de indeling van de novale tienden te Zemst, Eppegem en Weerde.

3. Noteren wij hierbij dat de tekst een duidelijke rangorde volgt: 1. Zemst; 2. Eppegem; 3. Weerde; 4. Kapelle-op-den-Bos. Dit is zeker de rangorde van ontstaan en belangrijkheid (41).

5. *Het Personaatsbezit te Heindonk.*

«Item naevolgende een gekuchte, gheheyten Heyendonck, daer heeft mynvroutwe van Rumpst die twee deelen vander thienden endie Fabrycke van Camerycke dat derden deel van coeren ende hoye.

Voert meer soo leggen op Heyendonck stucken, daer die Fabrycke van Kamerycke heeft den xxxe schoef van thienden van coerne ende hoye. Ende daer deylt mynvroutwe van Rumpst niet in.

Hiernaevolgende die Vleschthienden van Heyendonck voirs., die heeft die Fabrycke van Camerycke alle ene».

Alhoewel *Heyendonck*, zoals de naam zegt *hei* en *donk*, oorspronkelijk een analoge oorsprong heeft gehad als te Kapelle-op-den-Bos, toch is de verdeling van de tienden er dezelfde als te Zemst, Eppegem en Weerde : twee derden aan de plaatselijke heren, hier de oudere tak van de Berthouts, de Perweis-Vianden, heren van het nabije Land van Rumst over de Rupel ; een derde voor de Kerkfabriek. Nogmaals vinden wij de heren van Grimbergen terug als bezitters-inpalmers van de twee derden van de tienden, die hier alleen bestaan uit koren en hooi, de enige producten van dit sompige land, maar toch onder de oude tienden gerekend.

Van Heindonk weten wij dat het tot 1603 werd bediend door de pastoor van Zemst zelf en dat deze zich hierover bekloeg gezien de meer dan twee uur verre afstand. De tekst zelf spreekt van *«een gekuchte»*. De toestand is dus duidelijk: nog altijd een afhankelijkheid van de moederparochie met eenzelfde rechtsgebied en personaatsin- ling. Heindonk is het laatste litteken van de moederparochie.

6. *Het Personaatsbezit te Heffen.*

«Item naevolgt binnen der prochien van Heffene soe heeft men jairlicx thien scellinck ende 2 penninck brabant» (1449).

«Item in parochia de Heffene in certis bonis habet Fabrica Cameracensis decimas pro quibus consuevit habere 2 petros.» (Declaratie van goederen van rond 1500).

«Item au village de Heffen pres de Malines où la Fabrique avait une dime, qui donnait par ans trois Frenches une fois, dont il y a eu proces et la liquidation n'en a été faite avec le chapitre de Saint-Rombaut d Malines. Je devrais écrire au chapitre de Cambrai pour liquidation de cette affaire. Il parait que la Fabrique de Cambray y a quelque

(41) In de laatst gekende declaratie van goederen van de Kerkfabriek van 1611 komt Kapelle-op-den-Bos niet meer voor. Al de andere wel. Kapelle was alsdan zijn eigen weg gegaan ingevolge de bediening door de abdij Grimbergen.

droit. J'ai demandé de vendre son droit pour des rentes». (Declaratie van goederen van 1611).

Dit zijn de teksten.

Duidelijk is : 1° dat vn. tienden worden ondergebracht onder hetzelfde personaat en wel dit van Zemst; 2° dat het om dezelfde persona en hetzelfde personaatsbezit gaat. Wij weten enerzijds dat Heffen in de bisschoppelijke taxatielijsten van de 14e-15e eeuw als een afzonderlijk personaat, niet horend bij de persona van Zemst, wordt opgetekend. Maar anderzijds is de persona nog altijd de *dominus Episcopus* of hetzelfde hoofd van Zemst. Ten derde heeft de Kerkfabriek er nog altijd zijn deel in de tienden.

Aldus staat Heffen tegelijk buiten en binnen hetzelfde personaat.

Wanneer wij bovendien weten dat hier ook twee derden in vreemde handen kwamen, nl. van de oude kanunniken van de Notgerstichting van het Sint-Romboutskapittel te Mechelen en andere delen nog in het bezit waren van de Berthouts in 1188 — *Walterus Berthold* van Mechelen en *Gerardus et Arnoldus domini de Grimbergis*, die het zesde deel van de tiende van Heffen aan de abdij Grimbergen schonken (42) — en van Arnoud van Zellaar, die in 1259 «*decimam quam habeo in Hefna*» aan het Sint-Romboutskapittel schonk (43) ; dan komen wij tot eenzelfde indeling als te Zemst, Eppegem en Weerde.

Hierop steunend met de nadruk op het nog horen van het deel van de Kerkfabriek tot het personaat Zemst en rekening houdend dat het gehucht Heindonk boven Heffen gelegen, nog altijd tot Zemst behoorde, besluiten wij tot een oorspronkelijk zelfde geheel. Het is echter reeds vroeg zijn eigen weg opgegaan wegens zijn gunstige ligging aan een Zenneovergang en het behoren van een helft tot het Luiks-Mechels gebied. Maar alle littekens heeft het niet kunnen uitwissen : de *dominus Episcopus* als persona en zijn opvolger in diens resterend bezit, de Kerkfabriek van Kamerijk, beide tegelijk persona van Zemst.

Uit het geheel van onze vaststellingen komt steeds de oorspronkelijke eenheid van het gebied Zemst naar voor. Wij kunnen de littekens niet wegcijferen.

Het verder Verloop

Gingen al de onderhorige parochiën reeds vroeg hun eigen weg en bleven ze met de moederparochie nog alleen verbonden door de persona van Zemst en bezitten wij over deze ontwikkeling geen nadere gegevens, dan resten ons toch over deze periode de gegevens, ons verstrekt door de tienden. Deze zijn belangrijk genoeg om een zekere evolutie te achterhalen. Zij brengen ons in die tijd van de algemene laicizing van het parochiaal patrimonium in de 10e en 11e eeuw.

Het voorbeeld van Zemst is dit van de vroeger onderhorige parochiën. Wij kunnen als algemene vaststelling formuleren dat in gans het

(42) AG., Cartularium I, f. 18 r.

(43) AA., Archief van. het Sint-Romboutskapittel, Cartularium A, f. 5.

211
 blok Zemst de twee derden van de tienden in leenhanden zijn overgegaan en dat deze parallel lopen met de evolutie van de rechtsmacht en het grondbezit, gedeeld onder de Berthouts en de voorgangers van onze hertogen, de graven van Leuven-Brussel.

Ziehier de vaststellingen te Zemst.

Zoals wij de tiendenverdeling kennen volgens de schepenbrief van 1449 is ze zeer eenvoudig : een derde aan de Vilain's ; een derde aan *Anthonis die Wyfele* en een derde aan de persona. Van de abdij ter Kameren, noch van het Gasthuis van Oliveten is geen spraak. En toch was de eerste er aanwezig sinds 1283. Alsdan verkocht Geraard van Aa, kleinzoon van Oda van Grimbergen, niettegenstaande het protest van het kapittel van Kamerijk, zijn tienden van Zemst aan ter Kameren voor 204 pond, *Actum in atrio sancte Gudile*. Getuigen waren *Henri- cus*, deken aan het kapittel ; *Amelricus*, cantor ; *Sigerus de Male*, *Wal- terus Flamiger* (standaarddrager van Geraard van Aa uit het geslacht van de *de Werde's*) ; *Gosuinus Pulle*, *Johannes de Axpoole*, *W alter us de Palude*, *Henricus filius Ewani*, *Johannes de Laken*, *Johannes Bloc*, alle leenmannen van Geraard van Aa (44). Later was deze tiende bekend als «*Smithiende*» (45).

Door een leenverhef van 1376-77 vernemen wij dat Isaac, zoon van Geraard van Antoing in het bezit kwam van een tiende, landen en cijnzen te Zemst, die aan de hertog behoorden (46). Later kwam dit alles aan Jan Vilain. Langs de zoon Godfried kwam in 1481 vn. tiende aan het Godshuis van Oliveten, door hem gesticht (47). Wanneer wij tot de 13e eeuw opklimmen gaan deze tienden en gronden terug naar Hendrik van Asse (1283), heer van een eigen schepenbank te Zemst, voortgekomen van de Grimbergen-Asse.

Wanneer wij deze zaken voor ogen houden is er ogenschijnlijk iets dat niet klopt met de schepenbrief van 1449. Het derde deel van Kamerijk blijft onbesproken. Het derde deel van de Vilain's vinden wij terug bij het Gasthuis van Oliveten ; maar in dit deel deelde ter Kameren slechts voor een vierde part. Blijft nog het derde van *Anthonis de Wyfele*, steeds in leenhanden gebleven tot aan de Franse Revolutie.

Komt hierbij dat Daniël van Bouchout, heer van Meise, volgens het Leenboek van 1312 te Zemst een tiendegebied bezat (*decimam de Sempse*). Het hoorde tot het goed van de Kastelanij Brussel, die het steeds in leen uitgaf. Onder de leenverheffers worden Anthonis Thoenys vóór 1474 vermeld en later Jacques de Berghes. Zij werden steeds aangezien als leenmannen van de Bouchout's (48).

Aldus zou het derde, in 1449 door de schepenen van Zemst aan *Anthonis die Wyfele* toegeschreven, teruggaan tot de Bouchout's, in tweede instantie aan de kasteleinen van Brussel en in laatste instantie aan de Aa's, de oude kasteleinen.

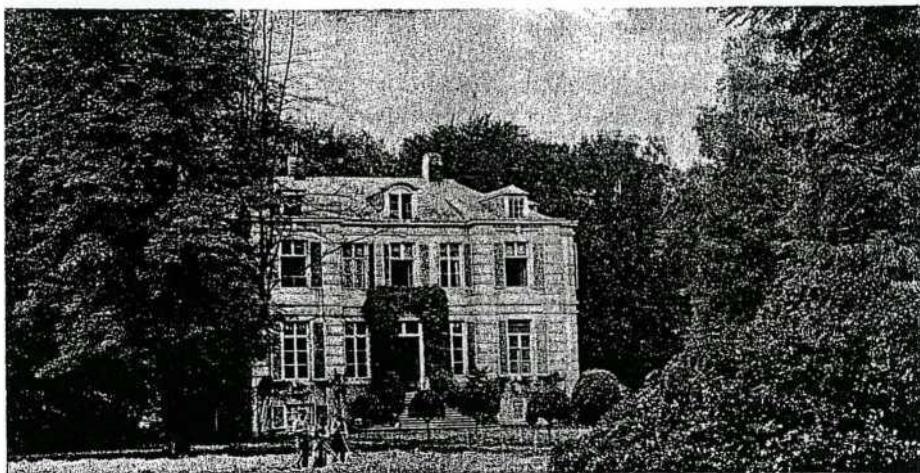
(44) A. WAUTERS, Env., dl. II, blz. 550.

(45) Kon. Bibliotheek, Hands., nr. 13538. Kaartboek van ter Kameren.

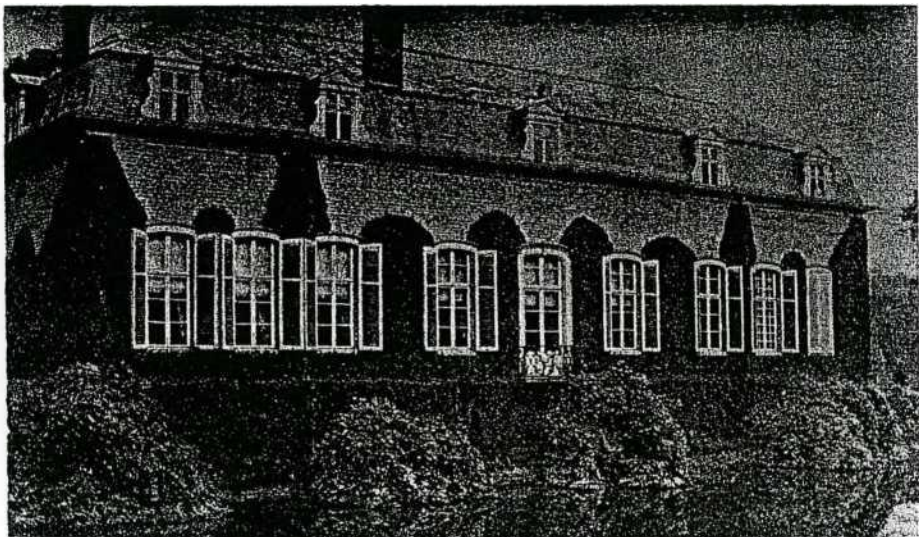
(46) *Idem*, o.c., ibidem.

(47) *Idem*, o.c., dl. II, blz. 550-551.

(48) A. WAUTERS, o.c., dl. II, blz. 281 en 556-557.

Zemst. — Het kasteel Linterpoort rond 1920.

Zemst. — Het kasteel Relegem rond 1920.

Een bevestiging hiervan menen wij te vinden in een tiendebeschrijving van Zemst van 1555, waarin twee heren als bezitters van hetzelfde tierde tleel worden aangegeven, nl. Peeter Rubbens en Anthonis Moens (49) .

Wanneer wij teruggaan naar de toestand, ontstaan ingevolge het laicizeren van de kerken en hun bezit in de 10e-11e eeuw, dan stellen wij vast dat de Berthouts een derde hebben verkregen en de hertogen het andere, terwijl de persona in het bezit bleef van het laatste derde.

Eerst in de 13e eeuw kwamen hiervan gedeelten terug in geestelijke instellingen.

In feite is de verdeling gebeurd zoals met de rechtsmacht en het grondbezit. Kerk en dorp zijn eenzelfde weg opgegaan in de 10e-11e eeuw.

De algemene toestand van de parochie in de 13e eeuw wordt weergegeven door de *taxationes*. Zemst zelf werd getaxeerd voor 30 pond (50) of de waarde van een *ecclesia Integra*, rijkelijk voorzien van inkomsten.

De Bediening

De persona heeft nooit de bediening zelf waargenomen. Hij stelde in zijn plaats een bezoldigd *presbyter mercenarius* aan. Deze bezoldiging, *competentie* of *pars congrua* genoemd, bestond meestal uit een deel van de tienden en de offeranden, fundaties en jaargetijden. Wanneer in de 13e eeuw een nieuw parochiaal patrimonium werd aangelegd, dank zij de vrijgevigheid van de gelovigen, vergrootte het Curegoed aanzienlijk met cijzen en erfrenten. Hiervan profiteerden ook de personaatsbedieners, zodat ze een eigen bezit bekwamen. Wij merken ook te Zemst de evolutie.

Van de 12e-13-eeuwse pastoors kennen wij geen enkele naam. Dit is ook het geval in de andere personaten. Als niet vast aangestelde bedieners kwamen onder hen zelden voorname personen voor. Deze werden dan ook zelden betrokken als getuigen bij de oorkonden.

De oudst gekende pastoor van Zemst kennen wij door het testament van Wouter, *presbyter* van Zemst, die een gift doet aan de zieke priesters van de Sint-Niklaaskerk te Mechelen op 27 oktober 1242 (51).

Van Zemst kennen wij slechts twee personae met naam, nl. *Franciscus Daele*, een *clericus*, dus geen priester, afkomstig van het bisdom Doornik, en *Johannes de Pirulbes*, uit het bisdom Kamerijk. Zij waren beide tegelijk persona van Zemst rond 1371.

Uit dezelfde tijd kennen wij *Johannes de Coelem*, *curatus ecclesie parochialis de Zempse*, getuige in de overdrachtsorkonde van het personaat aan het Kapittel van Kamerijk, dat voortaan de pastoors van

(49) RAB.KA., Charterboek van ter Kameren, nr. 16466. — Later vermeld door A. WAUTERS (o.c., dl. II, blz. 557) in 1610, in het bezit zijnde van de weduwe Antoon Moolens.

150) AHEB., dl. 16, blz. 140.

(51) J. LAENEN, Geschiedenis van Mechelen, blz. 349. A.O.B. Mechelen, O.L.-Vrouw-Gasthuis Oorspronkelijk stuk.

Zemst zal aanstellen (*possessio corporalis et realis*) (13 september 1372). Sinds 1361 was het de Kerkfabriek van Kamerijk geweest ; voordien de bisschop.

De titel, die pastoor *Jan van Coelem*, afkomstig van het *hof te Co-lem* onder Puurs, een zeer voornaam plaatselijk geslacht, voert, geeft duidelijk de evolutie weer. Hij is reeds een vokkaardig pastoor, die reeds een eigen bezit had.

Het Patrimonium

HET CUREGOED

Hierover bezitten wij slechts gegevens uit de 17e eeuw, echter *«getrocken uyt voorgaende»*. Dit Curegoed werd o.i. vooral samengesteld in de loop van de 14e-15e eeuw, zoals in de meeste parochiën. Het was verdeeld in : *erfpachten, jaargetijden* en *tienden*, deze laatste de hoofdbrok.

De Erfpachten

Wij geven de lijst omdat hij enkele interessante oude gegevens inhoudt.

- Het Godtshuys van Sint-Pieter tot Mechelen van een terwenblock aen de *Dambrugghestraete*.
- Het Godtshuys van Oliveten voor t Sondaghsgebot van Govaert Vylain.
- Item van het huys teghenover de lijckdeure geleghen.
- Item van een daegelijcsche misse door Jan de Block, beset op de geheele *hoeve van Boockercke*.
- De Falrycke van Camerycke geeft jaerlycx tot secours van de pastorie van Semp te Kersmisse 16 gl.
- De kerck geeft jaerlijcx een meuken rogge van 1 dw. int *Scettert*.
- Deselve van 1 bunder lant, geleghen voor het *~Eöfter Beeken*.
- Deselve voor 1 dw. gel. inde *Hasselt*.
- Deselve voor den dienst, die den pastoor doet in de *Capelle van t Hammeken*.
- De H. Geest van 1 dw. lant op den *Bauterloo*, waerin de Cure een derde deel heeft.
- Deselve van 1 dw. lant int *Solyt*, waerin de Cure ende de Coster deelen.
- Deselve debet in Quadragesima 50 haringhen. Deselve met Kersmisse een hespe ende te Paschen noch een hespe.
- Item van een dertigsten van Henricus van Battele 13 gl.

Wanneer wij samenvatten stellen wij het volgende vast : 1. De Cure heeft geen enkel eigen bezit-, wanneer zelfs kleine parochiën, maar geen personaat, er wel hadden. Dit bevestigt onze stelling. - 2. Behalve van een paar fundaties komen de erfpachten voort van geestelijke instellingen, die te Zemst grondbezit hadden. Zij dragen dus bij in de bezoldiging, aldus de Godshuizen aan Sint-Pieter en Oliveten van Mechelen, de Kerkfabriek van Kamèrijk, de Kerkfabriek en de H. Geest

van Zemst, beide vanwege drie percelen land. Al deze bijdragen behoren tot de oudste verplichtingen, invoege in een personaat.

Over de jaargetijden bunnan wij allen zeggen dat ze van vrij late datum zijn.

De Curetienden

Alleen de personaatsgronden waren vrij van tienden. De overige gaven tienden, zowel landbouwlonden als beemden en weiden. De verdeling kennen wij : twee derden aan leken, één derde aan de Kerkfabriek en hierin een derde voor de pastoor, in de Manuale's beschreven als *«bet negende deel van alle gemeijne thienden; soo van groen als bout; een derde van de Vleeschtienden»*.

Omtrent het innen van de Houptienden is er altijd heel wat miserie geweest en werden doorheen de eeuwen steeds processen gevoerd. De oorzaak zat in het regelmatig rooien van bossen, het omzetten in land en na een periode weerom in bos. Wij kennen talrijke gevallen te *Loxem*, in het *Vennebosch*, het *Spellemackersbosch*, de *Grooten Holst*, het *Boeckbosch*, enz. De gerooide bossen gaven nieuwe tienden, voordien Houptienden. De zaak diende op de voet te worden gevolgd.

Het Manuale van 1656 geeft hiervan een lange lijst van nieuwe tienden, die alleen aan de Cure toekwamen. Hierdoor kunnen wij de bosrooiingen van de 17e eeuw volgen. Wij geven deze in bijlage om een idee te kunnen vormen van de uitgestrektheid van de vroegere bossen te Zemst (51a).

(51a) Onder Zemst *tol Bossche*: het *Boomgaerken van Linterpoorten* - t geheel *Mestheusel*, 7 dw. - op den *Heultenbroeck* - t geheel *Gastbuyshof* van Me- chelen aen de *Leybeecke* (o.a. het *Bemdeken*, het *Trichblock*, opt *Boisots- block*, geheeten het *Braemblock*, de *Lansenberghstede*, die *Kaerblocken*, het *Walschlant*, tegen t *Cretenborgh*). Summa 10 bunder.

Nog nieuwe thienden: een bogaert, groot 2 dw., aen den *Drieseb*, oost t *Yserenvelt*, suyt het pachthof van Mevrouw van *Blaesvelt*; de gerooyde bosschen, gen. de *Dorens*, 4 bunder; het *Brusseleersbosch*, 10 dw.; den *Grooten* en *Cleijnen Holst*, 3 bunder 6 dw.; den *Spiltbosch*, 1 bunder, den *Grooten Meurter* van ter *Cameren*; item eenen bogaert, daer een huys plach op te staene, geh. den *Broomt*, 1 dw., gerooyde bosschen; den *Kraeckelbergh*,

1 dw.; het bosch van *Olivet*, 7 dw.; bosch gel. int *Huysblock*, 5 dw.; den *Belkensbosch*, 1½ dw.; bosch gen. 't *Verberght*, 6 dw.; item een stuck lant geh. t *Kerckeneussel*, 5 dw., toebehoorende de *Kapelrij* van O.L.Vrouwe tot *Semps*; den *Cretenburgh*, 1 bunder neven t voorgaende; een weyde, 2 dw., naest t pachthof der *Rijcke Claren* van *Brussele*, toebehoorende ter *Cameren*; een weyde bij *Wormelaer*, 2 dw.; een weyde, geh. de *Rijst* bij *Worne- laer*; noch 1 bunder, 6 dw. en nog 6 dw. aldaer; item 4 perceelen weijde op den *Cretenborch*, 4 bunder groot; 7 bunder op den *Bocht* aen die *Leybeecke*;

2 bunder weijde achter *Wouter Govaertshuys*; 5 dw. int *Hans Verheempels- bosch*; gerooyde bosschen: 5 bunder aent *Rollecot* en *Sweversheyde*, 5 dw. den *Cuyten Eyvanck*, den *Begijnenbosch*, 5 dw., plus een daer neven geleghen bosch, samen 5 bunder; den heeren van *Volders Eyvanck*, 3 bunder.

De nieuwe thienden te Laere.

— Den *Aerenbosch*, 6 bunder; een block opt *Cavier* bij t *Steijnen Cruys*, 1 bunder; 1 bunder onder *Smal-Brabant*; den *Wolfsput*, 1 bunder; te *Camren*, 6 dw. en 1 bunder; 3 bunder en ½ bunder omtrent t *Steijnen Cruys*; die stede van *Cristiaen Daems*, groot 2 bunder; op den *Wolfsput* 1 bunder; den *Coolenbosch* 2 bunder; 2 bunder aende *Heuvels* naest t *Meijsenbosch*, het *Dylkensbosch* 4 bunder; de *Vogelheijen* 7 dw.; IV2 dw. in den *Wolfsput*

Noteren wij hierbij dat het centrum van vele boswijken gevormd wordt door een groot hof: het *Gasthuishof* van Mechelen te *ten Bosche*; aldaar vinden wij ook *Cretenborch*, een in de 17e eeuw verdwenen motte; het hof te *Loxem* met ± 24 bunder; het *Spreeuwenhuis*, het *hof* te *Wachtendonck* en het *Bist hof*.

Het is ons ook opgevallen dat de parochiegrenzen zich verder uitstrekken dan de huidige gemeentegrenzen. Aldus lagen b.v. 5 bunder aan de *Rollecoten* te Eppegem; ook met *Wachlendonck* en *Eugelgoni*, duidelijk te onderscheiden van Eggelgom, komen wij buiten Zemst langs de kant van Hombeek. Dit is nog altijd een litteken van het binnendringen van Zemst in andere vroegere afhankelijke parocitiën.

Als tweede voorname partij tienden komen de *broeken* van Zemst voor. Hiervan had de Cure de helft vooraf als novale tienden en deelde voor een negende in de overige.

Zij waren gelegen in: *t Voorste broeck* bij den *Steenwech* naer t Hammeken; - het *Achterste broeck* daerneffens; - *t Ykaert* tegen die *Schommen*; - *t Heyblock*, 2 bunder; - den *Oostbempt*, *twelck gemeyn broeck* is, 4 bunder; - over de novale tienden van het *Vriesenbroeck* werd in 1675 geprocedeerd; - 6 percelen in den *Bist*, *gemeijn broeck*; -

teghenover *t Spreeuwenhuys*; aldaer nog 3 dvv., $\frac{1}{2}$ b. en 2 bunder; 3 dw. aent *t Steijnen Cruys*; een stede 1 dw. aende beecke; 1 stede, 1 dw.; een stede met huys, $\frac{1}{2}$ dw.; een stede $\frac{11}{2}$ dw.; een verbrant huys, 1 dw.; de *Nieuwe weijde*, geroyd bosch, 15 dw.

Nog Novale thiende te Laere.

De geroyde *Vennebosschen*, 4 bunder $\frac{3}{2}$ dw., bij den *Eeckeputte*; den *Vekenbogaert*, 10 dw. teghen de *Vuleputten*; die *Veekebosschen*, geroyd 6 stukken van 3 b., 1 b., 3 dw., 1 b., 2 dw.

Novale thiende onder Loxom.

— Het *Huysblock*, daer een pachthof op staet toebehoorende den heere van Marselaer, baron van Perck, groot 13 bunder. - het *Straetenblock* tegen t v. pachthof, 7 bundar. - die *Hoogbe Colynten*, 2 bunder. - 1 bunder bij de *Laerebeemden*, geroyd bosch. - 6 dw. bij die *hoeve van Loxom*, geroyd bosch.

— 5 bunder dwelck *Gemeynte* is, van den graef van Grimberghen. - die stede van Antoon van Leyen, out schepene van Antwerpen, 3 dw., geroyd bosch aen die *Colynten*. - 1 dw. aen die *Laerebeempden*, geroyd bosch. - 30 r. aen die *Leye*. - 1 dw., Vi .bunder geroyd bosch. - 2 bunder neffens *t Spreeuwenhuys*. - Nog geroyde bosschen: $\frac{1}{2}$ bunder, 2 bunder, $\frac{1}{2}$ bunder, 2 bunder, $\frac{1}{2}$ bunder, 9 dw.; herplant daerna.

Nieuwe thienden onder Eggelgom.

— 7 dw., 2 $\frac{1}{2}$ dw., 3 bunder, gen. de *Doenck*, 1 dw. int *Wachtendonckhof*, 2 dw. aen de *Broeckstraete* en *Leybeecke*. - het *Lammereneussel* oft het *Boon- blokken* in de *Hoogstraete*. - een stede inden *Bist* naest den *Gemeijnen Bist*, 6 dw. - $\frac{1}{2}$ bunder geroyd bosch. - 1 dw. op die *Honger Eycke*.

Novale thienden int Dorp.

— $\frac{1}{2}$ bunder bogaert. - $\frac{1}{2}$ bunder tegenover de kercke. - 1 bunder *vrije beempt* aen de Senne. - 2 dw. bogaert aenden *Steenwech* achter t *Casteel*. - 1 dw. daerneffens.

Nieuwe thienden in Eggelgom.

— $\frac{1}{2}$ bunder geroyd bosch.

Nog nieuwe thienden.

— $\frac{1}{2}$ bunder op die *Munninxheyde* aenden *Hultendriesch*, toehoorende de abdiij Grimberghen. - 8 bunder geh. die *Heyde te Laer* teghenover het *Bijl- kensbosch*. - $\frac{1}{2}$ bunder, geh. den *Muysenbosch*, geroyd.

' percelen in clío *Sebommen*, 4 IHinder groot ; - die *Ilovchc/ircls*. 10 cIw- ; • hel *t.ggelgnmrroeck* mei hel *C.leijn bmexken*.

Vuui de | 17/c /vi'wi/rw h;ul de (..ure eveneens de helft vooraf, nl. in de \\\|<• *beemden* van iiei *Voorste broek* aenden *Steenwech*, soverre /enisi jjaet ; item in de *Vrije heem futen* aen de oversijde van de *Steen- ired h* lol aen de grens mei Weerde ; item die *Neer- en Hooghe Achter- broecken* sijn alle vrije bempden ; • iicm hei *Slopbroeck*, geleghen tus- schen hei *KerckreLI* van Semps en hei *Heyvelt* onder Weerde tot die limiete van Eppeghem toe ; - item die vrije broccken hij het *Hammeken* nacst hei *Achterste broeck* ; - item die *Schonnnen*, het *Tijckaertsbroeck*, iiet *Lggelgemhroeck*. het *Clexn brocxken* neffens die *Biest* tot op die grense van Semps.

Dit betekent dat omzeggens alle beemden onder de novale tienden werden gerekend, hetgeen zonderling is vergeleken met elders.

Samenvallend stellen wij vast dat de pastoor als bijzonderste inkomen op de novale tienden moest rekenen. Deze waren vrij belangrijk gezien hun uitgestrektheid over meer dan 700 bunder of de helft van Zemst.

De oude pastorij stond vroeger aan de *Steenweg* en paalde met de hol aan de kerk. Zij was een dagwand groot. Door haar ligging maakte ze deel uit van het oud dotatiegoed of *Kerkvelcl* (52).

De lasten, bezet op de Gure waren alle van zeer late tijd.

2. HET KERKINKOMEN

De gegevens, die wij bezitten, dagtekenen eerst uit de 16e eeuw (53). Zij bestaan hoofdzakelijk uit erfrenten, verhuringen van beemden en landen, ontvangsten van «verdingde rogge» of vrijgekochte inkomsten in natura, van jaargetijden en accidentia, vooral bestaande uit de offeranden.

Het groot veld, het *Kerkveld* genoemd, komt niet in aanmerking, daar het hoofdzakelijk personaatsgoed was. De Kerk bezat er later nog alleen «*een stuxken lant*» en «*een bloxken achter de kereke*».

Wij vermoeden dat de 16e-eeuwse landen en beemden eerst in de 14e-15e eeuw aan de kerk zijn toegekomen door fundaties.

Zij waren gelegen als volgt : - *een bloxken achter de Kereke* ; - een bempdeken inde *Hollake* ; - een stuxken lant achter de Kereke ; - een stuck lam bij de *Linde* ; - 1 bunder lant opt *Cobbenboschvelt* ; - 1 dw. lant inde *Zullerl* ; - een stuck lant aende *Lange Strecke* ; - */? bunder lam over Philippe van Nijvele ; - 1 bunder lant van Marten Smis- saerts ; - 3 dw. lant, beset door de H. Geest van Sinte-Catharina ; - j.-? bunder aen de *Caerheeckc* ; - een hempt inden *Biest* ; - een bempdeken van 3 dw. achter *Roelantshoj* : - 1 dw. op den *Hussel*.

i *52) In 1637 en 1683 werd ze vergroot. In 1711 werd een muur gebouwd langs de Steenweg.
i Vii KAB.KA., nr. 16623, anno 1573.

De Erfrenten waren vooral bezet op huizen te *Laere*, inde *Plaetse*, de *Breestraete* en aen de *kerck.e* ; 6 gulden werden geheven *opt Corpus van den dorpe*. Evenals voor de Cure moesten ook de Godshuizen, die gronden en tienden hadden te Zemst, bijgedragen voor de Kerk, nl. ter Kameren, Oliveten en Sint-Pieters van Mechelen en de Sint-Bernardsab- dijk.

De «*verdinghde rogge*» kwam voort van «*kerckenlande onder Eppeghem*» en «*het kerckendeel in den Solyt*». Deze kerklanden kunnen wel ouder zijn.

De accidentia kwamen vooral voort van de offerande van boter, vlas, *wilgegeerden*, de offer op de vier grote feestdagen, op Goede Vrijdag en Witte Donderdag, op de Grote en Kleine Kermisdagen en het aandeel in de offer van het *Hammeken*.

Verder had de kerk haar deel in de *besette jaergetijden*, zeer talrijk genoteerd sinds de 14e eeuw.

De lasten zijn van een late tijd.

Slotsom. De Kerk bevond zich o.i. in dezelfde toestand als de Cure tegenover de persona ; met dit verschil dat zij geen aandeel had in de tienden. Haar patrimonium dagteekt vooral uit de 14e-15e eeuw.

Door de unie van de Kapelanij van O.-L.-Vrouw in de 16e eeuw vermeerderde haar inkomen.

3. HET H. GEESTGOED

Hierover bezitten wij weinig gegevens. Wij weten alleen door het personaatsgoed dat de Armentafel in de 14e eeuw nog een groot deel van haar dotatiegoed had behouden. Dit leiden wij af uit de ligging ervan naast het personaatsgoed, waaraan het aan twee zijden paalde en — 4 bunder bedroeg. Ook een ander deel paalde aan het personaatsgoed te *Bontelo*.

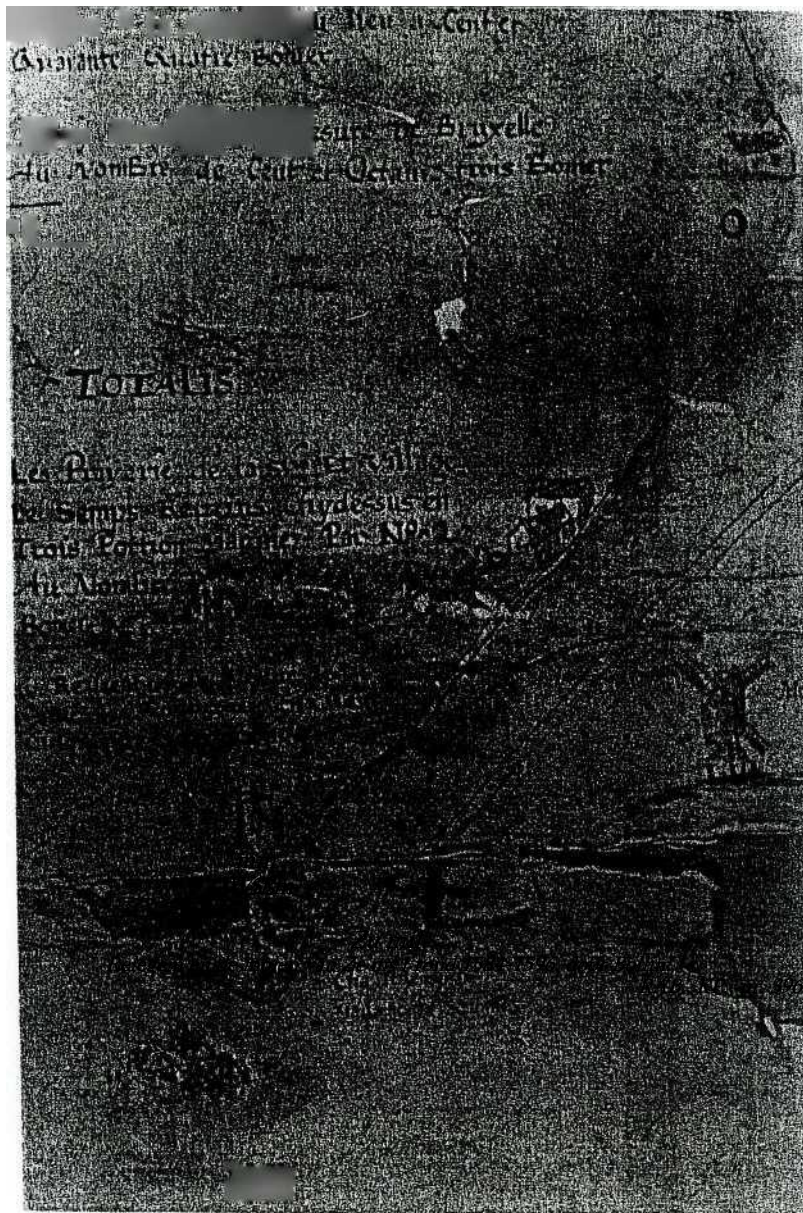
4. DE KAPELANIJ VAN O.-L.-VROUW

Door wie en wanneer ze werd gesticht weten wij niet, maar gelet op haar naam, tegelijk ook *capeilania animarum* genoemd, vermoeden wij dat het een stichting is van na het midden van de 13e eeuw, zoals in de meeste parochiën.

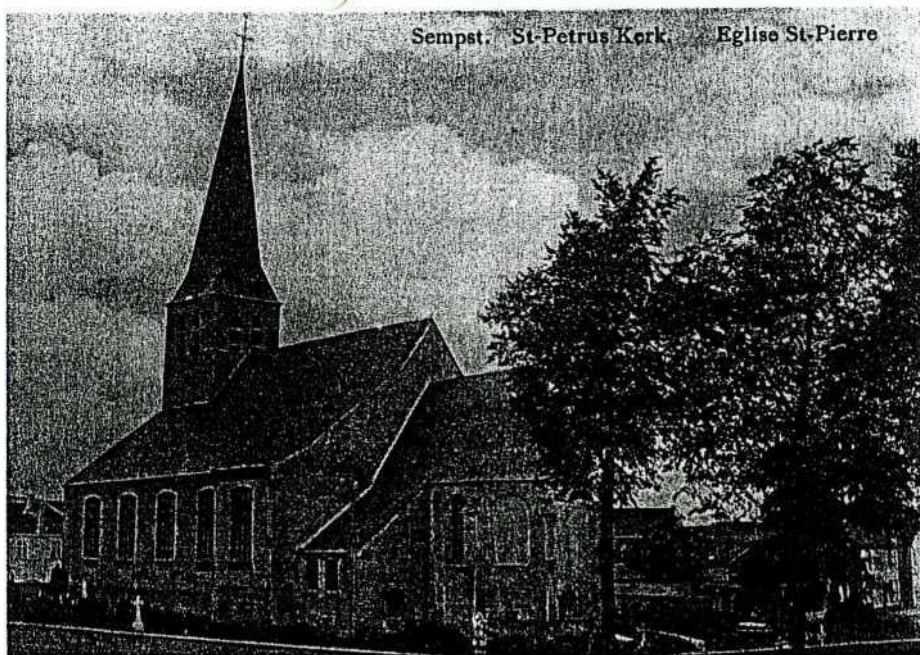
Zij bezat een eigen goed, vooral bestaande uit gronden : J/J bunder land gelegen bij het *Cleijn Veldeken* ; 1½ dw. aan de *Cleempoel* ; een *blokken* en nog twee andere *stuxkens* lant ; nog drie stukken land, niet nader beschreven ; item van t Gasthuis van Eppegem een mudde rogge ; item van de H. Geest van O.-L.-Vrouw te Mechelen. Eén van deze percelen stond in 1656 bekend als het *Kerckeneussel*, 3 dw. groot, toebehoorende de *Kapelrije van O.L. Vrouwe tot Semps* (54).

Al deze gronden werden in huur uitgegeven mits betaling in rogge. Zij behoren o.i. tot het oud dotatiegoed van de kapelanij.

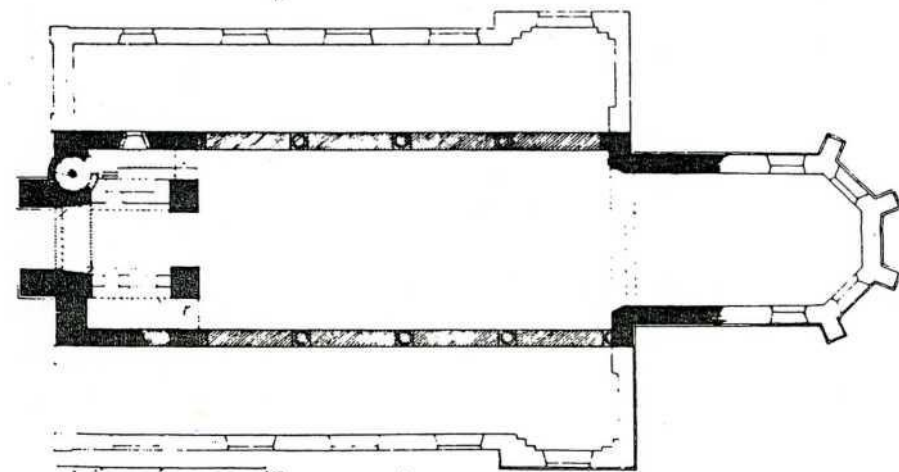
*) ____ .

Sempst. St-Petrus Kerk. Eglise St-Pierre

Zemst. — De kerk rond 1900.

Zemst. — Grondplan van de kerk.

DE KAPEL VAN O.-L.-'VROUW IN HET HAMMEKEN

Aan de Zenneboord op de grens van Zemst en Mechelen staat nog altijd verscholen onder groene linden de witgekalkte bedevaartkapel van O.-L.-Vrouw, in het *Hammeken* geheten naar een *ham* of bocht van de Zenne (55).

Wichmans boekte de legende voor het eerst in zijn *Brabantia Mariana*: «uyt den mond van zekeren religieus, kanonik van het order der Norbertien, als ook van den toenmaligen meyer van Sempse, beyde mannen van hoogen ouderdom en te volle geloofwaardig, de welke verklaerden dat zij die historie menigmaals aldus van hunne ouders hadden hooren verhaelen». Sedertdien werd ze, naar Wichman's lezing, herhaaldelijk gedrukt.

De legende verhaalt het bekende thema van een schip dat vastgelopen was in de rivier en spijs alle pogingen niet losgeraakte.

«Terwijl de bootslieden radeloos rondkeken, bemerkte een hunner tussen het kreupelhout een groene wilg, waarin een Mariabeeldje was opgehangen. Hij nam het er uit en hing het eerbiedig aan een grotere boom en timmerde een dakje boven het beeld om het te beschutten tegen storm. Daarna knielden allen voor het beeldje en smeekten O.-L.-Vrouw om bijstand. En zie, wanneer de schippers weerom aan boord gingen, bemerkten ze dat het vaartuig, zonder enige nieuwe poging, vlot was gekomen, zodat de H. Maagd hen blijkbaar had verhoord. Zij laadden opnieuw hun waren en zetten zonder nog enige hindernis hun reis voort.

Uit het wondere voorval besloten de schippers dat Maria op die plaats wenste vereerd te worden en lieten uit dankbaarheid op die plaats een kapel bouwen.»

Tot hier het verhaal. Zeker is dat de plaats van ouds is gekend als bedevaartoord. Zij heeft zeker iets te maken met de Zennevaart alhier, waar tal van bochten de vaart moeilijk maakten. Op zulke gevaarlijke plaatsen hing men dan ook meermaals een O.-L.-Vrouwbeeldje.

J. Lindemans meent dat op die plaats ook een *voorde* is geweest, waar de oude baan van Brussel-Mechelen doortrok. Wij kunnen dit moeilijk aanvaarden, daar wij hiervan toch sporen in het kadaster moeten terugvinden, zowel onder Zemst als Mechelen. Van een bewoning of

(55) BIBLIOGRAFIE.

- J. VAN DER HAMEYDE, O.-L.-Vrouw in het Hammeken te Zemst, ESB, jg. 12, blz. 19-34.
Historie van O.-L.-Vrouw in 't Hammeken, Mechelen, uitgave O.J. Hanicq, 1828.
WICHMANS, *Brabantia Mariana*, Antwerpia, 1645, t. II, c. LXV.
C. Van GESTEL, *Historia sacra*, t. II, p. 118-119.
A.D.R., *Les Vierges Miraculeuses*, p. 80-82.
SCHOUTENS, *Maria's Brabant*, blz. 166 vlg.
WAUTERS A., *Env.*, dl. II, blz. 557.
A. DE COCK en Is. TEIRLINCK, *Brabants Sagenboek*, Brussel, dl. II, blz. 142.
E. VAN HEURCK, *Les Drapelets de pèlerinage*, Anvers 1922, p. 410-412. A. WOLF, *Niederlandsche Sagen*, 1943, n° 169.

intense verkaveling nabij het *Hamtneke* rest ons geen enkele aanduiding. Wel lopen er een paar wegen in die richting, o.a. de *Broekstraat* en een rechte veldweg van aan de *Hoostraat*, maar deze zijn van luttele betekenis.

De kapel heeft twee patronen : O.-L.-Vrouw en Sint-Laureis. Deze laatste is volgens J. Lindemans de oudste en voornaamste geweest. Schrijver veronderstelt dat hij de patroon kan zijn geweest van een verdwenen parochie onder Zemst. Ter bevestiging vermeldt hij dat het Sint-Laureisfeest samenviel met het Kerkwijdingsfeest en de grote kermis van de parochie in de 17e eeuw. Op 10 augustus had de voornaamste begankenis plaats. De feestdag van Sint-Laureis werd verdrongen door het O.-L.-Vrouw-Hemelvaartfeest, een geboden feestdag, die enkele dagen later op 15 augustus viel.

De verdwenen parochie kunnen wij moeilijk aanvaarden, tenzij overstromingen zoals te Heindonk en te Nattenhaasdonk het landschapsbeeld in zulke mate hebben veranderd dat er niets meer van het oude is overgebleven. Maar dan blijven er later nog altijd sporen over zoals te Nattenhaasdonk. Een oud weggennet en een bewoningskern cijfert men zo maar niet weg in de parcellaire verdeling van de bodem.

Daarom menen wij dat wij hier staan voor een zeer oude beganekiskapel, die misschien wel iets te maken heeft gehad met heidense overleveringen, later verkristelijkt, maar waarbij de moeilijke vaart op die plaats vooral een rol heeft gespeeld.

Dat de voornaamste Kermisdag te Zemst met Sint-Laureis werd gevierd kan vergeleken worden met Meise-Hasselt, waar ook jarenlang de Kermis werd gevierd op Sint-Elooisdag, de patroon van de kapel van *Hasselt*, terwijl de moederkerk Meise Sint-Marten als patroon had. Aldus werd te Merchtem Sint-Pieter door O.-L.-Vrouw verdrongen en te Diegem Sint-Katarina door Sint-Cornelius.

Als zeker nemen wij aan dat Sint-Laureis als patroon de kapel veel ouder doet opgaan dan wij zouden durven vermoeden, alleen op de legende van O.-L.-Vrouw steunend.

De Kerk

Aan C. Van Gestel, de geschiedschrijver van onze Brabantse parochiën in het begin van de 18e eeuw, waren vooral de zeer kleine venstertjes van de kerk en de inschriften in zekere stenen van het schip opgevallen.

Het lijdt geen twijfel dat het er gaat om een oud romaans kerkgebouw (56).

De tekening van de kerk van 1780 volgens C.J. Everaert, landmeter, kan ons spijtig genoeg geen nadere bijzonderheden opbrengen. Het geheel staat onder één dak en veronderstelt een schip met twee zijbeuken. Van een verhoogd romaans schip met twee kleinere zijbeuken

(56) A. WAUTERS, Env., dl. II, blz. 556.

is geen spoor meer te vinden. In 1700 herbouwde men het koor ; in 1751 het schip en in 1752 bouwde men een zijkapel naast het altaar van Sint-Pieter. In 1766 herbouwde men de sacristie en werd de toren gerestaureerd. Het ganse gebouw werd ingewijd op 23 september 1779.

Dit is het gebouw dat de landmeter ons toont in 1780. Het oudste gedeelte was alsdan de vierkanten toren, zonder ingang vooraan. Wij zijn de mening toegedaan dat het een verhoogde romaanse toren is, zoals deze van Humbeek, Neder-Heembeek en Evere, die nog bestaan. Van het oorspronkelijk romaans gebouw restte ons in 1780 alleen nog de toren (57).

R. Lemaire bezocht de kerk in 1906, dus vóór de brand van 1914 (58). Volgens schrijver vertoonde de kerk het uitzicht van de dorpskerken uit de tweede helft van de 18e eeuw, uitgezonderd het koor, gedateerd van 1699, met Laat-gotische herinneringen. De toren dagtekende van het einde van de romaanse periode.

De toren, op vierkant plan gebouwd met stenen uit de omgeving, was geheel omgeven door de verlengde zijbeuken. De toren was van boven smaller en vertoonde gotische galmgaten, hetgeen op herbouw en verhoging van dit gedeelte wees. Het traptorentje begon eerst boven de venstermuur van de kerk, waarop hij te paard zat.

De toren rust op twee massieve rechthoekige blokken, door volle bogen met mekaar en de westermuur verbonden. Het gelijkvloers maakte dus deel uit van de eigenlijke kerk. Eerst later heeft men er een portaal aangebracht. De ingang was in de noordermuur. Het eerste verdiep had geen gewelf. Het eerste verdiep gaf langs de wenteltrap toegang tot een grote zaal, alleen aan de westerszijde verlicht door een schietgat, verbonden met de kerk door een opening met volle boog, 1.60 m breed ; in 1906 toegemetsd. Boven dit verdiep werd de toren waarschijnlijk herbouwd tijdens de overgang van het romaans naar de gothiek.

Of deze muren nog primitief waren kon niet worden uitgemaakt. In elk geval stonden ze op de oude plaats. Alle vensters waren voorzeker buitenvensters. Wij hadden dus geen pilasters, maar slechts buitenmuren. Ter gelegenheid van de vergroting werden deze muren volledig weggebroken. Op die plaats vestigde men de kolommen van de middenbeuk. Dit wordt bevestigd door de valse kruisbeuk, die van dezelfde tijd als het koor was.

(57) Op de kaart van Everaert bemerken wij nog de oude pastorie.

(58) R. LEMAIRE, *Origine du style gothique*, dl. I, blz. 225-228. De oude kerk had een koor, iets minder breed dan het schip, waarschijnlijk eindigend op een halve cirkel.

)